V. Glosar al împrumuturilor maghiare din secolul al XVI-lea

Întocmirea unei liste care să inventarieze împrumuturile maghiare înregistrate în textele românești din secolul al XVI-lea se impune ca o necesitate care își găsește justificarea în lipsa unei asemenea abordări în lingvistica românească. Cu toate că listările elementelor ungurești ale limbii române nu lipsesc cu totul din literatura de specialitate, nu există un registru care să însumeze la un loc și separat maghiarismele atestate în perioada 1500-1600, eventual extinsă și asupra anilor imediat următori. Acestea sînt risipite în diferite lucrări mai ample (vezi MÂNDRESCU 1892, EWUR) sau în studii lingvistice care însoțesc edițiile de texte românești vechi, și/sau în indicele întocmite la acestea, și sînt, uneori, incomplete. Astfel, spre deosebire de inventarele existente, care fie valorifică ungurismele dintr-un singur text[575], fie le înglobează alături de celelalte elemente lexicale specifice perioadei vechi (vezi INDICE XVI sau studiile de dialectologie[576]), respectiv discută doar parțial problemele ridicate de acestea[577], lista de față prezintă mai multe avantaje. Pe de o parte, aceasta adună la un loc și completează materialul lingvistic referitor la epoca veche, oferind, astfel, o imagine de ansamblu asupra ponderii elementelor ungurești în textele românești vechi[578] și, implicit, asupra însemnătății influenței maghiare în această perioadă. Astfel, inventarul de față însumează peste o sută de intrări, un număr grăitor[579] și în sine pentru influența maghiară, cu toate că cantitatea împrumuturilor într-o limbă, ea singură, nu este în măsură a lămuri complexitatea influențelor lingvistice și, în nici un caz, nu poate constitui în sine un instrument de evaluare a calității influenței. Sîntem convinși și de faptul că simpla lor inventariere în sine nu rezolvă nimic. De aceea, viziunea care ne-a orientat în întocmirea acestei liste este una mai cuprinzătoare decît în cazul celorlalte inventare, intrările reprezentînd, în cele mai multe cazuri, cîte un studiu

[575] Cele mai multe cu referire la PO, precum în: POPOVICI 1979, p. 279-285; ARVINTE – GAFTON 2007, p. 384-390 sau în alte studii dedicate acestui text. De asemenea, împrumuturile de origine maghiară sun trecute în revistă, alături de celelalte elemente lexicale de alte origini, și în alte ediții de texte românești vechi.

[576] Pentru atestările unor împrumuturi vezi și GHEȚIE 1975; GHEȚIE 1982; GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 216, 237, 271, 299; vezi și CHIVU 2000.

[577] De cele mai multe ori, se urmărește stratificarea lexicului unor texte românești vechi în funcție de etimologia cuvintelor notate. Alteori, scopul urmărit este acela de a oferi o imagine asupra evoluției limbii române, arătînd schimbările care au survenit față de limba actuală. Astfel, împrumuturile maghiare sînt amintite printre arhaisme, de pildă, sau printre acele cuvinte românești vechi care prezintă deosebiri semantice majore față de epoca veche. În alte cazuri, preocuparea principală este acea de a stabili configurația dialectală a limbii române vechi, urmărindu-se, așadar, răspîndirea împrumuturilor maghiare. Puține sînt acele situații în care se discută toate aspectele menționate la un loc.

[578] În unele cazuri, s-au făcut precizări privind și acele cuvinte care apar în alte texte ale secolului decît cele cuprinse în corpusul analizat, despre a căror existență s-a luat cunoștință din listările altor specialiști. Acolo unde ediția textului indica în aparatul negativ și alte versiuni ale textului în care apar împrumuturi maghiare, unele constatări s-au făcut și privitor la acestea.

[579] Grăitoare pentru ponderea elementelor maghiare în textele românești vechi este și statistica privind cuvintele specifice secolului al XVI-lea unde dintre 71 de intrări 37 sînt de origine maghiară, deși multe au ocurență în special în PO (în GHEȚIE – MAREȘ 1974, p. 263-304, *Capitolul IV, Lexic*).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

monografic al împrumuturilor discutate care îmbină rezultatele obținute în diferite domenii ale lingvisticii românești, precum etimologia, fonetica, semantica, dialectologia etc. O asemenea abordare, dincolo de configurarea propensiunii elementelor maghiare în limba română a secolului al XVI-lea, are și avantajul de a pune la dispoziția celor interesați laolaltă toate informațiile necesare urmăririi fiecărui împrumut maghiar în parte.

Astfel, ne place să credem că lista întocmită va putea servi ca instrument de lucru util pentru cercetările care vor urma să fie întreprinse în domeniul influenței maghiare și al lingvisticii diacronice românești, în general.

*

Această parte a lucrării are, prin felul în care a fost organizat materialul, un pronunțat caracter lexicografic. În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm normele tehnice care au stat la baza redactării glosarului.

În cuprinsul glosarului, unitățile lexicale selectate sînt ordonate alfabetic. Fiecărui cuvînt de origine maghiară înregistrat într-unul sau în mai multe dintre textele românești vechi îi este consacrat cîte un articol, în a cărui structură intră următoarele elemente: 1. titlul; 2. indicațiile gramaticale; 3. definirea sensului; 4. etimologia; 5. citatele ilustrative; 6. formele gramaticale și/sau variantele; 7. probleme de etimologie (dacă este cazul); 8. adaptarea fonetică (dacă este cazul); 9. evoluțiile semantice (dacă este cazul) și 10. repartiția teritorială (dacă este cazul).

1. *Titlul* articolului reproduce una din variantele consemnate în texte; aceasta nu coincide întotdeauna cu forma actuală sau cu forma-titlu înregistrată în diverse lexicoane (precum DA sau DLR). În stabilirea formei-titlu din glosar s-a avut în vedere numărul de atestări al variantelor, precum și apropierea de etimon. În unele cazuri însă, pentru o mai bună operare cu lista, s-a trecut drept cuvînt-titlu forma actuală (vezi *fel* nu *fealiu*) sau forma cea mai apropiată de cea actuală (vezi *hălăşteu* și nu *hălăştău, hălăştieu, hălăşteiu, hăleştei, hăleştiu, hălşteu*; *hiclean* și nu *hitlean*; *hiclenşug* și nu *hetlănşug, hiclinşig, hitlănşug, hitlenşug*). Cuvintele-titlu sînt, în majoritatea cazurilor, lexeme de bază. Excepție fac acele cazuri în care derivatul putea fi împrumutat direct din maghiară (vezi *alegădaş, hiclenşug, meşteşug* etc.), sau acesta a fost derivat pe terenul limbii române, dar de la un etimon maghiar (vezi verbele în *-ui*), cazuri în care originea maghiară a cuvîntului de bază justifică trecerea lor pe listă.

2. După titlu, urmează *indicațiile gramaticale*, care se reduc la precizarea clasei morfologice. La substantiv, se indică și genul acolo unde acesta este cunoscut.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

3. Pentru *definirea sensului* (trecut cu semnul '…'), s-au evitat, pe cît posibil, explicațiile detaliate, urmărindu-se realizarea unor definiții cît mai scurte, folosindu-se, în acest scop, cu precădere sinonimele literare de astăzi. În cazul în care un lexem apare cu diferite sensuri în diverse texte, sensurile se precizează (și) înainte de citatul ilustrativ. Sensurile trecute aici sînt cele cu care termenul este întrebuințat în epoca veche. Sensurile derivate și cele specializate ulterior sînt trecute într-un alt paragraf.

4. După definirea sensului urmează indicațiile privitoare la *etimologia* termenului, trecute între paranteze. Pentru aceasta s-a recurs la soluțiile propuse în diverse lucrări de specialitate. Aici se indică etimonul cuvîntului românesc, însoțit de referințele bibliografice. La unele cuvinte, s-au dat și formele gramaticale ungurești care explică mai bine cuvîntul românesc. Astfel, la cuvîntul *adămană,* pentru care s-a indicat etimonul maghiar *adomány,* s-a făcut precizarea că acesta reprezintă o formă flexionară a etimonului, cel mai probabil cu sufixul posesiv -*(j)a* (vezi și celelalte substantive cu *–ă* final „neetimologic"). În mod asemănător, *tărcat* are drept etimon *tarka,* forma românească explicîndu-se însă din forma de acuzativ *tarká+t.* Tot așa, *aldovani* provine, cel mai probabil, din forma de gerunziu a etimonului maghiar: *áld-ván*.

5. Indicațiile etimologice sînt urmate de *citatele ilustrative,* reproduse cu italice. Pentru ilustrarea sensurilor nu au fost reproduse toate atestările deținute, ci s-a procedat la o selectare a acestora. Selecția citatelor ilustrative a urmărit, pe cît posibil, să acopere întreaga perioadă de timp studiată, să reprezinte diversele categorii de texte (religioase și laice) și să reproducă diverse variante, forme flexionare și/sau derivate, compuse ale cuvîntului notat. Pentru trimiteri s-au adoptat două procedee, în funcție de cele două categorii de izvoare care stau la baza lucrării: 1. izvoare directe, parcurse de noi și organizate într-un sistem de sigle, a căror listă figurează la sfîrșitul lucrării, și 2. izvoare indirecte, preluate din alte lucrări de specialitate. În acest din urmă caz, există situații în care atestările cuvintelor nu sînt ilustrate prin citate, trimiterile făcîndu-se prin indicația *cf.* care semnalează sursa lexicografică sau cea indicată în diverse lucrări de specialitate.

6. *Formele gramaticale, variantele,* precum și unele *derivate* și/sau *compuse* au fost consemnate în același alineat cu citatele ilustrative care le consemnează.

7. Din moment ce în listă au fost incluse și cuvinte pentru care au fost propuse și alte etimologii (vezi *alămojnă, viteaz* etc.), un paragraf special este dedicat *problemelor de etimologie*, precedat de semnul ■. Acest paragraf s-a introdus numai în cazul în care cuvîntul-titlu prezintă problema etimologiei multiple, iar discuția urmărește justificarea includerii acestor cuvinte printre împrumuturile maghiare.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

8. În cazurile în care cuvintele-titlu prezintă probleme de adaptare și/sau de integrare fonetică în sistemul limbii române, sau aceste aspecte s-au considerat importante de menționat pentru maghiarismele discutate, constatări s-au făcut și în acest sens. Astfel, un alineat special este consacrat *adaptării fonetice*, precedat de semnul □. Nu s-a urmărit însă adaptarea fonetică a tuturor împrumuturilor maghiare incluse în glosar, întrucît nu toate elementele lexicale au necesitat adaptări formale sau, în orice caz, nu atît de spectaculoase. Prin urmare, în acest paragraf se urmăresc doar unele cazuri mai speciale, problema fiind discutată, uneori, și din perspectiva limbii actuale. Lămurirea unor aspecte legate de încadrarea elementelor ungurești în sistemul limbii române nu numai că ajută la înțelegerea mecanismelor adaptative ale acestuia, dar reflectă și vitalitatea, respectiv, în anumite cazuri, evoluția ulterioară a împrumuturilor maghiare.

9. Un paragraf special, introdus prin semnul ◊, este dedicat *evoluțiilor semantice,* în cazurile în care cuvîntul-titlu prezintă dezvoltări semantice majore, independente de etimon. Discuția a urmărit explicarea sensurilor dezvoltate pe terenul limbii române, atît din perspectiva limbii române vechi, cît și din perspectiva limbii actuale. În primul caz, s-au avut în vedere semnificațiile regăsite în textele epocii, dar diferite de cele ale etimonului, iar, în cel de-al doilea caz, s-au urmărit sensurile dezvoltate ulterior.

10. În sfărșit, ultimul paragraf, precedat de semnul ◙, este consacrat *repartiției teritoriale* a cuvintelor înregistrate. Pentru perioada veche, repartiția s-a stabilit pe baza atestărilor, iar în cazul cuvintelor pentru care au existat dovezi solide sau ne-au stat la îndemînă informații culese în alte lucrări de specialitate, s-au făcut precizări privitoare și la răspîndirea ulterioară a acestora.

*

Glosarul de față cuprinde un număr considerabil de împrumuturi maghiare cu atestări în textele românești vechi din secolul al XVI-lea. De bună seamă că nu toate cuvintele trecute pe listă poartă aceeași însemnătate pentru configurarea gradului de afectare a limbii române comune vechi de către influența maghiară. Unele dintre acestea au un grad de relevanță mai scăzut, fie pentru că au o singură ocurență, într-un singur text anume, fie pentru că au un caracter strict regional. În schimb, altele, deși cu puține atestări, sînt reprezentative pentru influența maghiară, fie și doar regională, datorită faptului că, cel mai probabil, acestea făceau parte din uzul epocii[580].

[580] Faptul că unii termeni au avut circulație în graiul viu o arată și prezența lor în prefețele sau epilogurile unor tipărituri coresiene. Chiar dacă acestea s-ar explica prin originale cu proveniență bănățeană-hunedoreană, faptul

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

Statutul fiecărui împrumut este diferit, atît față de limba română comună veche, respectiv față de aspectul literar vechi, cît și față de lexicul textului în care apare. De aceea, în continuare, am considerat necesar să facem o trecere în revistă a gradului de reprezentativitate al termenilor, stabilindu-se următoarele situații: 1. mai puțin reprezentative, cu una sau cu puține ocurențe pe baza cărora ar fi greu de făcut generalizări sau, cel puțin, cu circumspecție și cu mai puține oportunități de verificare; 2. reprezentative pentru graiurile nordice (caracteristice, în special, PO); 3. cu un caracter regional, ardelenesc și, parțial, moldovenesc, caracteristic documentelor epocii; 4. gradul cel mai ridicat de reprezentativitate îl au, desigur, acei termeni care se găsesc în mai multe texte, cu o frecvență considerabilă. Dacă se constată că un împrumut este *nereprezentativ* (fie pentru aspectul vorbit al limbii române vechi, acesta fiind termen cult, fie pentru limba română veche comună, fiind termen regional) deoarece acesta are apariții singulare, izolate, asta nu înseamnă că el nu putea avea curs mai frecvent în graiul vorbit, regional sau de pretutindeni, decît în cel oglindit în texte, ci doar că atestările nu permit încadrarea lor printre cele *reprezentative*.

După cum s-a menționat, în prima categorie intră acei termeni care au o singură apariție, respectiv puține ocurențe. Unii dintre aceștia apar izolat, datorîndu-se exclusiv unui text-sursă maghiar (vezi *amen*), alții au apariții doar într-un anumit text sau în texte corelate, fie prin filiație, fie prin regiunea originară. Importanța lor pentru limba veche comună, deși mai redusă, cele mai multe fiind regionale, în special bănățene-hunedorene (parțial familiare și în Moldova), nu este cu totul neglijabilă.

Avîndu-se în vedere repartizarea cuvintelor din această clasă, se remarcă următoarele situații mai speciale. Deosebită se prezintă, de pildă, situația cuvintelor *chilin, a sămălui,* înregistrate în GB, localizabile în nordul Moldovei, care în secolul al XVI-lea nu cunosc alte atestări, dar sînt notate mai tîrziu, ceea ce arată că acestea trebuie să fi avut curs în graiul vorbit și înainte. În mod curios, maghiarisme apar, izolat, și în CB, cum ar fi *hition, a ilui,* prezența lor nefiind însă întîmplătoare, justificarea trebuind căutată în norma regională care acceptă ungurisme. Un caz aparte printre textele rotacizante îl constituie PH, care înregistrează un număr considerabil de împrumuturi maghiare, unele notate doar aici, precum *adămană, bănat, celăușag, giloșag, a ponoslui, secriniu, tău* 'lac', *a viciui*. Față de acestea, *feleleat, a felelui, fuglu* sînt consemnate doar în CV. Specială este și ocurența lui *izeclean* care

că aceste împrumuturi nu au fost eliminate de meticulosul revizor arată că ele nu erau cu totul necunoscute, acceptate, eventual, tolerate în uz, precum: *a sudui*, în *Epilogul* CT (249^{r}/19); *chelciug*, în *Epilogul* CC_1 (247^{v}/23); în *Prefața* MO găsim: *beteag* (250^{r}/18-20), *a lăcui* (250^{r}/14), *meșter* (250^{r}/23-250^{v}/2); în *Prefața* CC_2 apar: *a (se) amistui* (5/30), *a (se) chinui* (7/5), *chip* (4/23; *în multe chipuri:* 4/12; *întru multe chipuri:* 5/8), *făgăduit* (7/5-6), *a lăcui* (7/7-8; *lăcuitor:* 5/7), *meșter* (9/18), *mîntuitor* (4/5-6), *pildă* (6/18), *săcui* (3/13).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

caracterizează numai textele rotacizante. Pe de altă parte, cu toate că au mai puține ocurențe în textele vizate sau, cel puțin, în comparație cu alte împrumuturi, unele dintre acestea au cunoscut, cel mai probabil, o întrebuințare mai largă, cum sînt, spre exemplu, *bănat, coroi, gazdă,* păstrate pînă astăzi, fie și regional.

Într-o altă clasă pot fi plasate acele împrumuturi, populare și culte, care au o răspîndire limitată în zona nord-ardelenească, cele mai multe cu întrebuințări (doar) în PO. Unele dintre acestea, cel mai probabil, au fost introduse o dată cu efectuarea traducerii, cunoscînd o circulație aproape exclusiv pe cale livrescă, cu toate că nu este exclus ca unele dintre aceste maghiarisme să fi avut o circulație, chiar și restrînsă, în graiul viu al poporului din aceste regiuni.

O categorie aparte o constituie acele împrumuturi ungurești care sînt notate doar în documentele și însemnările românești vechi sau, cel puțin, caracteristice acestora. Termenii în discuție reflectă, probabil, cel mai fidel graiul vorbit în diferitele regiuni ale țării, neavînd la bază vreun model străin. Cele mai multe dintre aceste cuvinte au un caracter regional, regăsite, în special, în acte ardelenești, iar răspîndirea multora dintre acestea coincide, parțial, cu Moldova.

În sfîrșit, gradul cel mai ridicat de reprezentativitate îl au ungurismele care apar frecvent, cu un număr considerabil de apariții, atestate în diverse texte cu localizare și datare diferite. Cel mai probabil, acestea au făcut parte din vocabularul fundamental al epocii, figurînd cu numeroase forme flexionare și derivate. Acești termeni sînt și dintre cele mai vechi împrumuturi maghiare.

Unele dintre împrumuturile celor patru categorii de mai sus caracterizează fie doar epoca delimitată, dispărînd în cele din urmă, eventual, păstrate regional, fie doar o anumită regiune atît în epocă, cît și în perioadele următoare.

Astfel, în prima categorie, spre deosebire de celelalte, figurează mai multe ungurisme care sînt specifice secolului al XVI-lea și, mai cu seamă, traducerilor de texte biblice. Acesta este cazul unor ,,adverbe din epocă”[581], precum *alean* sau *de biu,* păstrate, în secolul următor, ca termeni ,,regionali literari” (DLRLV, s.v.), după care devin din ce în ce mai rare.

Majoritatea cuvintelor din a doua, respectiv din a treia categorie sînt regionalisme, în special ardelenești, cu circulație, în special, în Banat-Hunedoara, prin extindere și în zonele limitrofe. Dintre acestea, termenii legați de administrația epocii au fost, în mod firesc, înlăturați o dată cu dispariția vechilor forme de organizare.

[581] FRÂNCU 2009, p. 133.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

Multe dintre împrumuturile ungurești cunosc însă o largă întrebuințare și în secolul următor, eventual, cu schimbări fonetice și/sau semantice. Nu în ultimul rînd, numeroase sînt acele împrumuturi care se utilizează și astăzi în toate regiunile românești, precum: *a bănui, a birui, a cheltui, chin, chip, fel, gînd, hotar, a îngădui, a lăcui, oraș, a tăgădui, talpă* etc. Vitalitatea lor a fost asigurată, pe de o parte de vechimea acestora în epocă, pe de altă parte de faptul că ele făceau parte din lexicul fundamental comun și în secolul al XVI-lea, denumind noțiuni necesare comunicării zilnice. De asemenea, aceste cuvinte au putut supraviețui, inclusiv rivalilor neologici ulteriori, datorită faptului că și-au dezvoltat o flexiune și o semantică bogate, și-au îmbogățit sistemul lor derivațional și au intrat în numeroase locuțiuni și expresii[582].

*

1. *aciu*, s.m., ‘dulgher, teslar’ (< mgh. *ács* ‘id.’, O. Densusianu, *ILR, II*, p. 342; cf. EWUR, p. 53), cu o singură ocurență în CT (cf. și INDICE XVI, p. 122): *au nu e acesta feciorul **aciului*** – tipărit: *au nu e acesta feciorul **al celui**, au mumă i se cheamă Maria.* Secvența din urmă, alterată, a fost considerată de cercetători fie o greșeală de tipar, fie o greșeală de traducere. Însă aceasta redă, de fapt, termenul unguresc, așa cum a arătat N. Drăganu (DRĂGANU 1920-1921, p. 349-352). Traducătorul versiunii românești a *Tetraevanghelului* trebuie să fi fost dintr-o parte a Ardealului puternic influențată de unguri, forma modificată explicîndu-se, eventual, prin intervenția lui Coresi care nu cunoscuse termenul.

Vezi și forma etimologică *alce* ‘cioplitor, tîmplar’ (< *alciu* < mgh. *álcs* cf.; N. Drăganu, în DR III, 1922-1923, p. 499 nota 1; DR IV, 1924-1926, p. 750-751) *Aciu,* formă notată și în *Anonymus Caransebensiesis,* este, probabil, mai tîrzie, pătrunsă prin meseriașii veniți din orașe ungurești. Derivatele însă păstrează *-l-*, ca: *alciui, hălci, hălcui, hălcit, halcă, hălcitor* (cf. GHEȚIE 1982, p. 331).

◙ Termenul cunoaște repartiția în vestul Transilvaniei.

2. *adămană*, s.f., ‘camătă, dobîndă’ (< mgh. *adomány* ‘donatio, donum’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 54; forma cu *–ă* decurge dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *–(j)a*), notat în PH: *Argintul său nu va da într-**adămană** și plată nu va loa de la nevinovați* (9^{v}/5). În secolul următor, vezi și var. *ademană* (cf. DLRLV, s.v).

◊ Termenul românesc și-a dezvoltat un sens cu totul deosebit de cel al etimonulului. În limba maghiară, *adomány* are semnificația ‘donație’, ‘tot ce i se acordă cuiva în dar

[582] Vezi expresiile în care intră *chin, chip, gînd, a făgădui, a mîntui, pildă, seamă* etc. Spre exemplu, asupra expresiei *a făgădui marea cu sarea* vezi PUȘCARIU 1937, p. 121-124.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

sau drept recompensă', ceea ce implică rolul unui beneficiar, altfel zis, o notă pozitivă. Spre deosebire de acesta, *adămană* se întrebuințează în textele românești vechi cu înțelesul 'camătă, dobîndă' (PH, 9^{v}/5). Acesta a evoluat, probabil, către o nuanță de 'mită, tentație' (semnalată în DLRLV, sv.), semnificație din care s-a putut dezvolta și sensul actual al derivatului verbal *a ademeni* 'a înșela', 'a ispiti, a tenta' și chiar 'a seduce'.

◙ În secolul al XVI-lea, termenul apare în nordul și în sudul Transilvaniei, fiind atestat în graiurile bănățene (vezi PH) și în *Codicele de la Cohalm* (GHEȚIE 1982, p. 161). În secolul următor, el se regăsește în Transilvania sud-vest, fiind notat în *Psaltirea* de la Bălgrad (1651) (cf. DLRLV, s.v). Azi cuvîntul circulă în Ardeal, în regiunea Oașului (cf. CADE, s.v.), în Maramureș (cf. SD, s.v.) și în regiunea Bistriței.

3. *adăvăsi*, vb., 'a risipi', 'a împrăștia', 'a irosi' (der. rom. < mgh. *odavesz-ni* 'pereo; zu grundé gehen', MNYSZ - 'a dispărea', 'a se pierde din vedere', 'a (se) mistui' + suf. verbal *-i*; cf. N. Drăganu, DR, IV, 1924-1926, partea 2, p. 752-753; cf. EWUR, p. 55-56), cu sensul 'a prăpădi un popor' notat în PO: *Împărți-voiu pre ei în Iacov și* ***voiu adăvăsi*** *în Izdrail* (*Gen*., 49, 7). Der. *adăvăsit* 'împrăștiat, cheltuit, epuizat' în GB (271^{v}/1). În secolul următor, vezi și var. *adevăsi* (cf. DLRLV, s.v).

◊ Sensul primitiv al verbului a fost, cel mai probabil, 'a risipi, a împrăștia', cu care se întrebuințează în secolul al XVI-lea. De la acest sens general 'a irosi', adjectivul *adăvăsit* a căpătat înțelesul 'împrăștiat, cheltuit, epuizat', cu care apare într-o notă din GB (271^{v}/1), în care corespunde sl. *dospěti* 'obosit, ostenit' (cf. și PAMFIL 1958, p. 234). Cu un sens apropiat, însemnînd 'a extenua, a consuma, a istovi' el se regăsește și în secolul următor (vezi la Dosoftei, cf. DLRLV, s.v.), iar de la 'a risipi averea' s-a ajuns la 'a cheltui, a prăpădi', atestat la Varlaam (cf. DA, s.v.). Cu acest din urmă înțeles, termenul se întrebuințează și azi în unele regiuni din Transilvania și Oltenia. Accepțiile, mai mult sau mai puțin distincte, cu care termenul se atestă în Transilvania au toate semnificația comună 'a înceta, definitiv sau momentan, să existe sub forma inițială', fie că se referă la ființe - 'a (se) pierde, a (se) nimici, a prăpădi, a dispărea' – fie la bunuri materiale - 'a risipi, a consuma, a cheltui, a irosi' etc. În toate aceste cazuri, schimbarea unei stări de fapte duce la o situație deficitară, care înregistrează o pierdere, un minus. Spre deosebire de aceste nuanțe, regăsite și în maghiară, limba română notează și un sens opus celui inițial, și anume 'a aduna, a strînge', iar *adevesesc* 'tocmesc' (Moldova) (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 263).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◙ În secolul al XVI-lea, verbul cu sensul ‘a risipi’, ‘a împrăștia’ cunoaște o repartiție bănățeană-hunedoreană (PO, *Gen*., 49, 7) și nord moldovenească (GB, 271^{v}/1). În secolul următor, termenul, cu sensul ‘a cheltui, a prăpădi’, ‘a se extenua, a se istovi’ are aceeași repartizare, atestat în Transilvania de nord și în Moldova (cf. DA, DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală cuprinde, în special, Transilvania, unde se întrebuințează cu diverse accepții, mai mult sau mai puțin apropiate de cea etimologică[583], iar, izolat, cu sensuri opuse celui etimologic, se mai păstrează în Moldova[584]. În Muntenia era mai puțin cunoscut, cum ne-o arată rarele atestări în tipăriturile coresiene, iar cu sensul ‘a cheltui, a prăpădi’ a fost notat în secolul trecut și în Oltenia (PAMFIL 1958, p. 234).

4. *alămojnă*, s.f., ‘pomană’ (< mgh. *alamozsna, alamizsna* ‘id.’, cf. EWUR, p. 60), înregistrat în CS: *Atunce du prescurea la besearecă și* ***alămojna*** (I. b, 7^{r}/4-6)[585].

■ Termenul se poate explica prin etimologie multiplă, acesta avînd corespondențe atît în maghiară, cît și în limbile slave[586]. În zonele de contact intens cu popoarele slave, acesta putea fi intrat în română din slavul bisericesc *almužino*, eventual, prin filieră maghiară (vezi TRDW, DA). Este interesant însă faptul că termenul slav nu este atestat în texte vechi slave, nici reținut în dicționarul limbii slave vechi (cf. PETROVICI 1963, p. 291-293). Apariția acestuia în mai multe limbi slave (slovenă, cehă, slovacă, poloneză etc.) este, deci, de dată mai recentă și cuprinde zona de influență a bisericii apusene. Astfel, termenul a fost preluat, mai probabil, din maghiară sau, cel puțin în regiunile de contacte vii între români și unguri. În ceea ce privește aspectul fonetic, acesta este perfect explicabil, dacă nu se ia drept punct de plecare forma literară maghiară de azi *alamizsna,* ci dial. mgh. *alamozsna*.

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoștea o circulație în graiurile de prin Ardeal, fiind reținut și în secolul următor, cu o repartiție în Crișana și în Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

5. *alcam*, s.n., ‘viclenie, cursă, capcană’ (< mgh. *alkalm* ‘meșteșug, îndemînare’, *alkalmas* ‘habile adroite’, eventual *alkalom* ‘ocazie, prilej’; rom. *alcam* prin disimilarea lui *-l-*, cf.

[583] Cu sensul ‘a prăpădi, a risipi’ în Alba; ‘a dispărea’ în Bistrița-Năsăud, unde vezi și var. *adevesi* ‘a pierde” (*Lex. reg*., II, 75); *a dăvăsi* ‘a se pierde’ în Maramureș; *a devăsi* ‘a se risipi, a se pierde, a se strica’ în j. Sibiu (*Lex. reg*., II, 59); *a devesi* ‘a face risipă de ceva, a irosi’ în j. Brașov; *a tăvăsi* ‘a prăpădi’ în Munții Apuseni (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 263).

[584] ‘A aduna, a strînge’ în Iași (*Lex. reg*., I, 63); *adevesesc* ‘tocmesc’, probabil, în Vaslui (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 263).

[585] Într-o altă versiune a textului aflat în CS (*Scriptura den ceriu a D[omnu]lui nostru, a lui Isus Hristos)*, trecută în aparatul negativ al ediției, apare forma *almojdina*.

[586] În *Studiul lingvistic* la CS (p. 212), termenul este trecut printre elemente slave (< sl. *almužĭno* cf. mgh *alamozsna*).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

MÂNDRESCU 1892, p. 32-33; cf. EWUR, p. 60-61), atestat la Coresi, în CC_2: *în năpăştile vrăjmaşului şi în* ***alcàmurile*** *lui, chinuiţi de al vrăjmaşului năpăşti şi de* ***alcàmuri****-i, ca să nu de* ***alcàmurile*** *năpăştilor să se usuce* (173/30) (cf. EWUR, p. 60) şi în *Apostolul* coresian (cf. GHEŢIE 1982, p. 362, vezi şi *idem* 1972, p. 152).

◙ În secolul al XVI-lea, repartiţia termenului cuprinde zone din Transilvania de nord, fiind notat în texte coresiene unde elementul nemuntenesc se explică, probabil, prin influenţa unor originale nordice (GHEŢIE 1982, p. 362). În secolul următor, *alcam* 'ocazie, prilej' (< mgh. *alkalom* 'id.') este atestat în Crişana (DLRLV, s.v.), iar în zilele noastre maghiarismul este cunoscut în Sălaj, Bistriţa-Năsăud, în jurul Turdei şi al Maramureşului, unde, pe lîngă sensul vechi 'înşelăciune, viclenie', se notează şi sensurile derivate 'apucătură, nod în vorbă, nod în fapte', 'vorbă de clacă, sfătoşenie', 'secret'. În Maramureş se înregistrează şi der. *alcămos* 'sfătos, bun de gură', 'prefăcut' (cf. DENSUSIANU, ILR, II, p. 538; cf. CADE, DA, EWUR, s.v.; cf. şi GHEŢIE 1972, p. 152).

6. ***aldămăşar***, s.m., (der.rom. < *aldămaş* 'închinare, băutură care se obişnuieşte la cumpărare-vînzare' < mgh. *áldomás* + suf. *–ar*; pentru *aldămaş* vezi MÂNDRESCU 1892, p. 126-128; EWUR, p. 63-64; cf. DER, s.v.), consemnat într-un zapis din Ţara Românească de la sfîrşitul secolului al XVI-lea: *Fost-au şi* ***aldamaşarii****, care să vor iscăli mai jos* (DÎ, XIII, 15-16) (cf. şi B. P. Hasdeu, CUV.B., I., p. 65, 69; M. Gaster, CH. R., p. 159). Cuvîntul de bază al acestuia, *aldămaş*, s-a înregistrat într-un zapis din 1610, întocmit la Tîrgovişte: *Şi am fost noĭ toţĭ la* ***aldămaş*** *şi la ačast[ă] tocmeal[ă]* (DRB, 15/25), iar derivatul cu sufixul de agent s-a consemnat şi în secolul al XVII-lea, tot în documente din Ţara Românească: *au fostŭ* ***aldămăşare*** *boĭarĭul Domno[lui] nostro Grălă Vornicul* (DRB, 17/9).

◊ Substantivul *aldămaş* (vezi şi var. *adălmaş*) consemnează, în limba română, aproape exclusiv sensul specializat 'băutără care se dă, cinste care se face cu ocazia unei învoieli, în urma unei tranzacţii'[587]. În medii rurale, *aldămaş* se întrebuinţează sinonimic cu *cinste,* păstrînd însă doar accepţiunea juridică[588]. Etimonul său maghiar *áldomás*, în schimb, cuprinde şi sensul mai general 'binecuvîntare'[589], păstrînd semnificaţia de bază a verbului *áldani* din care s-a derivat, sens preluat în română de *a*

[587] Obiceiul, odată foarte răspîndit în Ţara Românească, nu este de origine maghiară. El se găseşte şi la slavi. Termenul întrebuinţat pentru a-l denumi provine însă din maghiară.

[588] Cf. MÂNDRESCU 1892, p. 128. Autorul înregistrează pentru *aldămaş* şi sensul 'bacşiş', notat însă numai peste Carpaţi (*ibidem*, p. 128).

[589] Sensul primitiv al substantivului *áldomás* a fost, de fapt, 'sacrificiu oferit la ritualurile păgîne' (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Acesta a fost înlocuit apoi de sensul creştin 'binecuvîntare divină' şi, pe urmă, 'închinare făcută în cinstea cuiva', nu numai la cumpărări-vînzări, dar şi în urma unor activităţi (munci agricole) desfăşurate pentru a se ajuta membrii unei comunităţi unii pe alţii. Băuturile oferite cu asemenea ocazii fiind însoţite de urări de bine, de binecuvîntări, *áldomás* a primit sensul 'băutură (oferită cu asemenea ocazii)'. Astfel, *áldomás* se putea oferi şi în lipsa persoanei (stăpîn sau stăpîna casei etc.) în cinstea căreia i se făceau închinările.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

aldui (vezi și der. *alduială, alduit, alduitură* ‘binecuvîntare’; vezi și rom. *aldaș* ‘binecuvîntare’ < mgh. *áldás* ‘id.’, atestat, în secolul al XVII-lea, în Crișana și în Transilvania de sud-vest, cf. DLRLV, s.v.).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul se găsește notat doar în texte de proveniență muntenească. În secolul următor, maghiarismul cunoaște o repartiție în Banat și în Transilvania de sud-vest (DLRLV, s.v.). Nu este exclus, așadar, ca împrumutul să fi circulat și înainte în graiurile ardelenești.

7. *aldovani*, vb., ‘a (se) sacrifica, a (se) jertfi’ (< mgh. *áldoz-ni* ‘exsacritico’, ‘opferii’, MNYSZ; cf. scr. *aldovanje*, DENSUSIANU, ILR, II, p. 342, dar, mai probabil, din forma flexionară mgh. *áldván*, der. pe terenul limbii române cu sufixul verbal *–i*; cf. și CADE s.v. *aldui*, SD s.v. *alduĭésc*; cf. PAMFIL 1958, p. 234; cf. EWUR, p. 64), cu o singură atestare cunoscută pînă în prezent, apărînd într-o glosă marginală, în: *Mielul paștilor noastre Hs. cine derept noi* ***se-au aldovănit*** (PO, *Ex.*, 12). Termenul nu a fost consemnat nici în texte ulterioare și nici nu circulă în zilele noastre (cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 264).

■ În cazul acestui termen, s-a propus etimologia multiplă, acesta putînd fi derivat fie din maghiara *áldozni* ‘sacrifico, immolo’, fie din scr. *aldovanje* ‘sacrificatio’ (cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 538.). Este adevărat că, sub aspect formal, cel din urmă pare mai apropiat de termenul românesc decît mgh. *áldozni*[590]. Verbul românesc poate fi pus însă în legătură cu ung. *áld-ani* ‘benedico, laudo’, în special în forma de gerunziu *áldván*, care poate servi drept etimonul împrumutului (cf. și PAMFIL 1958, p. 234). Această etimologie poate fi susținută și de faptul că, în limba română veche, verbul unguresc *áld-(a)ni* era cunoscut și împrumutat și sub alte forme (vezi *a aldui* și derivatele sale).

◙ Maghiarismul cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție restrînsă în zona bănățeană-hunedoreană. Termenul a intrat în limba română pe cale cultă, introdus în urma traducerii. Cu toate că forma în discuție se datorează, probabil, sursei maghiare, nu este exclus ca verbul să fi fost cunoscut traducătorului din graiul său regional[591], acesta avînd o temă destul de productivă, unele derivate românești aparținînd și astăzi încă graiurilor populare (vezi *a aldui, alduială*, cf. SD, s.v.).

8. *aldui*, vb., ‘a binecuvînta’ (der. rom. < mgh. *áld* ‘offero, benedico, laudo’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 34; EWUR, p. 64–65), atestat în FRAG. TOD.: *În tot lucrul tău pădzească tine cel mare domnul și te* ***alduiască*** *unde vei îmbla în numele lui* (4^{r}/11, cu

[590] Vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 264, unde autorul optează însă pentru sursa slavă.
[591] De altminteri, Viorica Pamfil îl discută printre elementele regionale în lexicul PO (PAMFIL 1958, p. 234).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

ortografia maghiară *alduyaszke*). Der. adj. *alduit(ă)* este notat în textul *Începătură de nuiale* din CB: ***Alduită*** *eşti…, că plină eşti de miloste Domnului cu tine şi eşti* ***alduită*** *întru toate doamnele…* (443/9) şi în FRAG. TOD.: ***Alduit*** *fi<i>, tată doamne, dulce roditor* (3^{r}/23).

◙ Un caz interesant îl reprezintă situaţia acestui termen, întrucît acesta s-a putut generaliza în urma întrebuinţării lui în textele calvino-româneşti din Ardeal şi Banat, pătrunzînd şi în graiurile româneşti vii din aceste regiuni, unde se păstrează pînă astăzi (PAMFIL 1958, p. 234). Însă nu este exclus nici ca acesta să fi pornit din mediul popular (GAFTON 2001, p. 241). Relativa consecvenţă cu care acesta se întrebuinţează poate reflecta o circulaţie premergătoare, pe cale orală, de unde să fi fost pătruns în limba cultă.

În secolul al XVI-lea, maghiarismul are repartizare bănăţeană-hunedoreană, fiind atestat în FRAG. TOD., în CC_1 şi în CB. Acesta este reţinut şi în secolul următor, cu o repartiţie în Banat, Crişana şi în Transilvania de sud-vest (DLRLV, s.v.), atestat, printre altele, în *Anonymus Caransebesiensis* (DVL, 146, 147, p. 72; GHEŢIE 1975, p. 362), în *Cartea de cîntece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva, în *Psaltirea* lui Viski şi în *Sicriul de aur* (GHEŢIE 1982, p. 24, *idem*, *Studiu filologic* la FRAG. TOD., p. 275). În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, derivatul *alduială* cunoaşte o repartizare în Transilvania de sud-vest, iar *alduitură* ‘binecuvîntare’ în Banat şi Crişana (DLRLV, s.v.). Cuvîntul circulă şi azi în aceste graiuri. Verbul se regăseşte şi în Moldova, unde (sub influenţa lui *a altoi*) are sensul ‘a croi, a aplica o lovitură’ (cf. CADE, s.v. *aldui*, cf. SD, s.v. *alduiesc*).

9. *alean*, adv. şi s.n., ‘împotrivă’ (< mgh. *ellen* ‘in contrarium; in entgegengesetzter richtung, ins gegenteil’, MNYSZ; cf. HASDEU 1898, s.v.; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 128-131; cf. EWUR, p. 65-66; cf. DER, s.v.), în special în loc. adv. şi prep., precum: *de aleanul, în aleanul, într-alean* ‘contra, împotriva, în deşert’. Este unul dintre vechile împrumuturi maghiare cu cea mai mare frecvenţă: *era vîntul* ***într-aleanu*** (CV, 42^{v}/2-3)[592]; ***într-aleanul*** *faţeei gerului cinre va mai sta?* (PH, 124^{r}/8); *nime nu va sta ţie* ***de alean*** (FRAG. TOD., 4^{r}/23); *cum să le stăm* ***de alean*** *acestei mulţii ce s-au rădicat* ***în aleanul*** *nostru* (FRAG. TOD., 4^{r}/31); *Sta-voiu băsău sau* ***în alean*** (PO, *Gen.*, 9, 5)[593]; *au putem sta* ***de-a aleanul*** *voiei lui Dumnezeu?* (PO, *Gen.*, 50, 19)[594]; *să poată sta* ***de aleanul*** *Bătărăştilor* (DÎ, XXXVI, 250^{r}/1, act diplomatic, Trans.); *se-au ispititu* ***în aleanul*** *nostru* (DÎ, XLIV, 237^{v}/6, act diplomatic, Mold.) etc. Derivatele *ale(a)niş* (vezi şi var.

[592] La Coresi, *împrotivă-ne*.
[593] Secvenţa poate indica vechimea lui *alean* faţă de *băsău*. Vezi şi în loc. adj. *Stătătoriu de* ***alean*** (*Ex.*, 20, 5 – calc după mgh. *boszszuálo* ‘răzbunător’).
[594] În alt loc, pentru mgh. *ellenébe* apare *în dereptul* (*Ex.*, 14, 9).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

aleneș)[595] ‘dușman’, ‘inamic’, ‘potrivnic’ și *alenșig* ‘id.’ se înregistrează în traducerile românești după originale maghiare, primul, cu mai multe ocurențe, în PO: *blagoslovi-te-voiu… și sămînța ta birui-va porțile* ***aleanișilor*** *tăi* (*Gen.*, 22, 17); *Aaron prădase ei pre ruşinea lor între* ***aleaneșii*** *săi* (*Ex.*, 32, 25), și în FRAG. TOD.: *cu care* ***alenș<ii>*** *săi pierde-le-va strîmbătate* (1^{r}/15), iar al doilea în FRAG. TOD.: *că tot* ***alenșigul*** *lesni-l va învinge* (1^{v}/30-31); *Aşa se mîlcui Iosafat crai pre* ***alenșigul*** *său* (FRAG. TOD., 4^{v}/4).

□ Substituirea *e-* > *a-* este mai veche în română, trecerea aceasta observîndu-se şi în cazul cuvintelor moştenite. Împrumuturile maghiare cu *ę-* > *a-*, evident ulterioare, nu fac altceva decît să se înscrie în această tendinţă. În ceea ce priveşte apariţia diftongului în corpul împrumutului, acesta se poate datora duratei și/sau aperturii neobişnuite pentru română[596].

◊ Termenul românesc cunoaște și dezvoltări semantice independente de etimon, amplificînd unele nuanțe semantice cuprinse în acesta din urmă. Astfel, *alean* se întrebuințează în limba română veche cu sensul etimologic de ‘împotrivă, contra’[597], păstrat și azi regional (cf. DA, s.v.). Această ‘contrarietate’ (cf. O. Densusianu, *ILR, I*, p. 242) a constituit un punct de plecare solid pentru dezvoltarea înțelesului ‘dușmănie, necaz’ (în Transilvania)[598], trecerea fiind ușor explicabilă, dată fiind semul comun celor două sensuri. De aici pînă la semnificatul din limba română literară actuală de ‘suferință, durere, amar, melancolie’[599] este doar un pas, ușor de făcut prin nuanțarea și rafinarea acestui sentiment cu conotații inițial negative. Pierzîndu-și nota ‘rea-voință’, forma substantivală denotă, astfel, în limba română actuală, în special în Transilvania și Moldova, un sentiment mai blînd, mai duios, corespunzînd nuanței ‘dor, melancolie’[600], cu care se întîlnește, mai cu seamă, în creații artistice.

---

[595] V. Arvinte (în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 384) propune < mgh. *ellenség* ‘inimicus, hostis, perduellis, adversarius; gegner, feind’, probabil datorită faptului că peste tot corespondentul lui *aleaniș* este *ellenség* în textul maghiar, dar, atît formal, cît și semantic, acesta poate proveni din *ellenes* ‘id.’, ‘dușmănos’, căci etimonul cel dintîi ar fi dat *alenșig*, formă, de altfel, atestată în epocă (vezi FRAG.TOD.), apoi și în *Psaltirea lui P. Tordaș* (cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 342; vezi și CADE, s.v.; cf. și DLRLV, s.v.).

[596] ,,Apertura exagerată pentru urechea românului a unor vocale străine poate produce înlocuirea lor prin diftongi” (PUȘCARIU 1959, p. 204). Cazul îl avem la [e] deschis unguresc și slav, mai ales cînd erau accentuați – vezi ung. *beteg, nem, hitlen* > rom. *beteag, neam, viclean*.

[597] Intensificînd ideea ‘opoziție, adversitate’, termenul se utilizează și cu sensul ‘Diavol(ul)’, al cărui atribut principal este ‘împotrivirea’ (cf. GAFTON 2010b, p. 94).

[598] Cf. BREBAN 1958, p. 223. Azi, înțelesul ‘silă, neplăcere, dușmănie, mînie’ al substantivului *alean* se înregistrează în graiurile din Crișana, Maramureș, precum și în nordul, nord-estul și în sud-estul Transilvaniei (cf. *Studiu filologic* la CV, p. 36).

[599] Vezi și sensul ‘somn’ în expresia *te fură* ***aleanul*** cf. MÂNDRESCU 1892, p. 131.

[600] Cf. și PAMFIL 1958, p. 235. Asupra ,,îmbunării” sensului lui *alean* vezi GAFTON 2010b, p. 95-96. În privința dezvoltării sensului ‘nostalgie, dor’, autorul acordă prioritate uzului din afara mediului în care s-a împrumutat cuvîntul.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◙ În calitatea sa de formant al unor locuțiuni prepoziționale și adverbiale, considerate regionale (cf. PAMFIL 1958, p. 235), termenul este notat în secolul al XVI-lea, preponderent, în texte de proveniență bănățeană-hunedoreană (PS, CV, PH, PO, FRAG. TOD.), și mai puțin în Moldova (DÎ, XLIV, 237^{v}/6). Deși înregistrate și în texte localizabile în sudul țării, prezența unor locuțiuni cu *alean* în graiurile din Țara Românească nu este certă[601]. În secolul al XVII-lea, maghiarismul cunoaște o repartiție 1. adv. 'împotrivă' în Banat și în Transilvania de sud-vest, iar 2. s.n. 'pică, necaz, dușmănie' în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.). În zilele noastre, locuțiunile nu se mai înregistrează, termenul se întîlnește, în schimb, substantival în Transilvania și în Moldova, cu înțelesuri deosebite[602]. Derivatele *ale(a)niș, alenșig* 'dușman, potrivnic' cunosc, în secolul al XVI-lea, o repartiție bănățeană-hunedoreană, fiind notate în traduceri după texte ungurești, primul în PO (*Gen*., 22, 17), al doilea în FRAG. TOD. (1^{r}/15). În secolul următor, *aleaniș* (vezi și *alenish* 'inimicus') și *alenșig* (vezi și var. *alenșug*) au repartizare în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.). Primul, pe urmă, înspre zilele noastre, n-a mai fost înregistrat (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 265).

10. *alegădaș*, s.m., 'mulțumire, acord, înțelegere' (< mgh. *eléged-és* 'mulțumire, acord, înțelegere', cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 265; cf. și PASCU G. 1921, p. 151), atestat către sfîrșitul secolului al XVI-lea, într-un zapis ardelenesc: *au fostu la* ***alegădașulu*** *acesta* (DÎ, CXIII, 638/34), unde apare în același loc cu verbul *a alegădui.*

□ Termenul se încadrează în seria împrumuturilor maghiare care prezintă trecerea lui *e*- inițial la *a*- (cf. *alean*), iar sufixul *-aș* românesc derivă din mgh. *-és*.

◙ Maghiarismul are o repartiție nord-est transilvăneană, în secolul al XVI-lea, fiind înregistrat sporadic într-un text maramureșean (DÎ, CXIII, 638/12). Pe baza puținelor atestări nu se poate însă preciza dacă acesta a circulat și în alte zone ardelenești sau nu (cf. *a alegădui*).

11. *alegădui*, vb., 'a (se) mulțumi' (der. rom. < mgh. *eléged-ni* 'a îndestula, a (se) mulțumi', + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 34-35; N. Drăganu, în DR, IV, 1924-1926, partea 2, p. 758; EWUR, p. 66-67; vezi și CADE, s.v. *alegădi;* SD, s.v. *alegăduiesc*), atestat sporadic într-un

[601] Exemplele din documentele muntenești nu sînt probante pentru circulația termenului în graiurile populare din sudul țării, prezența lor în documente muntenești se poate datora unei ,,infiltrații nemuntenești" (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 258-259).

[602] 'Dușmănie, silă', 'neplăcere', sens mai apropiat de cel etimologic, consemnat în Transilvania, iar exprimînd ,,un sentiment mai blînd, mai mult dureros și duios, nu răuvoitor" (cf. DA, s.v.), apropiindu-se de 'dor, melancolie, nostalgie', în Moldova (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 258).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

document nord ardelenesc: *înaintea nóstră mai josu scrişi, **s-au alegăduitu** Pop Tămaş din Rogoz* (DÎ, CXIII, 638/12).

◙ Verbul are aceeaşi repartizare ca şi substantivul *alegădaş,* fiind regăsit în nord-estul Ardealului (* Maramureş). Ungurismul se mai întîlneşte către sfîrşitul secolului al XIX-lea şi prin alte regiuni ale Transilvaniei, păstrîndu-se, sporadic, pînă azi (cf. DA, s.v.; GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 265).

12. *alnic*, adj., ‘viclean’, ‘şiret’, ‘perfid’ (< mgh. *álnok* ‘astutus, versutus, versipellis, furtivus, malitiosus’, MNYSZ, cu înlocuirea, pe teren românesc, a sufixului mgh. *-nok* cu cel rom. *-nic*; cf. EWUR, p. 71), cu o singură ocurenţă în PO: *Şi şarpele era mai **alnic** de toate jigăniile pământului* (*Gen.*, 3, 1). Vezi şi der. *alnicie* ‘viclenie’, în: *Răspunseră ... cu **alnicie** prence cum pre soro-sa pre Dina o ruşinase* (PO, *Gen.*, 34, 13).

■ În cazul acestui termen, etimologia multiplă s-a propus, probabil, datorită dificultăţii ridicate de explicarea sufixului rom. *–nic*, cf. mgh. *-nok* (cf. mgh. *álnok* ‘viclean, perfid’), acesta fiind asociat cu scr. *jalnic* ‘simulator, deceptor’ (cf. N. Drăganu, în DR, VI, 1929-1930, p. 247; cf. DER, s.v.). Acesta nu este însă un caz singular cînd unei rădăcini ungureşti i se adaugă, pe terenul limbii române, un sufix de origine slavă (cf. şi situaţia verbelor în *–ui*). Pe de altă parte, forma românească fără *j-* ar fi greu de explicat (cf. PAMFIL 1958, p. 235). De asemenea, considerîndu-se zona de răspîndire a termenului, în Banat-Hunedoara, în secolul al XVI-lea, acesta a fost vehiculat, mai degrabă, de către maghiarimea vecină, decît de slavi sau, în orice caz, cel puţin în această regiune (cu atestări numai în PO, probabil sub influenţa textului maghiar).

◙ Maghiarismul, probabil cult, cunoaşte o răspîndire foarte limitată în limba română veche, avînd o repartiţie în Banat-Hunedoara. Ca termeni „literari regionali”, *alnic* şi *alnicie* figurează şi în secolul următor în texte de influenţă calvină, precum: *Sicriul de aur, Psaltirea* lui Viski (cf. DRĂGANU 1929–1930, p. 246), în cărţi de cîntece, la Agyagfalvi şi la Fogarasi (cf. EWUR, p. 71), primul cunoscînd o circulaţie crişeană şi sud-vest transilvăneană, iar cel de-al doilea şi bănăţeană (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală se limitează la regiunile din jurul Mureşului (cf. PAMFIL 1958, p. 235; GHEŢIE–MAREŞ 1974, p. 266).

13. *amen*, interj., ‘amin’ (< mgh. *ámen* ‘id.’ < lat. sau direct din lat. lit. *amen,* cf. Ion Gheţie, *Studiu lingvistic* la FRAG. TOD., p. 325), notat în FRAG. TOD.: *Laudă-ţi fie tatălui Domnezeu şi fiului alduit, domnului Iesus, duhului svînt Domnezeu, pînă-n vecie. **Amen**.* (4^{v}/17),

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

accidental, probabil, sub influența textului maghiar întrebuințat, datorat, probabil, autorului bilingv.

14. *amistui*, vb., ‘a (se) prăpădi’, ‘a (se) mistui’, ‘a (se) distruge’, ‘a (se) nimici (prin ardere)’ (der. rom. < mgh. *emészt* ‘consumo, concoquo, devoro’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, *mistuesc,* p. 173-174; cf. EWUR, *a mistui,* p. 541-542), atestat în diverse texte, precum: în CB cu sensul ‘a salva, a curăți’: ***Se amistuiți-vă*** *dentru ale voastre păcate* ((FA, 3, 19)*;* unde vezi și var. *se omestească*, în: *toți întru pocaaniie* ***se****-i* ***omestească*** (*2P*, 3, 9); în *Prefața* CC_2 cu sensul ‘a se strecura’: *și nu lasă […] nice* ***a se amistui*** *întru ei varece* eresure (5/30); în PO cu sensul ‘a (se) nimici (prin ardere)’: *și vedea cum rugul ardea și nu* ***se amistuia*** (*Ex.*, 3, 2); și cu sensul ‘a (se) prăpădi’, ‘a (se) mistui’, ‘a (se) distruge’: *prețul nostru* ***au amistuit*** (*Gen.,* 31, 15)*, că doară te-****aș amistui*** *în cale* (*Ex.,* 33, 3). Termenul cunoaște și derivate pe terenul limbii române, precum: *amistuire* în CB: *Și acela* ***amistuire*** *iaste de păcatele noastre* (*1Ioan*, II, 2)[603]; cu sensul ‘salvare, scăpare, mîntuire’ în PH: *Domnulu e tăriie mie și* ***amistuirea*** *mea și mîntuitoriu mie* (11^{r}/3), *Dumnezeu noo e* ***amistuire*** *și puteare* (39^{r}/2); *amistuită* ‘refugiu, azil’ în PH: *Tu eşti* ***amistuita*** *mea de bănatul ce me ţinru* (26^{r}/7); și adj. și subst. *amistuitor* ‘care scapă, care mîntuiește’ în PH: *și în casă* ***amistuitoriu*** *a me scoate* (24^{r}/3), *c-ai fost <s>prejenitoriul mieu;* ***amiis<tui>toriulu*** *mieu în dzi de grijea mea* (49^{v}/17), *în loc de* ***amistuitoriu*** *a me scoate* (60^{r}/3), *și fu mie Domnulu* ***amistuitoriu*** (80^{v}/22).

□ Termenul a fost inclus în categoria împrumuturilor maghiare care prezintă trecerea *e- > a-*, însă, în acest caz, schimbarea se datorează alipirii particulei *a* (cf. *amirui*).

◙ Atestările vechi trimit la o repartizare largă care cuprinde Banat-Hunedoara, întreaga parte vestică și nordică a Transilvaniei, precum și unele zone din sudul Ardealului (vezi CB). Verbul este notat și în secolul următor, cunoscînd o repartiție în Moldova (cf. DLRLV, s.v. *amistui, mistui*), atestat și în LEGI MOLD.: *după ce va face greșala, pentru să-ș poată a mistui capul …* (gl. 75:1). Cu unele schimbări semantice, termenul este păstrat și în graiurile de astăzi în aceste regiuni (GHEȚIE 1982, p. 125).

15. *aprod*, s.m., ‘ucenic, servitor, paj’ (< mgh. *apród* ‘id.’, cf. MÂNDRESCU 1892, p. 133-134, vezi și EWUR, p. 76; cf. DER, s.v.), atestat, în secolul al XVI-lea, în acte din sudul țării (cf. BOGDAN 1946, 26) și în EV. (cf. INDICE XVI, p. 126). Fiind însă un termen legat de administrația regală, era, probabil, cunoscut în zone mai întinse (vezi și *aprod* ‘Ephaebus’, în DVL; cf. și POPOVICI 1979, p. 251).

◊ Termenul prezintă dezvoltări semantice conotative față de etimon. În maghiară, substantivul denumește: 1. ‘un tînăr nobil în serviciul prinților și al altor căpetenii’; 2.

[603] Corespondent pentru *curățitoriu* din CP.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

‘purtătorul spadei la vechii cavaleri’; și 3. ‘un tînăr care-și face educația fie în științe, fie în meșteșuguri’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Sensul primitiv ‘*aprod* de curte’ (azi arhaic) a fost supus unei deprecieri, referindu-se la ‘orice fel de slugi’[604], mai pe urmă ‘perceptor (numit și *aprod de tîrg*)’ și ‘agent care-i aducea la judecată pe împricinați (numit și *aprod de divan*)’. Astăzi, termenul are și sensul de ‘ușier pe la judecătorii și prefecturi’ (cf. SD, s.v.). Termenul a intrat și în limbajul argotic, în care desemnează un ‘hoț începător’ (WEBDEX, s.v.).

16. *badic*, subst., ‘fier turnat, tinichea’ (< mgh. *bádog, bádik, bádig*, cf. N. Drăganu, DMV, p. 163; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 342; vezi și CADE < *bádik,* băn. ‘tuciu, fier turnat’, Trans. *ceaun*, s.v. *bădic*1; cf. și EWUR, s.v. *badoc,* p. 87; cf. DER, s.v. *bădic*), consemnat în textul *Tîlcovanie evangheliei de la giudeț,u* introdus în COD. TOD., în ed. Drăganu, DMV, sub f. 104v^0: *topindu-i în argintu, cu aurŭ și* ***badicŭ*** *și plumbu și arame*...

17. *ban*, s.m., ‘titlu de dregător’ (< mgh. *bán;* cf. EWUR, *ban 1*, p. 90-91; cf. DER, s.v.), atestat în documente din toate cele trei provincii ale țării: *Ținutul* ***banului*** *den Săcui* (DÎ, XIX, 262^v/4, Inventar, *Trans.); *Și mărturii am pus […] și* ***banul*** *Crist[ua]n de Coteana* (DÎ, VIII, 22, Testament, *J. Olt, Ț.R.), ***ban*** *Mahmut* (DÎ, LXII, 2^r/2, Însemnare, *Mold.). Vezi și der. *băneasa* (DÎ, LVI).

■ În cazul acestui termen, probleme de etimologie a putut reprezenta omonimia cu *ban* ‘monedă’, cu etimologie necunoscută. Între acesta și *ban* ‘titlu și funcție de dregător, duce’ nu există însă înrudire. Originea maghiară a termenului din urmă, de altfel, cu o vechime considerabilă în limbă, se poate susține, avînd în vedere contextul istorico-social al perioadei în care această funcție se exercita.

◙ Desele întrebuințări în documente românești cu localizări în toate cele trei principate arată o largă răspîndire pe întreg teritoriul lingvistic românesc. Referindu-se la o realitate extralingvistică care, în etapele următoare a dispărut, acest cuvînt a devenit arhaism.

18. *bardă*, s.f., ‘unealtă, topor, armă’ (< mgh. *bárd* ‘ascia’; ‘beil’, MNYSZ, dintr-o formă flexionară maghiară, probabil, cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. EWUR, p. 93-94; cf. DER, s.v., der. din mgh. nu este sigură, termenul putînd fi importat în mgh. chiar din rom.), atestat în versiunile textului *Cugetări în ora morții*, incluse în CS: *cu tuate armele […] și cu* ***bardă***. (V, 39^v/12) și în COD. TOD. (f. 74 r^0). Vezi și CADE, SD, s.v.

◙ Răspîndirea termenului cuprinde Transilvania, deși, pe baza puținelor atestări, nu se

[604] Cf. HASDEU 1970, vol. II, p. 1369, unde autorul citează și un pasaj din Ion Neculce: „*aprozii* atunce nu era din oameni proști cum sănt acum, ce era tot feciori de boieri...”. Cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 133-134.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

poate stabili exact regiunile în care acesta a circulat. Ca regionalism, acesta se regăsește cu sensul ‘toporiță’ în Moldova.

19. *batăr*, conj., adv., ‘fie’, ‘bine’, ‘măcar’, ‘cel puțin’, ‘barem’, ‘cu toate că’ (< mgh. *bátor* din expr. *ám-bátor* ‘esto, sane, quamvis’ ~ *ám-bár*, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 39–40; cf. EWUR, p. 96–97; cf. DER, s.v. *batîr*), înregistrat în PO, unde acesta urmează modelul de expresie unguresc: *Ni, **batăr**, așa să fie cum dzici* (*Gen.*, 30, 34)[605]. Vezi și CADE, s.v., SD, s.v. *batîr.*

◙ Ca termen cult, acesta cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara. Sub forma *batîr,* el se regăsește și în secolul următor: conj. ‘deși’, ‘cu toate că’, ‘măcar că’ în Crișana, Transilvania de sud-vest și în Transilvania de nord; iar adv. ‘măcar’, ‘cel puțin’, ‘barem’ și în Banat (DLRLV, s.v.).

20. *bănat*, s.n., ‘supărare, mîhnire, necaz, durere, scîrbă’, ‘tristețe, jale, părere de rău’ (< mgh. *bánat* ‘id.’; MÂNDRESCU 1892, p. 134-135; cf. EWUR, p. 99-100; cf. DER, s.v.), consemnat în PH, cu numeroase ocurențe: ***Bănat** și lî<n>goare aflaiu* (100^{r}/3), ***Bănat** și nevoi aflară-me* (108^{r}/143), ***bănatulu** e aproape, că nu e cinre se-mi agiute* (17^{r}/12), *Multe **bănaturi** derepților și de toate-i va izbăvi ei Domnulu* (28^{r}/20), intrînd și în sintagme ca: *întru bănatu* (2^{v}/2), *de tot bănatul* (20^{v}/22), *de la toate bănaturile* (27^{v}/5), *în vremea bănatului* (32^{v}/39), *în mijloc de bănat* (117^{r}/7). Vezi și CADE, SD, s.v.

◊ Termenul și-a lărgit sfera semantică, de la nucleul ‘regret, melancolie’, regăsit și în maghiară, la nuanțele ‘dor, supărare, mîhnire’, ‘pică, mustrare’ (cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 134-135).

◙ S. C. Mândrescu plasează maghiarismul printre cuvintele comune tuturor românilor (în MÂNDRESCU 1892, p. 135), cu toate că atestări din sudul țării nu avem. În secolul al XVI-lea, acesta are repartizare în Banat-Hunedoara. În secolul următor, *bănat* ‘tristețe, jale, regret, căință’ se atestă în Mold., Crișana, Trans. sud-vest și Trans. nord. În Moldova, cuvîntul este notat și cu sensurile ‘mîhnire, supărare’, ‘mînie, necaz, ciudă’, ‘învinovățire, imputare, mustrare, certare’ și ‘bănuială, suspiciune’ (cf. DLRLV, s.v.). O răspîndire moldovenească cunoaște și astăzi cu sensul ‘mîhnire, supărare’ și ‘necaz, ciudă, pică’ (cf. GHEȚIE 1982, p. 163). De asemenea, substantivul se întrebuințează ca termen poetic (MÂNDRESCU 1892, p. 135).

21. *bănui*, vb., ‘a se căi, a regreta’, ‘a-i fi jale, a fi necăjit’ (der. rom. < mgh. *bán-ni* ‘a regreta’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 136-137; cf. EWUR, p. 100-101), notat în PH: *Cătră Domnul cîndu **bănuiiu** chemaiu și me audzi* (109^{v}/1), *Nu întoarce fața ta de la fătul tău, / că*

[605] În alt loc, pentru etimonul maghiar avem corespondentul rom. *bine-i zău* (*Ex.*, 10, 10).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

bănuiescu*; curru<n>du a<u>dzi me* (58^{v}/18)*, aşteptaiu cinre e* ***se bănuiască*** *şi nu fu* (58^{v}/21) şi în PS.

◊ Verbul prezintă o bogată dezvoltare semantică. Acesta este întrebuinţat în psaltirile româneşti vechi cu înţelesul originar ‘a se căi, a regreta’, ‘a-i fi jale, a fi necăjit’, continuînd sensul din maghiară, păstrat şi azi în unele regiuni ardeleneşti (cf. O. Densusianu, *ILR, I,* p. 242). Nucleul semantic ‘regret’ cuprinde o serie de nuanţe, printre care: ‘a fi pradă grijilor, durerii, a se simţi trist’ (PH, 58^{v}/18, 21), ‘a-şi da osteneala, a arăta o grijă deosebită pentru îndeplinirea unui lucru’ (PH, 102^{v}/15), regăsite şi în maghiară. Pe terenul limbii române, sfera semantică a acestuia s-a lărgit însă, îmbrăţişînd şi nota ‘a (se) lamenta’, exprimînd o nemulţumire, care a dus la dezvoltarea unor sensuri noi. Astfel, *a bănui* azi înseamnă, alături de întrebuinţările regionale ‘a fi cuprins de regret’, ‘a înainta pretenţii cuiva’, şi ‘a se simţi jignit, a se ofensa’. În utilizarea tranzitivă, verbul a ajuns să însemne ‘a avea o părere proastă; a reproşa, a face mustrări’, de la care s-a putut dezvolta sensul actual uzual ‘a presupune, a presimţi, a-şi închipui despre cineva un lucru nefavorabil’. Prin urmare, deşi sensul primitiv se plasează la o oarecare distanţă de sensurile derivate ‘a suspecta, a pune la îndoială’, ‘a presupune drept vinovat sau condamnabilă o persoană sau o acţiune’, acestea nu rămîn fără putinţă de a le (re)lega[606].

◙ În secolul al XVI-lea, cuvîntul cunoaşte o repartiţie mai restrînsă, în zonele nord-vestice ale ţării. În secolul următor, repartizarea acestuia cuprinde Moldova, Banatul, Crişana şi Trans. sud-vest, unde se înregistrează cu sensul ‘a (se) întrista, a-I părea rău, a se căi, a regreta’; în Mold. şi Ţara Românească se atestă cu sensul ‘a-i lua (cuiva ceva) în nume de rău, a se mînia, a se supăra, a se indigna’, iar în Ţara Românească şi în Trans. sud-vest se înregistrează şi înţelesul ‘a suspecta’. Termenul este atestat în acest secol şi cu sensurile figurate ‘a cîrti’ (Mold.) şi ‘a pizmui, a invidia’ (Ţ.R.) (cf. DLRLV, s.v.).

22. ***bărat(ăş)****,* s.m., ‘prieten, tovarăş, fîrtat’ (der. rom. < mgh. *barát* ‘id.’ + suf. dim. *-aş*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 137-138; EWUR, p. 101), înregistrat în PO: *Şi Avimelec la el mearse den gherar şi Ahusa,* ***bărătăşul*** *acestuia* (*Gen.*, 26, 26)[607] şi, cu var. *bratăş,* în *Cugetări în ora morţii,* text reprodus în CS: *Ceia ce-şi lasă părinţii şi fraţii şi sororile şi* ***bratăşii*** *săi* (V, 53^{r}/5-6) şi DMV (f. 93r^{0}/9). Vezi CADE, SD, s.v. *bărat, barat*.

[606] Nota negativă ‘a disprețui’ poate fi surprinsă deja în PH (58^{v}/18) (cf. ROSETTI 1931, p. 147).
[607] Vezi şi în PO 1968: *Iuda mearse sus a tunde oile sale în Timad, el şi cu Hera den Odollam,* ***bărătul*** *[!] său* (*Gen*., 38, 12), cf. PO 2005, scris *băr[b]atul*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◊ În secolul al XVI-lea, *bărat* se întrebuințează cu sensul general ‘tovarăș, prieten’, asemenea etimonului său maghiar. Ca termen cult, acesta cunoaște și un sens specializat ‘preot catolic, călugăr’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 138. Vezi și DENSUSIANU 1977, p. 58; și PAMFIL 1958, p. 235), continuînd, de fapt, o valoare existentă și în maghiară (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție bănățeană-hunedoreană, iar, în secolul următor, se atestă în Banat și Crișana, vezi și var. *bărateș* (cf. DLRLV, s.v.).

22. *băsădui*, vb., ‘a vorbi, a sta de vorbă’ (der. rom. < *besadă, beseadă* + *-ui* < mgh. *beszéd* ‘convorbire’, ‘discuție’, ‘vorbire’, ‘cuvînt’; cf. EWUR, *beseadă*, p. 107-108), cu o frecvență deosebită în textele românești vechi, atestat în CB, cu var. *besădui*: ***besădui*** *pînă la zori* (FA, 20, 11)[608], cu var. *besedui*: ***beseduiră*** *altul altuia* (FA, 26, 31); în PH cu sensul ‘a se sfătui’: *cîndu adura-se depreună, pre menre a prinde sufletul mieu* ***băsăduiră*** (24^{v}/14); în CV: *tremitea de* ***băsăduiia*** *cu-rusul* (32^{v}/5-6), *Deaci ieşiră de* ***băsăduiră*** *urul către alaltu* (41^{v}/5-6); dar și la Coresi, în *Apostolul.* Vezi și der. subst. *beseduire* ‘conversație’, ‘discuție’, ‘vorbire’: *Domnul iară după ca obîrşi de-a* ***beseduirea*** *cu Moisi...* (PO, *Ex.*, 31, 18); și participiul *beseduit*, de asemenea, substantivat: *Obrazul lui luciu ară fi de* ***beseduitul****...cu Domnul* (PO, *Ex.*, 34, 29).

■ Termenul a fost pus în legătură și cu sl. *besědovati* (cf. *Studiu lingvistic* la PH, p. 60), fie explicîndu-l din acesta, fie presupunînd o filieră slavă pentru împrumutul maghiar, cf. și *bantovati, mentovati*. Acesta poate decurge însă direct din maghiară, fiind derivat, pe terenul limbii române cu sufixul de origine slavă *–ui.*

◙ Verbul, consemnat în secolul al XVI-lea, mai cu seamă, în texte rotacizante și în PO, are o repartiție bănățeană-hunedoreană și sud transilvăneană (vezi CB). În secolul următor, el este atestat în Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), iar azi circulă în nordul Transilvaniei și al Crișanei (cf. GHEȚIE 1982, p. 125).

23. *băsău*, s.n., ‘necaz’, ‘supărare’, ‘mînie’, ‘ocară’, ‘ură’, ‘răzbunare’ (< mgh. *bos(s)zú* ‘maledicus, acerbus’, ‘contumelia, indignatio, ultio’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 103; cf. DER, s.v.), cu atestări în diverse texte literare, precum: în PS; în PH: *Atunce grăi-va către-nşii cu mîniia sa şi cu* ***băsăul*** *său sminti ei* (1^{v}/5), unde vezi și var. *băseu*: *Pre menre întări-se* ***băseul*** *tău* (74^{r}/8); în PS.C.: *Oprĕşte-te de mănie şi lasâ* ***băsăulŭ*** (36, 13); în PO: *Sta-voiu* ***băsău*** *sau în alean şi pre toate jigăniile sta-voiu* ***băsău*** (*Gen.*, 9, 5)[609]; dar și în documente oficiale

[608] Vezi și ***băsădui*** *de biu* (CV, 8^{v}/13-14) și *pînă la destul* ***besedui*** (CP).
[609] Calcuri după mgh *boszszut álloc* și *meg állom a boszszut.*

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

ardelenești: *au ispitit îm* ***băsăul*** *turcilor* (DÎ, XXXIII, 241^{r}/6) și moldovenești: *ș-am stătut de* ***băsău*** *pentru strîmbătatea lui* (DÎ, XLIV, 237^{v}/11).

◊ Maghiarismul duce mai departe conținutul semantic ‘ură’, ‘răzbunare’ cuprins în etimon, dezvoltînd și nuanțele actuale ‘ciudă mare’ și ‘viciu’, înregistrate încă la începutul secolului trecut, în munții Sucevei (cf. DA, s.v.; cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 267), nuanțe strîns legate de nucleul semantic menționat.

◙ În secolul al XVI-lea, extinderea teritorială a termenului cuprinde o arie mai largă, cuprinzînd Banatul-Hunedoara (PH, PO), nordul Transilvaniei, Moldova (vezi DÎ) și, poate, unele zone limitrofe acestora (vezi PS.C.)[610]. Ca formant al unor locuțiuni și expresii, cuvîntul este notat și în Țara Românească[611]. În secolul al XVII-lea, cu sensul ‘răzbunare’, el se menține preponderent în Banat-Hunedoara[612] și în Crișana; cu sensul ‘ură, pică, ciudă’ în Ț.R., Crișana și Trans. sud; cu înțelesul ‘batjocură, ofensă, supărare’ în Banat, Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.); dar termenul se notează și în Muntenia cu sensul ‘mînie oarbă, furie, răzbunare’ (LEGI MUNT., 250:1). Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania, Banatul și Moldova (cf. GHEȚIE 1982, p. 125), cu sensul ‘ură, pică, ciudă mare, viciu’, fiind atestat și în unele zone din Bucovina (cf. DA, s.v.).

24. ***beartă***, s.f., ‘margine’, ‘chenar’, ‘tivitură’, ‘cunună’, ‘podoabă de cap purtată de femei’ (< mgh. *párta* ‘corolla linea vel serico lanaque texta’, ‘anadema’, ‘hauptzierde’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 342; EWUR s.v. *partă,* p. 595-596; cf. DER, s.v. *bertă*), atestat în PO: *Cunună de aur fă pre ea și* ***beartă*** *den giur împregiur* (*Ex*., 25, 24), la pl. în: ***Bearte*** *încă feace pre ea împregiur de o palmă înalte, deasupra* ***beartelor*** *iară împregiur cunună de aur* (*Ex*., 37, 12). Cu alte etimologii, vezi și CADE, SD, s.v. *bertă.*

■ În cazul acestui termen, se poate aduce în discuție etimologia multiplă. *Beartă* ‘margine, tivitură’ poate fi derivat din mgh. *párta* (cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 538) sau din germ. *Barte, Borten* (cf. DA, s.v. *bartă*). Însă, avîndu-se în vedere răspîndirea veche a termenului, nimic nu ne împiedică să-l considerăm de origine maghiară în epocă.

[610] În acest text muntenesc cuvîntul se datorează unei traduceri ardelenești anterioare pe care diaconul numai a revizuit-o, îndepărtînd elementele învechite și regionale. Păstrarea lui *băsău* s-ar putea explica, astfel, drept o scăpare a revizorului, și nu neapărat o probă a circulației lui în graiurile muntenești (cf. PAMFIL 1958, p. 236).
[611] Prezența lui *băsău* în documente muntenești este „surprinzătoare”, explicabilă, eventual, prin niște scriitori sau copiști ardeleni și moldoveni (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 268).
[612] Vezi în *Cartea de cîntece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva sau a lui Fogarasi Ștefan; la Ioan din Vinț (cf. DLRLV, s.v.).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

□ În ceea ce privește adaptarea fonetică a acestui cuvînt, probleme poate constitui [p] > [b], adică apariția unei bilabiale sonore în locul perechii sale surde, care s-ar putea datora (și) analogiei cu germ. *Barte*. Prezența diftongului ar putea fi rezultatul aceluiași fenomen al hipercorectitudinii care a dat și *seamă* (< *samă* < mgh. *szám*) sau forma de sg. *beartă* putea apărea sub influența pl. *berte* (GHEȚIE - MAREȘ, 1974, p. 269).

◊ Termenul românesc preia sfera semantică din maghiară, continuînd atît sensurile generale, cît și pe cele specializate ale etimonului. Astfel, în secolul al XVI-lea, cuvîntul se întrebuințează cu sensul mai larg 'margine tivitură' (PO), cunoscînd, înspre zilele noastre, specializări regionale, precum: 'bordură la pălărie', 'panglică', 'cordea' (Trans. și Banat, cf. DA, s.v.); 'betelie' (Maramureș, Sălaș, Bistrița-Năsăud, Harghita și Hunedoara); 'tiv mai lat la cioareci' (Maramureș). Un alt sens etimologic specializat al termenului este 'cunună cu care fetele își împodobesc capul', atestat prin Transilvania și Banat.

◙ În secolul al XVI-lea, împrumutul cunoaște o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind înregistrat numai în această parte a țării (vezi în PO). În secolul următor, termenul, cu var. *bartă, partă,* este atestat cu înțelesul 'cunună cu care fetele își împodobesc capul' în Banat și Trans. de nord (cf. DLRLV, s.v.). În celelalte regiuni ardelenești, dezvoltînd sensuri specializate regionale, există atestări numai din limba română actuală. Astfel, cu accepțiunile 'bordură la pălărie', 'panglică', 'cordea' se întîlnește în Transilvania și Banat (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 269); *bartă* 'betelie' în Maramureș, Sălaș, Bistrița-Năsăud, Harghita, Hunedoara; cu același sens, forma *beartă* este cunoscută în Cluj, Mureș (ALR, II, SN, vol. IV, h. 1175); *bartă* 'tiv mai lat la cioareci' în Maramureș (*Lex. reg*., II, 107, 109); *boartă, bortă* în Transilvania de sud (cf. DA, s.v., cf. EWUR, s.v. *partă*).

25. *berbență*, s.f., 'vas de lemn servind la păstrarea brînzeturilor' (< mgh. *berbence, börbönce* 'butoiaș', cf. DA, s.v. *berbință*; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 269; cf. DER, s.v. *berbință*), notat în var. de sg. *berbențe* într-un document moldovenesc: *1* ***berbențe*** *de <b>rîndze* (Galata, 1588, în DÎ, LXXII, 11^{v}).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Moldova, unde se păstrează și în secolul următor, vezi var. *berbință, berbeniță,* cu sensul 'butoiaș'. Cu toate că, acesta nu a fost consemnat ca avînd curs pe teritoriile Transilvaniei decît în secolul al XVII-lea (atestat în Banat, cf. DLRLV, s.v.), nu se poate exclude circulația lui anterioară în graiurile populare ardelenești.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

26. *berc*, s.n., ‘pădurice’, ‘dumbravă’, ‘crîng’ (< mgh. *berek*, arh. *berk* ‘nemus, saltus’, ‘lucus’, MNYSZ, eventual dintr-o formă flexionară maghiară, de pl. *berk-ek* sau de Ac. *berk-et*; cf. DENSUSIANU, ILR, II, p. 343; MÂNDRESCU 1892, nu-l înregistrează; cf. EWUR, *bărc*, p. 102–103; cf. ARVINTE–GAFTON 2007, p. 384; cf. DER, s.v.), atestat la pl., în PO: *Însă preastoalele acelora zdrobeaşte [!] şi bozii lor fringe şi* ***bercurele*** *lor taie* (*Ex.*, 34, 13). Vezi şi varianta *bărc* în SD, s.v. Pentru concept vezi şi *desiş*, în GAFTON 2005, p. 78–79.

- Pătruns în graiul românilor destul de devreme, fiind atestat în toponime şi onomastică, termenul cunoaşte în secolul al XVI-lea o repartiţie în Banat-Hunedoara, fiind notat însă şi în documente slavo-române din Ţara Românească (PAMFIL 1958, p. 236). Azi, în graiurile populare ardeleneşti, se găseşte cu sensul ‘tufiş, dumbravă, pădurice, lăstar, huciu, huceag’ (cf. DA s.v.).

27. *bes(e)adă*, s.f., ‘convorbire’, ‘discuţie’, ‘vorbire’, ‘cuvînt’, ‘poruncă’ (< mgh. *beszéd* ‘id.’ < sl. *besěda,* cf. MNYSZ, în maghiară intrînd în numeroase compuse şi expresii; cf. EWUR, *beseadă*, p. 107-108; cf. DER, s.v., *băsadă* < sl. *besěda,* cf. mgh. *beszéd*), notat în PH: *Se <se> îndulcea<scă> lui* ***beseada*** *mea* (87^{v}/34); cu sensul ‘cuvînt, vorbă’ notat şi în CC_1 (cf. GHEŢIE - MAREŞ 1985, p. 237); în PO: *luaţi aminte* ***besada*** *mea* (*Gen.*, 4, 23)[613], *A tot pămîntul era o limbă şi o* ***beseadă*** (*Gen.*, 11, 1); la pl. *besezi, besedzi,* cu sensul ‘cuvinte sfinte’: *scriadză ţie aceaste* ***besezi****, că eu aceaste* ***besedzi*** *cu tine şi fiii lu Israil am făcut legătură* (*Ex.*, 34, 27); ‘poruncă’ în: *şi scrise ceale dzeace* ***besedzi*** *a legăturiei pre table* (*Ex.*, 34, 28).

- În secolul al XVI-lea, cuvîntul are repartizare bănăţeană-hunedoreană. Cu sensul ‘vorbă, discuţie’, acesta se păstrează şi în secolul al XVII-lea în Crişana şi Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), fiind atestat şi în NTB, şi în Moldova (vezi la Varlaam, cf. DA, s.v., cf. şi O. Densusianu, *ILR, II*, p. 503; ROSETTI 1986, p. 575; GHEŢIE 1975, p. 225, 238, 302). Răspîndirea actuală a substantivului cuprinde, pe lîngă nordul Transilvaniei, şi Maramureşul, iar cu sensul derivat ‘minciună’ sudul Transilvaniei; *a-i face beseadă cuiva* ‘a-i face neajunsuri, buclucuri cuiva’ se atestă în Oltenia; ‘anecdotă, ghicitoare’ la Buzău (cf. DA, CADE, EWUR, s.v.; cf. şi GHEŢIE 1982, p. 331).

28. *beteag*, adj. şi s.m., ‘bolnav’, ‘bolnăvicios’ (< mgh. *beteg* ‘aeger, aegrotus’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 139-140; cf. EWUR, p. 109-110; cf. DER, s.v.), consemnat în MO: *Cuminecătura* ***beteagilor****, pînă vor mai învăţa, scris-am aşa cum şi popa să ştie ce dă, şi* ***beteagul*** *ce ia* (250^{r}/18-20)[614]; cu sensul ‘infirm’, sinonim cu *nevolnic*, apare în CS: *Doar au*

[613] Cf. în versiunea maghiară: *vegyetec eszötekbe aszt a mitt mondoc.*
[614] Termenul este înregistrat cu sensul ‘bolnav’ şi în alte texte coresiene, precum în CT şi în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 132).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

fostu ***betegi*** *aceia oameni de n-au avut ce face* (IV, 23^{r}/9-10); și în PO: *Aceastea așa trecînd, spuseră lu Iosif că tată-său ară fi* ***beteag*** (*Gen.*, 48, 1). Vezi și sensurile, specializate, mai recente, în CADE, SD s.v.

◊ Maghiarismul a parcurs un drum interesant[615]. Acesta a pătruns, cel mai probabil, în regiunile ardelenești, unde existau contacte directe și neîntrerupte cu vorbitorii maghiari. Acest control permanent a asigurat apoi și păstrarea regională a sensului etimologic 'bolnav' în zone largi nu numai din Ardeal, dar și în nordul Moldovei. Sensul originar '(referitor la persoană) care suferă de orice fel de afecțiune' a fost, pe urmă, răspîndit pe întregul teritoriu lingvistic românesc unde a intrat în concurență cu sinonimul *bolnav* de origine slavă[616]. În urma confruntării celor două lexeme, a ieșit învingător elementul slav, termenul *beteag*, supraviețuind în limba română contemporană numai în urma specializării sensului, de la 'referitor la afecțiune, în general' la cel de 'infirm, avînd o parte a corpului mutilată', cu care se întîlnește, de fapt, încă din secolul al XVI-lea (CS, IV, 23^{r}/9-10), iar cu valoarea sa plină și cu poziția intactă în uz doar regional. În acest caz, deci, repartizarea teritorială a influențelor străine se află în directă proporționalitate cu modificările semantice, specializarea sensului fiind indusă de ciocnirea cu zona de influență slavă.

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o răspîndire mai redusă în nordul Transilvaniei (și al Moldovei), fiind consemnat într-un număr redus de texte. În secolul următor, acesta se atestă, în continuare, în texte bănățene-hunedorene, precum *Sicriul de aur* sau *Lexiconul Marsilian*, cu sensul 'bolnav' avînd însă o repartizare mai largă în Transilvania, iar cu sensul 'infirm', cunoscînd o repartiție și în Moldova și în Țara Românească (cf. DLRLV, s.v.). Sensul general 'bolnav' azi se mai păstrează în graiurile din Transilvania, restul teritoriului românesc cunoscînd înțelesul 'infirm'.

29. ***bicilui***, vb., 'a aprecia, a evalua, a stabili prețul, a estima' (der. rom. < mgh. *becsül-ni* 'id.' + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, *biciulesc*, p. 41-42; cf. EWUR, *a biciului*, p. 114-115; cf. DER, s.v. *biciului*), consemnat, în special, în acte moldovenești: *și* ***s-au biciluit*** *aceale vite dearept patrudecĭ de talerĭ* (DÎ, LXXX, 63/22). Cu totul izolat, termenul apare și subst. *bicil* 'rămășiță' în PH: *Că-i veri punre a lor spate, în* ***bicilu*** *tău găti-veri fața lor* (16^{v}/13)[617].

[615] Vezi și GAFTON 2005, p. 149; *idem* 2007, p. 110.
[616] În textele românești vechi, *beteag* se întrebuințează alternativ cu *bolnav*, alegerea unuia sau a altuia reflectă o opțiune (GAFTON 2010b, p. 86).
[617] În *Studiul lingvistic* la acest text (p. 64) se menționează că acesta ar fi de origine obscură, cf. mgh *becsülni* 'a evalua, a estima'.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◙ În secolul al XVI-lea, termenul are o repartiție în Moldova și în unele zone mai restrînse din nordul țării. Cu toate că acesta cunoaște relativ puține atestări, nu se poate exclude circulația lui (și) anterioară în graiurile populare ardelenești, unde se înregistrează în secolul următor, fiind notat în Banat și în Trans. sud-vest, la Agyagfalvi și Viski, avînd și sensul ‘a onora, a respecta, a venera’, precum și în *Dictionarium valachico-latinum* (cf. DLRLV, s.v.). De asemenea, el se păstrează, în secolul al XVII-lea, și în acte moldovenești (DRB, 118/5). Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania și Banatul. În Ardeal, verbul se utilizează și cu sensul ‘a sechestra’ (ALR, II, SN, vol. IV, h. 1012) (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 270).

30. *bintătui*, vb., ‘a pedepsi’ (der. rom. < mgh. *büntet-ni* ‘concastigo, punio, plecto’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 42; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 343; cf. EWUR, p. 115-116; cf. DER, s.v.), atestat în PO, printre legile divine, în: *Cine robul său au slujnica fi-l-va bătînd cu toiagul, cum în mînă-i va fi murind* ***să se bintătuiască*** (*Ex*., 21, 20). Der. *nebintătuit* apare în MO: *Numele domnului Dumnezeului tău să nu iai în deșert și bine nu socotit în gura ta, că* ***nebintătuit*** *nu veri fi* (249^{v}/21-250^{r}/1), unde acesta ar fi fost reprodus din *Ishod*, cap. 20, conform autorului. Vezi și SD, s.v. *bintătuĭésc*.

◙ Termenul este un împrumut specific textelor calvino-românești din secolele al XVI-lea (vezi PO, MO) și al XVII-lea (vezi în *Catehismul* lui Fogarasi și în *Sicriul de aur;* cf. GHEȚIE 1982, p. 25–26; cf. DLRLV, s.v.), cu o repartiție în Banat-Hunedoara (PAMFIL 1958, p. 237). Astăzi el este înregistrat în unele zone din Transilvania (cf. DA, s.v.), unde întîlnim și forma *bintăti* (LEX. REG., I, p. 68; GHEȚIE–MAREȘ 1974, p. 270).

31. *bir*, s.n., ‘simbrie’, ‘tribut’, ‘dajdie’, ‘impozit’, ‘plată’, ‘salariu’ (< mgh. *bér* ‘merces, salarium, pensío, praemium’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 140; cf. EWUR, p. 116-117), notat, cu cîte o ocurență în EV., în CT (cf. INDICE XVI, p. 132), în PO: *Pistruiele să fie* ***birul*** *tău* (*Gen*., 31, 8); precum și în acte din Țara Românească: ***Birul*** *a fost 383* (DÎ, IX, 3), din Transilvania: *Județul Hunidoarei,* ***biruri*** *1024 și un bir nu iaste deplin… cîndu iaste* ***birul*** *de un florint* (DÎ, XIX, 262^{r}/2-3), fiind reținut, în acte, și în secolul al XVII-lea (DRB, 165/20). Vezi și der. *birar* ‘încasator de biruri, perceptor’: *au fost* ***birar*** *Ișfan de Ruda* (DÎ, IX, 4). Pentru expresiile în care a intrat ulterior vezi CADE, SD, s.v.

■ În general, se admite proveniența maghiară, însă DER, s.v. propune un etimon turc *birr*, eventual originea din limbile slave, din moment ce, în opinia autorului, mgh. *bér* ‘salariu, leafă’ nu coincide cu sensul ‘impozit’ al termenului românesc.

◙ Termenul a făcut, probabil, parte din fondul principal al limbii române vechi, fiind notat în documente românești de pe întreg teritoriul lingvistic românesc. Acesta a fost

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

uzual și normat în epoca veche, însă astăzi nu mai figurează în întrebuințările limbii literare, fiind concurat de sinonimul *impozit*.

32. *birău*, s.m., 'judecător' (< mgh. *bíró* 'id.'; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 43-45; cf. EWUR, p. 117; cf. DER, s.v.), înregistrat în acte moldovenești: ***birăul*** *cel rumînescu și cu cel armenescu* (DÎ, XCVII, 1[r]/1), *lui Budachi Gașpar,* ***birăului*** *de Bistriță* (DÎ, LXXXII, 1[r]/2) și ardelenești: *să vie cu* ***birăul*** (DÎ, L, 1[r]/19), unde vezi și var. *birov*: *Pan Orban* ***birov*** *o(t) Bistricĭ* (DÎ, CXII, 1[v]/1). Vezi și compusul *cral-birău* (cf. și mgh. *király bíró* 'comes regionis', MNYSZ, 'judecător regal'): *jupînul Lucaci, bulgăru și* ***cral-birău****, județul Sibiiului,* notat într-un act muntenesc (DÎ, XXII, 1[r]/2).

- În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o largă răspîndire, fiind atestat în toate cele trei principate românești. În secolul următor, acesta se reține ca termen „literar regional", cu o repartiție în Trans. sud-vest, cu sensul 'judecător', și în Trans. sud-est, cu înțelesul 'primar' (cf. DLRLV, s.v.). Acest din urmă sens s-a generalizat, apoi, în medii rurale ardelenești.

33. *birșag*, subst., 'amendă' (< mgh. *bírság* 'judicium', MNYSZ, 'amendă'; cf. DER, s.v.), consemnat într-o înștiințare, în Transilvania: *60 florinți* ***birșag*** (DÎ, CXI, 12).

34. *birui*, vb., 'a stăpîni', 'a ocîrmui', 'a domina', 'a guverna' (der. rom. < mgh. *bír-ni* - cu foarte multe sensuri în maghiară - 'validus sum, valeo', 'possum, potens sum', 'rogo, impero', 'occupo, subigo, in ditionem redigo', 'impello, commoveo', 'sustineo', 'possideo, habeo, teneo', MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 140-141; cf. EWUR, p. 120-121; cf. DER, s.v.), cu o frecvență deosebită în limba română veche, consemnat în numeroase texte, precum: în PH: *Că a lu Dumnedzeu e împărățiia și acela* ***biruiaște*** *limbile* (18[r]/29), PS; în PS.C.: *Tareești, Doamne, și dedevărulŭ tău împrejurulŭ tău, / tu* ***biruești*** *cu ținutulŭ măriei* (88/15-16); în CP: *de nimea* ***să fiu biruit*** *dinsu* (*1Cor*., 6, 12)[618]; în PRAVILA COR., cu sensul 'a învinge, a stăpîni': *Iară un voinic, el va ieși la războiu, deci se vor împenge cu alt voinic, deci* ***va birui*** *unul pre alalt* (5[v]/6-10); în CS: *și voia cugetelor sale* ***biruitu***/<*le-****au***> *în sine și au părăsit toate realele* (XIV, 110[r]/19-110[v]/2); în PO: *cum acest pămînt să dau ție* ***a birui*** (*Gen*., 15, 7); și în acte oficiale: *aceasta sîntu în mîna domnetale, de le* ***biruiești*** (DÎ, XXXII, 240[r]/21). Vezi și derivatele: subst. *biruit(ul),* în PH: *împărăție întru toți veacii și* ***biruitul*** *tău întru tot gintul* (122[r]/13); subst. și adj. *biruitor* în PH: *cu duhul* ***biruitoriu*** *întăreaște-me* (43[v]/14), *de suflet* ***biruitoriulu*** *mieu* (46[r]/14), în CB: *Daniil a ta* ***biruitoare*** *dîreapta* (*1Cor*., 7), în PO: *12* ***birouitori*** *rodi-va și prea oamnini mari face-voiu* (*Gen*., 17, 20), cu sensul 'șef' în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 132); *biruire* în CB: *Unde iaste, Iade,* ***biruirea*** (în *Omilia la Paști*), în CS, unde

[618] Cf. *despusu fi-voiu de neștine* (CB).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

vezi şi var. *abiruire* ‘biruinţă’: *Unde ţi-i* ***abiruirea****?* (VII, 67^{r}/8-9); subst. *biruită* în CT, în PO: *cine afară au scos cest nărod de supt* ***biruita*** *eghipteanilor* (*Ex.*, 18, 10)[619]; *biruitură* în PO: *pămîntul* ***biruituriei*** (*Gen*., 36, 42). Maghiarismul este notat şi în texte din secolul următor, precum: în LEGI MOLD. sau în LEGI MUNT.

◊ Poziţia verbului *a birui* în limba română contemporană este sensibil slăbită în comparaţie cu frecvenţa acestuia în limba română veche. În acelaşi fel, împrumutul cunoaşte mai puţine concretizări ale valenţelor sale virtuale, cu întrebuinţări în sfere semantice mai restrînse decît etimonul său unguresc care se prezintă mai cuprinzător şi cu utilizări cotidiene. Deşi în limba română actuală folosirea în diverse contexte a acestui verb este la latitudinea vorbitorilor care pot selecta în mod liber acest termen în detrimentul sinonimelor sale, opţiunea pentru întrebuinţarea lui *a birui* pare a fi din ce în ce mai determinată de finalităţi stilistice, retrăgîndu-se simţitor din comunicarea cotidiană. Sensul primitiv al etimonului *bír-ni* este acela de ‘a deţine puterea asupra a ceva/cineva’ (cf. Tótfalusi, s.v.), de unde înţelesurile strîns legate de acesta, precum: ‘a poseda’, ‘a domina, a stăpîni (cu forţa)’, ‘a învinge’. Cel care deţine putere, este înzestrat cu tărie ‘poate duce poveri’ de orice natură şi, în sens larg, este ‘capabil, în stare’[620] de diverse lucruri, printre care ‘a răbda, a îndura’ orice dificultate sau (cu prefix) ‘a determina pe cineva să acţioneze conform propiilor voinţe, a convinge’ (cf. *rá-bír*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). Firește, în funcție de contexte lingvistice concrete, verbul maghiar mai poate avea şi alte utilizări mai nuanţate. Spre deosebire de această varietate semantică, sfera noţională a cuvîntului *a birui* din limba română a secolului al XVI-lea se concentrează în jurul nucleului semantic ‘a stăpîni’, ‘a ocîrmui’, ‘a oblădui’[621], ‘a domina’, ‘a guverna’, sens cu care se atestă termenul în majoritatea textelor româneşti din epocă. În acelaşi cîmp semantic se înscriu şi derivatele subst. *biruitul, biruita, biruire* (var. *abiruire*), *biruitură* ‘stăpînire’, subst. şi adj. *biruitor* ‘stăpîn’. În secolul al XVII-lea se înregistrează şi unele sensuri mai specializate ale derivatelor, precum *biruinţă* ‘ţinut, jurisdicţie, cîrmuire’ (LEGI MOLD., gl. 32:26), *biruire* ‘autoritate teritorială’ (LEGI MUNT., 259:26), *biruitoriu* ‘judecător, cîrmuitor’ (*ibidem*, 308:90). Sensul ‘a învinge, a supune’ (PRAVILA COR., 5^{v}/6-10) putea fi dezvoltat tot din ideea ‘a deţine (mai multă) putere’, căci atunci cînd doi oameni se înfruntă, cel cu o forţă mai slabă iese învins (*biruit*) faţă de cel care cîştigă (*biruitor*).

[619] Aici termenul poate fi interpretat şi ca ‘posesiune’, corespunzînd în textul lui Heltai cu *birtok* ‘posesiune’.
[620] Cf. pop. mai ales în construcţii negative, ‘a fi în stare, a putea, a ajunge (să...)’, DEX, ’98, s.v. *a birui*.
[621] Cf. I.-A. Candrea, în PS, p. CCXXXIV. Vezi şi ROSETTI 1931, p. 147; O. Densusianu, *ILR, II*, p. 269.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

Astăzi cel mai accentuat se remarcă acest sens ‘a învinge, a înfrînge (în luptă sau întrecere)’[622].

35. *biu*, adj. și s.n., ‘belșug’ (< mgh. *bő* ‘abundent, bogat’; cf. EWUR, p. 122-123; cf. DER, s.v.), consemnat ca formant al locuțiunii adv. *de biu,* în CV: *și băsădui* ***de biu*** *pînră la zori* (8^{v}/13-14)[623]; în loc. *a fi în debiu* ‘a locui, a fi în belșug’, în PS: *Doamne, cire va fi în* ***debiu*** *întru viața ta?* (14, 1), *Și ca skymenul ce iaste în* ***debiu*** *în cămora sa* (16, 12)[624]. Vezi și der. *biușig* ‘abundență’ (< mgh. *bőség,* cf. N. Drăganu, DMV, p. 187), atestat în COD. MAR.: *aceia anii aduce-voru* ***biușigul*** *grăului* (f. 140 v^{0}).

◊ Termenul românesc nu a păstrat toate nuanțele etimonului unguresc. În limba maghiară, *bő* are următoarele semnificații: 1. ‘larg, încăpător, amplu’; 2. ‘numeros, frecvent, abundent, fertil’ și 3. ‘detaliat, extins, lung’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Dintre acestea, în textele românești vechi, *biu* acoperă ideea ‘abundență, belșug’ (PS, 14, 1) și cea de ‘detaliat’ (CV, 8^{v}/13-14), iar în limba română literară, locul acestuia i-a fost luat de *belșug* (cf. mgh. *bő-ség*)[625] care cunoaște și el doar semnificația ‘abundență, îndestulare’, inclusiv în loc. adv. *din belșug* ‘în cantitate mare, din plin’.

◙ În secolul al XVI-lea, maghiarismul cunoaște o repartiție destul de restrînsă, în zona bănățeană-hunedoreană. În secolul următor, acesta se menține adjectival ‘bogat, îmbelșugat’ și ca formant al loc. adj. *de biu* ‘deplin’ în Trans. sud-vest, iar substantival ‘abundență, prisos, belșug’ în Moldova și în Trans. sud-vest, unde se notează și var. *biv, bișug* (cf. DLRLV, s.v.).

36. *bizui*, vb., ‘a se baza’, ‘a se sprijini’, ‘a se încrede’, ‘a lăsa în grija cuiva’ (der. rom. < mgh. *bíz-ni* ‘concredo, negotium inpono’, ‘confido’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 141-142; cf. PHILIPPIDE 1894, p. 155; cf. EWUR, p. 123-124; cf. DER, s.v.), atestat în PO: *Și să cunoști între ei atare bărbați înțelepți,* ***bizuiaște*** [*bidzuiaște*] *pre ei dobitoacele meale* (*Gen.*, 47, 6).

◙ Pe baza puținelor atestări este greu a stabili repartizarea termenului. Acesta putea să fi pătruns pe cale cultă, fiind atestat, în secolul al XVII-lea, ca termen ,,literar regional”, sub forma adv. *bizuit* ‘chiar, tocmai, cu adevărat, cu siguranță’ în Trans. sud-vest și substantival, în loc. adv. *cu bizuita* în Banat (cf. DLRLV, s.v.). Nu este însă exclus nici ca acesta să fi circulat în unele graiuri populare ardelenești.

---

[622] Cf. și în utilizările fig., ‘a(-și) înfrîna, a(-și) stăpîni un sentiment, o pasiune’, ‘a fi stăpînit, copleșit de un sentiment, de o emoție etc.’, DEX, ’98, s.v. NODEX, s.v. mai înregistrează și un sens dezvoltat în română ‘(rar, despre acțiune greu de realizat) a duce la bun sfîrșit; a scoate la capăt; a isprăvi; a termina; a sfîrși; a încheia’.
[623] Asupra grafiei vezi și transcrierea din CB, FA, 20, 11.
[624] În nota marginală: *iaste de sălășuiaște în comoara sa*.
[625] Nu este exclus ca termenul să fi fost derivat pe terenul limbii române, de la *biu* + *-șig*, cu epenteza lui *-l-*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

37. *bîntui*, vb., ‘a vătăma, a răni, a-i face rău’ (der. rom. < mgh. *bánt-(a)ni* ‘id.’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 136; cf. EWUR, p. 126; cf. DER, s.v.), consemnat în documente din toate cele trei principate românești: *nime **să** nu-l **bîntuiască** preste cartea mea* (DÎ, XLI, 5, *Trans.), *ne-**au băntuit** în slujba noastră* (DÎ, XLIV, 237^{v}/8, *Mold.), *nime să n-aibă **a**-i **bîntui** preste dzisa noastră* (DÎ, CX, 8), păstrat și în secolul următor. Vezi și der. *bîntuială* ‘a vătămare’*: și de nimea **bîntuială** să nu aib[ă] niciodată* (DÎ, XXXIX, 1^{r}/15).

■ Termenul a fost fie explicat prin etimologie multiplă, acesta fiind regăsit și în limbile slave (vezi *bantovati*), fie introdus în seria verbelor în *–ui* și explicat prin filieră slavă. Limba română în contact cu ambele limbi putea însă împrumuta acest cuvînt fie din una, fie din alta, fie chiar din ambele, în funcție de diferite regiuni sau în mod repetat, în perioade diferite[626]. În zonele de contacte permanente cu populația maghiară, nu ar fi greșit să se presupună că românii au împrumutat acest cuvînt de la unguri.

□ Cît privește tratamentul fonetic, ung. [á] a dat mai întîi [ă] românesc, potrivit obișnuințelor articulatorii ale limbii române, iar ulterior a trecut la [â] „pentru că înainte de [n] + consoană a fost mai obișnuit”[627] acesta din urmă. În sfîrșit, sufixul *-ui* i-a fost adăugat pe teren românesc (cf. *făgădui*, *tăgădui* etc.).

◊ Diferitele note, mai mult sau mai puțin distincte, cuprinse în sfera semantică a verbului *a bîntui* se acumulează în jurul ideii centrale ‘a răni, a vătăma’, producînd, așadar, efecte nedorite, pagube. Acesta constituie, de altminteri, și nucleul semantic al etimonului maghiar *bánt-a-ni*[628] care înregistrează nuanțele asociate ‘a răni, jigni, a supăra, a enerva, a perturba’, ‘(cu referire la fenomene ale naturii) a păgubi’ sau ‘(despre boli) a chinui’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Termenul este atestat în secolul al XVI-lea cu sensul etimologic ‘a răni, a-i face rău’, notat și în veacurile următoare, respectiv cu unul mai apropiat de întrebuințarea actuală, însemnînd ‘a se arunca asupra ceva’ (CC_1, 172)[629]. Sensul apropiat de cel de azi este notat și într-o cronică muntenească din secolul al XVII-lea[630]. Uzurile românești de azi par să insiste asupra intensității pagubelor produse, cuvîntul ajungînd să însemne ‘(despre forțele naturii) a lovi insistent și cu violență’, ‘(despre boli, războaie, năvăliri) a pustii, a devasta, a face

[626] Cf. GAFTON – ARVINTE 2007, p. 97.
[627] KIRÁLY 1990, p. 118. Aceeași prefacere a lui [ă] în [â] are loc și în rom. *întîlni* < *(în)tălni* < ung. *találni*, dar și a lui [e] neaccentuat în poziție nazală (cf. mgh. *menteni* > rom. *măntui* > *mîntui*), ca, de altfel, și în cazul cuvintelor moștenite.
[628] Formă factitivă, derivată de la vb. *bán-ni* ‘a fi necăjit’, ‘a suferi daune’ (cf. Tótfalusi, s.v.), care a dat în română *a bănui*.
[629] Cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 269.
[630] DENSUSIANU 1977, p. 130.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

ravagii', '(despre ființe) a împila, a asupri'. Regional, cuvîntul apare și în imprecații: *Să (mă) bîntuie (Dumnezeu)* 'a pedepsi, a bate' (cf. DEX, '98, s.v.). După cum se vede, spre deosebire de conotațiile mai delicate din maghiară, unde verbul exprimă, în majoritatea contextelor, 'deranj, neplăcere' (cf. *sérelem, szomorúság,* Czuczor-Fogarasi, s.v.), limba română a dezvoltat nuanța mai intensă 'devastare', prin exacerbarea valențelor virtual cuprinse în etimon. Tot pe terenul limbii române s-au dezvoltat și sensurile '(despre spirite) a cutreiera', 'a chinui, a munci de duhuri necurate', respectiv 'a ispiti' (cf. CADE, s.v.).

38. *boscorodi*, vb., 'a descînta, a vrăji', 'a îndruga' (< mgh. *boszorkánykod-ni* 'a fermeca', vezi și mgh. *boszorka* 'vrăjitoare'; cf. SD, s.v. *boscorodesc*; cf. CADE < rut. *bozkoroditi*; cf. și *bosorcă* < mgh. *boszorkány,* MÂNDRESCU 1892, p. 49; cf. DER, s.v.), atestat în EV. (unde vezi și subst. *boscoroadă,* cf. INDICE XVI, p. 133) și în MO: *Cu bun înțeles și mare frică și cinste pomeniți numele domnului! Nu* ***boscorodiți****, că va bate voi domnul* (250^{r}/2-4).

■ Cel mai des, termenul este derivat din ucr. *božkorodity*. Această etimologie propusă poate ridica semne de întrebare, întrucît, în limba ucraineană, termenii cu rădăcina *boz-* sînt mai puțin numeroși cînd ei denotează 'vrăjitoria', spre deosebire de limba română care cunoaște numeroși termeni cu *bos-* exprimînd practici vrăjitorești (vezi *boscărie, boscoană, bosocăraie* etc.)[631]. Pe de altă parte, schimbarea produsă în ucr. *boz-* > rom. *bos-* este mai greu de explicat, procesul putînd fi tocmai invers, familia respectivă de cuvinte fiind adoptată, eventual, de ucrainieni din română (cf. DER, s.v.). Spre deosebire de această stare de fapte, rădăcina românească poate decurge din mgh. *bosz-*, termenul românesc *bosorcă* 'vrăjitoare' putînd fi derivat, astfel, atît formal, cît și semantic din maghiara *boszorka* 'id.'. În ceea ce privește forma verbală *boscorodi,* aceasta poate fi rezultatul unei contopiri a celor două cuvinte ungurești, a subst. *boszorka* și a vb. *boszorkánykod-ni,* sau poate deriva direct din acesta din urmă. Cu toate că termenul în discuție putea intra în română din limbile slave, nu este exclus nici ca acesta să fi fost preluat, în unele graiuri populare românești, în special ardelenești și în arii mai restrînse nord-vestice (vezi MO), din maghiară.

39. *budușlău*, s.m., 'vagabond', 'fugar', 'haimana, hoinar', 'rătăcitor' (< mgh. *búdosó, bújdosó* 'vagans, vagus, vagabundus, extorris', 'erro, peregrinus', MNYSZ; cf. EWUR, p. 149; eventual < *budușlui* + *-ău,* ceea ce ar explica epenteza lui *-l-*), cu două ocurențe, în același loc, și cu valoare sinonimică în PO: *cînd vei lucra pămîntul nu va da ție plodurele sale, nestătoriu*

[631] Cf. Gheorghe V. Brătescu, *Vrăjitoria de-a lungul timpului,* Editura Politică, București, 1985, p. 54.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

și ***buduşlău*** *fi-veri spre pământ* (*Gen*., 4, 12), *Și-m(i) va fi mie a m-ascunde de fața ta și voiu fi nestătătoriu și* ***buduşlău*** *pre pământ, tot cine mă va afla ucide-mă-va* (*Gen*., 4, 14).

◊ Intrat în română în perioada Reformei, termenul a căpătat o nuanță peiorativă pe terenul limbii române. Sensul etimologic 'fugar, pribeag' se păstrează în PO, unde se explică prin influența textului lui Heltai. În secolul al XVIII-lea, a fost înregistrat și în Moldova cu sensul 'vagabond' (cf. DA, s.v.). Termenul s-a păstrat regional, în special în graiul popular din Ardeal, atît cu înțelesul primitiv, cît și, mai ales, cu cel de 'pierde-vară, vagabond, mișel care umblă ici-colo' (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 50; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 271). Împrumutul este notat cu o altă nuanță peiorativă în Maramureș, unde prin *buduşlancă* se înțelege 'femeia fugită de la bărbat' (PAMFIL 1958, p. 237).

◙ În secolul al XVI-lea, maghiarismul cunoaște o repartizare bănățeană-hunedoreană. În secolul următor, acesta se reține ca termen „literar regional" în Transilvania (cf. DLRLV, s.v), pe urmă, cu sensul 'vagabond' se întîlnește în secolul al XVIII-lea și în Moldova (cf. DA, s.v.). Răspîndirea actuală a substantivului 'pribeag, hoinar' cuprinde Transilvania (cf. DA, s.v.), unde vezi și loc. *a umbla budujlău* 'a umbla răzleț, pierdut', iar der. *buduşlancă* 'femeie fugită de la bărbat' este notat în Maramureș.

40. ***buduşlui***, vb., 'a rătăci', 'a pribegi', 'a vagabonda' (der. rom. < mgh. *búdos-ni, bújdos-ni* 'id.' + *-ui,* eventual rezultat din contaminarea adj. *bú(j)dosó* cu vb. *bú(j)dosol, bú(j)doslik*, cu toate că epenteza lui *-l-* nu este cu totul inedită în împrumuturile maghiare, cf. și *belşug* < mgh. *bőség* ; cf. MÂNDRESCU 1892, *buduşluesc* p. 50; cf. EWUR, p. 149-150; cf. DER, s.v. *budului*), atestat în PO: *Și ducîndu-se* ***buduşlui*** *în pustinea Verzaveei* (*Gen*., 21, 14).

◊ Asemenea corelativului substantival, verbul *a buduşlui* s-a îmbogățit cu unele nuanțe peiorative, dezvoltate pe terenul limbii române. Pe lîngă sensul etimologic 'a rătăci', 'a pribegi', atestat în secolele XVI-XVII, în unele regiuni ardelenești, *a buduşlui* cunoaște și înțelesul 'a hoinări, a strengări' (cf. DA, s.v.). Conotația negativă, implicată în ideea 'a umbla ici-colo fără nici un rost, a vagabonda', este, așadar, cît se poate de evidentă. Pe lîngă aceasta, verbul românesc a mai dezvoltat și un alt sens, notat în Banat, acela de 'a scotoci' (PAMFIL 1958, p. 238) la care s-a putut ajunge prin asocierea 'rătăcirii' cu 'căutarea'.

◙ În secolul al XVI-lea, verbul a avut o circulație restrînsă în graiurile populare din Transilvania, fiind notat în regiunea bănățeană-hunedoreană. Acesta se atestă și în secolul următor în Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), unde cunoaște și der. *buduşluitură*, înregistrat în textul calvino-român *Psaltirea* lui Viski (cf. N. Drăganu, în

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

DR, IV, 1924-1926, partea I, p. 116; cf. și DLRLV, s.v.). Astăzi *a buduşlui* circulă în unele regiuni din Transilvania cu sensul ‘a hoinări, a umbla pustiu’ (cf. DA, s.v.) și în Banat cu înțelesul ‘a scotoci’.

41. *buigui*, vb., ‘a rătăci, a horhăi’ (der. rom. < mgh. *bolyg-(a)ni, bolyo(n)g-ni, + -ui;* cf. SD, s.v. *a bîigui*; cf. EWUR, p. 124), atestat, cu sensul etimologic, în PH: *Astriinraţi fură greaşnicii den pîntece,* ***buiguiră*** *de zgău şi grăiră menciur<i>* (48^{r}/4). Cu sensuri derivate vezi CADE s.v. *a bîigui*.

◊ Termenul cunoaște o serie de înțelesuri dezvoltate independent de etimonul maghiar, care se atestă începînd cu secolul al XVII-lea, în texte (nord)-ardelenești și, mai ales, moldovenești. Astfel, verbul s-a îmbogățit cu sensurile derivate ‘a vorbi alandala’; ‘a aiura, a delira, a rătăci cu mintea’; ‘a (se) zăpăci, a (se) ului, a (se) năuci, a (se) buimăci’ (Mold.), vezi și var. *buiugui* (BB); der. subst. *buiguire* ‘vorbire fără rost, fără înșeles’ (Mold.) și ‘zăpăcire, buimăcire, rătăcire cu mintea’ (Mold., Trans. nord); der. subst. *buiguit* ‘extaz, vedenie’ (Mold.) și adj. ‘fără rost sau fără înțeles, încurcat, confuz (despre cuvinte)’ (Mold.) și ‘zăpăcit, uluit, năucit, buimăcit’ (Mold., Crișana); der. adj. *buiguitor* ‘fără rost sau fără înțeles, încurcat, confuz’ și ‘zăpăcit, aiurit’ (Mold.); și der. subst. *buiguitură* ‘vorbă negîndită, fără rost sau fără înțeles, aiurare’ (Mold.) (cf. DLRLV, s.v.).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție restrînsă în Transilvania de nord. Repartizarea ulterioară cuprinde zone din Trans. de nord și Moldova, unde acesta se atestă cu diverse forme derivate și cu sensuri dezvoltate (cf. și GHEȚIE 1982, p. 156).

42. *bumb*, s.m., ‘nasture’, ‘ornament de formă sferică’ (< mgh. *gomb* ‘bulla, globulus, sphaera, nodus’, ‘orbiculus vestimenti’, ‘caput’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 143-144; cf. EWUR, p. 152-153; cf. DER, s.v. < mgh. *gomb, gömb*), consemnat cu o frecvență considerabilă, datorată unor secvențe iterative, în PO: *Şi tot supt doo stîlpure un* ***bumb*** *era* (*Ex.*, 37, 21), la pl. *bumbi*, în: *Iară* ***bumbii****-i feace dentr-aur* (*Ex.*, 36, 36), *Şi acestuia cinci stîlpi cu* ***bumbii*** *depreună şi polei* ***bumbii*** *şi verigile acelora cu aur* (*Ex.*, 36, 38), *cu* ***bumbii*** *şi cu florile* (*Ex.*, 37, 20, 22), ***bumbii*** *şi belciugurile* (*Ex.*, 38, 11). Pentru alte sensuri, vezi CADE, s.v. și alte etimologii în SD, s.v.

■ În literatura de specialitate, există și alte propuneri pentru etimologia cuvîntului. Astfel, s-a emis ipoteza conform căreia ung. *gomb* > rom. *bumb* trebuie să fi trecut prin filieră slavă care ar putea explica forma românească (vezi PUȘCARIU 1940, p. 299). Într-o altă ordine de idei, G. Giuglea (în GIUGLEA 1921-1922b, p. 385) derivă

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

termenul din onomatopeicul lat. *bombus*. Potrivit autorului, originii maghiare a lui *bumb* îi contravin motive fonetice, precum: ung. *gomb* ar fi trebuit să dea rom. **gîmb* (cf. *gond* > *gînd*, *bolond* > *bolînd*), iar „asimilarea lui [g]-[b] > [b]-[b] nu vedem pe ce s-ar putea sprijini" (*ibidem*, p. 384). Influența maghiară autorul o vede în atribuirea sensului 'nasture' acestei forme, sens cu care aceasta se găsește „numai în Moldova și Ardeal unde influența ungurească durează și acum" (*ibidem*, p. 384). Or, substantivul decurge perfect din maghiara *gomb*, nu numai semantic, ci și fonetic.

□ Trecerea de la consoana velară [g] la bilabială [b] se produce și în alte împrumuturi maghiare (cf. KIRÁLY 1990, p. 166), dar și în cuvinte de altă proveniență decît maghiară (cf. N. Drăganu, în DR, V, p. 335), numărul acestor cuvinte fiind sporit și de procesul de asimilare (cf. și PUȘCARIU 1959, p. 104).

◊ Sensul uzual al termenului este cel etimologic 'nasture, buton', cunoscînd, în Muntenia, și un înțeles specializat pentru 'nasturi rotunzi' (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 143). De altminteri, sensul 'nasture' este, la rîndul lui, un sens specializat de la unul mai general 'ornament de formă sferică', cu care se atestă încă în secolul al XVI-lea (vezi în PO), de unde și înțelesul 'cercel', regăsit „la o mică parte de români de peste munți" (MÂNDRESCU 1892, p. 144). Drept bază a asocierilor a servit forma, în general, rotundă, idee regăsită și în der. adj. *bumbuliu* 'rotund, sferic' care ar putea, la fel de bine, proveni însă și din mgh. *gömböl(y)ű*. De altminteri, mgh. *gomb* este o variantă fonetică a lui *gömb* 'sferă, glob' (cf. Tótfalusi, s.v.). În limbajul argotic, termenul *bumb* funcționează ca un eufemism pentru 'testicul' (cf. WEBDEX, *Dicționar de argou al limbii române*).

◙ În limba română veche, maghiarismul cunoaște o largă repartizare, incluzînd unele zone din Banat-Hunedoara, Moldova și, mai rar, Țara Românească. În secolul al XVI-lea, acesta se atestă ca nume comun în regiunea bănățeană-hunedoreană, iar antroponimic într-un document din Oltenia (vezi *Bumbul* din 1558, în BOGDAN 1946, 135, cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 273). În secolul următor, el se reține cu sensul 'nod, legătură între capetele a două sau mai multe fire, folosită ca nasture; nasture' în Banat și Trans. sud-vest (vezi în *Anonymus Caransebesiensis*, 331; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 274; cf. DLRLV, s.v.) și, antroponimic, în Moldova (vezi *Bumbar*, Cojeni, 1603, cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 274). Întrebuințarea sa ca antroponim arată că

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

termenul trebuie să fi avut curs în unele graiuri moldovenești și înainte[632]. Răspîndirea actuală a termenului cuprinde toate teritoriile românești, cu excepția Munteniei, Dobrogei și a sud-est Transilvaniei, unde se notează *nasture* (ALR, II, SN, vol. V, h. 1288; cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 273).

43. *cant(ă)*, subst., 'oală' (< mgh. *kanta* < germ. *Kante*, cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 343; cf. EWUR, *cantă*, p. 163-164; v. și CADE, s.v.), atestat în CUV.B., I, 206: *1* ***cant*** *de fanina.*

44. *caragiu*, subst., 'postav ordinar' (< mgh. *karázsia* 'id.', cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 343; cf. EWUR, p. 165-166), notat într-un document muntenesc din 1589 (vezi CUV.B., I, 258): *șase bucăți de* ***caragiu***.

45. *cealău*, s.m., 'amăgitor, înșelător' (< mgh. *csaló* 'id.', cf. MÂNDRESCU 1892, *cialău,* p. 58; vezi și EWUR, p. 185), notat în CB: *rădicară comîndare* ***cealăului*** (FA, 7, 41)[633].

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Transilvania, fiind regăsit și în graiurile actuale din Maramureș (GHEȚIE 1982, p. 139).

46. *cebălui*, vb., 'a(-și) tulbura (mintea), a (se) rătăci' (der. rom. < mgh. *csábul-ni* 'dementor, seducer'; 'verhührt werden', MNYSZ, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 343; cf. EWUR, p. 188; vezi și SD, s.v. *cebăluiesc*; cf. DER, s.v.), atestat la Coresi, în CC_2*; nu-i lasă…* ***a****-i* ***cebălui*** *mintea… și mintea nu* ***se cebăluiaște****,* vezi și var. *čăbălui* (cf. *ILR, II,* p. 343).

◙ Atestările din secolul al XVI-lea provin din sudul Ardealului, cuvîntul putea fi însă cunoscut și în nordul Transilvaniei, unde se înregistrează în secolul următor (cf. DENSUSIANU 1977, p. 55; cf. și DIMITRESCU 1973, p. 60). Astfel, în secolul al XVII-lea, verbul *a cebălui* 'a ameți, a zăpăci' este notat în Banat și Trans. sud-vest; der. adj. *cebăluit* 'amețit, zăpăcit' în Trans. sud-vest (vezi NTB); der. adj. și subst. *cebăluitor* '(cel) care provoacă tulburare, zăpăceală' în Banat, unde se atestă și subst. *cebală* 'amețeală, zăpăceală' (cf. DLRLV, s.v.).

47. *celăușag*, s.n., 'vicleșug, înșelătorie' (< mgh. *csalatság*, cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 343; eventual derivat din *cealău* + *-șag*), înregistrat în PH: *și nu se va blăstema cu* ***celăușagu*** *vecinrului său* (19^r/4), unde vezi și var. *celoșag: Graiurile rrostul a lui și* ***celoșagul*** *ne vru a <în>țeleage* (30^r/4). În secolul al XVII-lea, termenul se atestă și cu var. *celșag* 'înșelăciune' (< mgh. *csalság*), avînd o repartiție în Banat (cf. DLRLV, s.v.).

---

[632] Doar cuvintele cu o oarecare vechime dau naștere la termeni onomastici. De altminteri, pentru vechimea lui *bumb* pledează nu numai întrebuințarea sa drept apelativ, dar și derivatele sale (*bumbar, bumbuliu, bumbșor*, cel din urmă fiind atestat în Banat, cf. DLRLV, s.v.).

[633] Cf. *rădicară jirtvă idolului* (CP). Al. Gafton observă că termenul este relativ frecvent în vechea română literară (în GAFTON 2001a, p. 242). Este interesant însă faptul că acesta este notat, dintre textele contemporane, tocmai în CB și mai ales în condițiile în care în epocă existau termeni care să redea conceptul.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

48. *celui*, vb., ‘a înșela’, ‘a amăgi’, ‘a ademeni’ (der. rom. < mgh. *csal-ni* ‘fraudo, fallo’, ‘allicio’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 56-58; vezi și EWUR, p. 189-191; cf. DER, s.v.), atestat în PH: *că limbii sale celuiia* (3^{v}/11); în PO: *Șarpele **celui**-mă și mîncai* (*Gen.*, 3, 13), *mă tem cum că va părea lui cum că am vrut **să celuiesc** el și în locul blagosloveniei să nu mă blasteme* (*Gen.*, 27, 12), *El iară mine **au celuit** și amu de dzeace ori au schimbat simbriia mea* (*Gen.*, 31, 7). Vezi și der. subst. *celuire* ‘înșelăciune, viclenie’ în PH: *și cu ustnele sale a <nu> grăi **celuire*** (28^{r}/14), *și nu scădzu den calea lui rreu și **celuire*** (45^{v}/12); și adj. *celuitor* ‘înșelător, viclean’ în PH: *ia amente rrugăciunrea a mea, nu de rrost **celuitoriu*** (10^{r}/1), *limbă **celuitoare*** (44^{r}/6); în CB: *acela iaste **celuitoriu** și Antihristu* (*2Ioan*, 1, 7). Pentru derivate ulterioare, vezi CADE, SD (*celuĭésc,* iar *înceluĭésc,* prin influența lui *a înșela*).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind regăsit în texte rotacizante (PH, PS) și în PO. În secolul următor, aria de răspîndire coincide parțial cu cea din veacul anterior, fiind atestat în Banat, Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), regăsit la Viski (cf. N. Drăganu, în DR, IV, 1924-1926, partea I, p. 117), la Agyagfalvi, sub *cseluitor* ‘fallax, deceptor’, și *cseluiture* ‘deceptio’, vezi și *cselshag* ‘deceptio, fallacia’, la *Anonymus Caransebesiensis* și în *Lexicon Marsilianum* (cf. PAMFIL 1958, p. 238). În Banat și Trans. sud-vest circula și forma compusă *a încelui* cf. *a înșela*. Cuvîntul, care inițial aparținea graiurilor populare bănățene-huneodrene, unde a cunoscut întrebuințări uzuale, s-a putut răspîndi, intrînd în norma scrisă, prin traducerile calvino-românești. Astăzi termenul circulă în graiurile ardelenești și bănățene, unde înregistrează numeroase derivate (vezi DA, s.v.). Verbul cu sensul ‘a ademeni’ a fost consemnat în Banat, Bihor, Sălaj, Mureș, Năsăud și Maramureș (ALR, II, SN, vol. V, h. 1348; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 276.). Cuvîntul se regăsește și în Moldova (cf. DA, s.v.)[634].

49. *cergă*, s.f., ‘pătură’ (< turc., bulg., sîrb., alb. sau mgh. *cserga* ‘șatră’ și *cserge* ‘pătură’; cf. L. Șăineanu, DA, s.v.; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 276; cf. CADE, SD, s.v.), notat într-un catastif moldovenesc: *1 **cerga** vînat de la Dragomir* (DÎ, LXXII, 4^{r}, Galata, 1588).

■ Istoria acestui cuvînt nu este clară. Cf. DER, s.v., acesta putea proveni din lat. *serica*, trecut în gr., de acolo în tc., de unde provin cuvintele slave. De asemenea, este posibil ca termenul să fi intrat în română prin mai multe filiere în același timp.

◙ Termenul este atestat în secolul al XVI-lea în Moldova, unde cunoaște și consemnări posterioare. În afară de aceasta, răspîndirea actuală cuprinde și

[634] Atestările moldovenești datează încă de pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cuvîntul fiind atestat într-o copie a *Cazaniei* lui Varlaam (cf. GHEȚIE 1982, p. 26).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

Transilvania (j. Maramureș și j. Arad), Oltenia (j. Dolj) și nord-estul Munteniei (j. Buzău), așa cum reiese din atestările din DA, s.v. (cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 276).

50. *chelciug*, s.n., ‘hrană’, ‘merinde’, ‘provizii’, ‘bani de cheltuială pe drum’ (< mgh. *költség* ‘sumptus, expensa, impensa, impendium’, ‘viaticum’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 195; cf. DER, s.v. *chelșug*), notat în *Epilogul* CC_1: ***Chelciug*** *și banii pre acest lucru înduratu-se-au a da jupînul Foro Miclăuș* (247^{v}/23-25); în PO: ***Chelciug*** *încă să le dea pre cale* (*Gen.*, 42, 25); dar și în acte ardelenești: *n-au gîndit de paguba țării lui într-atîția ani și de* ***chelciugul*** *lui* (DÎ, XXXIV, 254^{r}/5) și moldovenești, unde vezi var. *chelčuc*: *așa se da lor* ***chelčuc*** (DÎ, XCVIII, 1^{r}/18), *avut-am chețiva* ***chelčuc*** (DÎ, C, 82^{r}/29). Vezi SD, s.v. *chelșug.*

51. *cheltui*, vb., ‘a da bani pentru ceva necesar sau de prisos’, ‘a plăti’ (der. rom. < mgh. *költ-(e)ni* ‘consumo’, ‘expendo’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 144; cf. EWUR, p. 196; cf. DER, s.v.), înregistrat cu sensul ‘a risipi’ în CV: *Ceareți și nu dobîndiți, derep ce rreu ceareți, se întru dulceațele voastre* ***chieltuiți*** (64^{r}/9-11)[635]; ‘a plăti, a da bani’ în PO: *Să iai derept însă banii descumpărăturiei de la fiii lu Israil și-i* ***cheltuiaște*** *pre slujba cortului adevărăturiei* (*Ex.*, 30, 16); în CC_2 și în CT (cf. INDICE XVI, p. 138); precum și în documente românești: *să se știe ce-****am cheltuit*** *pre iazul de la moară* (DÎ, IV, 1, Ț.R.), *summe* ***se chec*** *[= să cheltuiască]* (DÎ, XCVI, 81^{v}a/8), vezi și var. *se chel [= să cheltuiască]* (DÎ, XCVI, 81^{v}b/16, Mold.), *multu* ***s-au chieltuitu*** *cu vrajba* (DÎ, CXIII, 638/27, Trans.). Vezi și der. subst. *cheltuială* în CC_2; în PO: *și le-au scris în* ***cheltuială*** *multă* (*Prefață*), *ce așa cum paguba-i și* ***cheltuiala*** *pre vindecare* (*Ex.*, 21, 20); în documente ardelenești și moldovenești: *lafe i* ***cheltuieli*** (DÎ, XXIX, 244/17, Trans.), *multe* ***cheltuiale*** *avut-am* (DÎ, C, 83^{r}/1). Termenul se notează în acte și în secolul al XVII-lea.

◊ Sfera semantică a etimonului acestui verb este mult mai cuprinzătoare[636] decît cea a împrumutului românesc. Dintre sensurile cuprinse în mgh. *költ-(e)ni*, limba română a valorificat pe deplin cel ‘a da o sumă de bani pentru a cumpăra sau a plăti ceva’, pe care l-a dezvoltat apoi și cu alte note caracteristice. Astfel, pe terenul limbii române, verbul a căpătat semnificația ‘a folosi în mod nechibzuit, a irosi, a risipi’ (CV, 64^{r}/9-11), cu referire, prin extindere, nu numai la bunuri materiale, ci și la alte aspecte, precum: ‘a pierde vremea’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 144) sau, la reflexiv, ‘a se strădui’, respectiv ‘a-și risipi forțele intelectuale sau fizice’. În Transilvania, verbul cunoaște și sensul ‘a vinde’ (cf. DER, s.v.).

[635] Cf. *răsipiți* la Coresi.

[636] Verbul ung. *költ* (< *köl,* var. lui *kel* + suf. *–t*) este un verb factitiv, avînd sensul larg ‘a pune în mișcare’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◙ Maghiarismul a fost uzual pe întreg teritoriul lingvistic românesc în secolul al XVI-lea și face parte și astăzi din norma limbii literare.

52. *cherăiță*, s.f., ‘creițar, veche monedă’ (< mgh. *krajcár,* cf. EWUR, 281; vezi și CADE, s.v. *creițar*), consemnat la pl. *cherăițe,* într-o însemnare: *36* ***cherăițe*** *[= creițari] faci* (DÎ, XCVI, 81^{v}a).

53. *chezaș*, s.m., ‘garant’ (< mgh. *kezes* ‘fidejussor’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 145; cf. EWUR, p. 199; cf. DER, s.v.), atestat în documente din toate cele trei principate: *aceștia boiari s-au băgat de sînt și* ***chezaș*** (DÎ, CXI, 10, Trans.), cu var. *cheziș*: *dinu Bolovanu trage spre Hrejde,* ***chezișu****, ca(m) pe chescu* (DÎ, LXXXV, Mold.); cu var. *chizeaș* în PO: *slobodzi cu mine porobocul, cum să ne sculăm și să meargem […]//* ***Chizeaș*** *voiu fi eu derept el* (*Gen.*, 43, 9), *că eu sluga ta* ***chizeaș*** *m-am băgat derept porobocul tătîni-mieu* (*Gen.*, 44, 32)[637]. Vezi și der. *chezășie*: *iară pre acei boiari i-au datu în* ***chezășie*** (DÎ, XVIII, 1^{v}/18, Ț.R.), cu var. *chizeșie: Decĭ au întrat Radul în* ***chizeșie*** (DRB, 132, 13)[638]. Vezi CADE, SD, s.v. *chezaș.*

□ mgh. *-es* > rom. *-aș* (cf. și mgh. *szekeres* > rom. *sechireaș*). Redarea prin *-aș* a sufixului unguresc se poate datora, în egală măsură, și unei particularități dialectale ungurești: pronunțarea cu un [e] mai deschis în *kezęs* (KIS 1975, p. 169).

◙ Termenul, uzual și normat în epoca veche, cu o repartiție pe întreg teritoriul lingvistic românesc, astăzi nu mai figurează în întrebuințările limbii literare, fiind concurat de sinonimele *garant, girant.*

54. *chilin*, adj., ‘divers, distinct, separat’ (< mgh. *külön* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 58-59; cf. EWUR, p. 202-203; cf. DER, s.v.) nu cunoaște alte atestări în secolul al XVI-lea decît în GB, la pl. *chilini* (274^{v}/4), este notat însă în secolele următoare (cf. DA, DLR, s.v., *Studiu lingvistic* la GB, p. 412).

◙ Pe baza atestărilor, în secolul al XVI-lea, termenul are o repartiție în nordul Moldovei. În secolul următor, adj., cu sensul ‘separat’ se notează în Moldova și Crișana, adv. în Banat, iar loc. adv. *de chilin* și în Trans. de sud (cf. DLRLV, s.v.). Nu este exclus, așadar, ca maghiarismul să fi cunoscut o circulație, chiar și restrînsă, și în graiurile populare ardelenești și în secolul anterior.

55. *chin*, s.n., ‘suferință grozavă’, ‘tortură’, ‘caznă’ (< mgh. *kín* ‘cruciatus, tormentum’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 204-205; cf. DER, s.v.), cu numeroase atestări în textele românești vechi, precum în: PS: *Spăsit-ai de* ***chinu*** *sufletul mieu* (30, 8); în PH: *oborri-veri ei în* ***chin*** *neustoit*

[637] În ediția PO 2005, vezi forma *chidzeași.*

[638] Sub var. *chizășie,* termenul apare și în *Floarea Darurilor* [Putna, 1592-1604]: *Și Fisoghia trimise un voinic […] și el vine și o luo în* ***chizășie*** (476^{r}), în ed. Alexandra Roman-Moraru, *Cele mai vechi cărți populare în literatura română, I, Floarea darurilor. Sindipa,* București, 1966, p. 119-182.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

(119^{r}/11), *Dereptu* ***chinul*** *measeriloru şi suspinarea mişeilor acmu învie-voiu* (8r/6); în CV: *Obrazu preemiţi, fraţii miei, a* ***chinului*** *celuia rreului* (67^{r}/6-7), unde vezi şi pl. *chinurele*: *plîngeţi-vă hlipindu de* ***chinurele*** *voastre* (66^{r}/5-6), *Ce ca impreuraţi-vă* ***chinurelor*** *lu Hristos* (80^{v}/6-7); în CB (FA, 1, 3); în PS.C. (11, 9-10); în diverse texte din CS: *chin cumplit şi dureare* (XIV, 112^{v}/5-6), unde vezi şi sensul 'muncă'[639]: *au perit […] cu* ***chinul*** *cela ce e scris mainte şi cu* ***chinul*** *iadului cu tot* (XIV^{r}/8-12); cu ortografie maghiară *kinul* în FRAG. TOD. (3^{v}/13); în PO (*Gen.*, 42, 36).

- Cu toate că substantivul se atestă, în special, în texte ardelenești, avînd în vedere repartiția ulterioară, termenul trebuie să fi avut o circulație mai largă și în epoca veche.

56. ***chinui***, vb., 'a suferi', 'a pănăta', 'a tortura' (der. rom. < *chin* < mgh. *kín* 'cruciatus, tormentum', MNYSZ + *-ui*; cf. EWUR, p. 205), atestat cu o frecvență deosebită în textele românești vechi, cunoscînd forme flexionare extrem de variate: în CV cu sensul 'a pănăta, a munci, a osteni': *E elu scutură şarrpele în focu şi nu* ***chinui*** *nemică rreu* (48^{v}/12-14)[640], *şi pridădi în osîndă* ***a****-i* ***chinui*** *şi a-i veghiia* (86^{r}/8-9)[641], *E se neştinre* ***chinuiaşte*** *rreu întru voi* (67^{v}/4-5)[642], ***chinuindu*** *fără dereptate* (75^{r}/5-6)[643], unde vezi și var. *chenui* 'a suferi': ***Chenuiţi*** *şi lăcrimaţi* (65^{r}/3-4), refl. *şi* ***se chinuiretu*** *dereptu dereptate* (77^{v}/9-11); în PH: *acoperişi-me de faţa necuraţilor ce me* ***chinuiră*** (10^{v}/8-9); în CB: *ceia ce* ***chinuiia*** *de duhure necurate* (FA, 5, 16), ***chinuescu-se*** *cu firea omineasc*ă (*Iac.* 3, 7)[644]; în PS.C.: *Inemâ frămtâ şi plecată Dumnezeu nu* ***chinuĭaşte*** (50, 35); în CC_2: *Că iată şi izrailii cîtu* ***se chinuiră*** *întru pustie* (7, 5); în PO[645]; în cs (XII, 103^{r}/3); în CT, și L (cf. INDICE XVI, p. 138). Vezi și der. subst. *chinuire* în PH: *Cinre duce-me-va în cetate de-a* ***chinuirea*** (95^{r}/11) și adj. *chinuit* în CAT.C.: *Răstignitu-se-au derept noi, supt Pilat den pont,* ***chinuit*** *şi îngrupat* (7^{v}/2-4).

57. ***chip***, s.n., 'imagine', 'față', 'statuie', 'idol' (< mgh. *kép,* dial. *kip* 'imago, effigies, simulacrum', 'statua', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 146-148; cf. EWUR, p. 207-208; cf. DER, s.v.), extrem de larg întrebuințat, notat subst. în: CV cu sensul 'obraz': *oamerii, ceia ce după* ***chipul*** *lu Dumnedzeu fost-au* (62^{v}/12-13), 'formă, fel': *Şi scrise carrte, aibîndu acesta*

[639] În text, substantivul *munci* se întrebuințează cu sensul 'suferințe, torturi' la care sînt supuși păcătoșii ajunși în Iad. Vezi și *s-au muncit* (CP), corespondent pentru *chinui* (CB, *Sp.* la FA). Tot așa verbul *a se chinui* este întrebuințat cu sensul 'a se trudi' în CC_2 (7/5).
[640] Cf. *nu-ş pănătă* la Coresi.
[641] Cf. *munciţi* 'a se trudi, a suferi' la Coresi.
[642] Cf. *rău pănătează* la Coresi.
[643] Cf. *munciei* la Coresi.
[644] Cf. *muncescu-se* în CV și CP.
[645] Aici verbul *a chinui* redă, în toate cele 3 contexte în care apare, corespondente maghiare diferite care se înscriu în aceeași sferă semantică: *Ce de mai tare-i* ***chinuiia*** (*Ex.*, 1, 12 – cf. mgh. *sanyargattya*), *Şi* ***chinuiia*** *bătjocorindu-i* (*Ex.*, 1, 13 – cf. mgh. *szolgaltattyac vala*) și în: *Mai tare* ***chinuiaşte*** *oamenii* (*Ex.*, 5, 23 – cf. mgh. *nyomorgattya*).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

chipu (27^{v}/3-5); subst. pl. *chipuri* în CB: *sveaștnicu a șapte* ***chipuri*** *te vădzuiu* (*1Cor*., 7); ‘față, formă’ în CC_2: *vru să se întrupească și* ***chip*** *de trup de om spre el luo* (4/23); subst. și în GB: *chipu* (197^{v}/2); *chip cioplit* ‘idol’: *Nu face ție* ***chip cioplit*** *pre atării față* (PO, *Ex*., 20, 4), unde vezi și pl. art. *chipurele, chipurile*: *Să nu rogi domnedzeii lor, nice să-i cinsteşti […] și* ***chipurile*** *lor să frîngi* (*Ex*., 23, 24). Cel mai des, termenul intră în loc. prep. și adv. precum: *în tot chipul, în ce chip, după chipul, în chipul, în multe chipuri,* ca: în CV (45^{v}/1-3); în CB (FA, 1, 11); în tipăriturile coresiene; în FRAG. TOD. (2^{v}/30); în diverse texte din CS; dar și în expr. ca: *în chip de …* ‘în formă de’ (PH, 121^{v}/12; PO, *Gen*., 19, 24); *a fi în chip* (CB, *Iac*. 1, 3)[646], *nece unu chipu* (CB, FA, 25, 17); *într-alt chip* ‘în alt fel’ (PO, *Prefață*); *în (a)cest chip* ‘astfel, în acest mod’ (PO, *Gen*., 13, 11, cf. conj. mgh. *eképen*); *în ce chip* ‘în ce mod, în ce fel, precum, așa cum’ (PO, *Gen*., 30, 26, cf. adv. mgh. *miképen*); *în acela chip* ‘în mod asemănător, la fel, de asemenea, ca și…’ (PO, *Gen*., 41, 27, cf. mgh. *aképen, azonképen*); *în același chip*, *în oarecîte chipuri, în vreun chip, într-acel chip*, *într-alt chip* în GB; *în toate chipurile* (CS, V, 39^{v}/14); De asemenea, termenul, introdus în loc. sau expr., este înregistrat și în documente din tustrei principate: *întru un chip* (DRB, 15/25, *Zap*., 1610, Tîrgoviște); *întru chip* (DÎ, XXXI, 253^{r}/16); *cu acela chip* (DÎ, LXXXVIII, 1^{r}/12), inclusiv în secolul următor. Vezi și der. vb. *a (se) închipu(r)i* ‘a se asemăna’*: nu* ***închipurîndu-vă*** (CB, *1P*, 1, 14)[647]; vb. *a (se) închipși: Zeii* ***închipșiră-se*** *oaminiloru* (CB, FA, 14, 11)[648]; adj. *închipurat:* ***închipurate*** *duhure* (CB, *Sp*. la *Iac*.), var. *închiporat: Învață di-****nchiporate*** *năpăsti* (*Sp*. la *Iac*.), *ca buni tocmitori* ***închiporateloru*** *bunătăți ale Domnului* (*1P*, 4, 10). Pentru alte expresii ulterioare vezi CADE, SD, s.v.

◊ Cu sensul ‘fel, manieră’, termenul este atestat încă în texte slavo-românești vechi din secolele XV-XVI. Acesta putea fi desprins din construcții demonstrative ungurești, precum *eképp, aképp* cu aceleași sensuri, extinzîndu-și totodată și sfera semantică. Astfel, *chip* intră în felurite locuțiuni prepoziționale și adverbiale, avînd înțelesuri deosebite, precum: *în tot chipul, în ce chip, după chipul, în chipul, în multe chipuri;* dar și în expresii, ca: *în chip de* ‘în formă de’ (PH, 121^{v}/12), *nece unu chipu* ‘sub nici o formă’ (CB, FA, 25, 17); *într-alt chip* ‘în alt fel’ (PO, *Prefață*); *în (a)cest chip* ‘astfel, în acest mod’ (PO, *Gen*., 13, 11), *în ce chip* ‘în ce mod, în ce fel, precum, așa cum’ (PO, *Gen*., 30, 26), *în acela chip* ‘în mod asemănător, la fel, de asemenea, ca și…’ (PO, *Gen*., 41, 27). Majoritatea acestora redau tipare ungurești. Cu totul specific este însă

[646] În textul corespondent din CV și CP, găsim *podoabă,* vezi și: *în chipul acelora chipure* (CB, *Iuda* 7), față de: *în podoaba aceluiași obraz* (CP).
[647] Cf. *nu vă asemănrareți* (CV) și *nesemnîndu-vă* (CP).
[648] Cf. *podobindu-se* în CP.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

nu e chip ‘nu e posibil’. Firește, desprinderea substantivului *chip* din construcțiile ungurești a fost înlesnită și prin existența lexemului independent *kép* ‘imagine, față, idol’ care a dat rom. *chip* ‘id.’. Asemenea termenului maghiar, substantivul *chip* denotă în limba română veche ‘obraz’ (CV, 62^{v}/12-13), ‘formă, fel’ (CV, 27^{v}/3-5); ‘față, formă’ (GB, 197^{v}/2), dar și ‘exemplu, model’[649] (CV, CLXX, 2-3) și, prin extindere, ‘imagine, simbol’. Printre sensurile derivate în limba română figurează expresia *chip cioplit* ‘idol’ (PO, *Ex.*, 20, 4).

58. *chipzui*, vb., ‘a gîndi, a socoti’ (der. rom. < mgh. *képez-ni*, cf. și *képzel-ni* ‘a-și imagina’, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 145-146; cf. EWUR, p. 200-201), consemnat în GB: *chipzui* (207^{v}/1), ***Am chipzuit*** (433^{v}/1); cu sensul ‘a crede, a-și imagina’ și în documente ardelenești și moldovenești, unde vezi și var. *a chibzui*: *Au pare-vă domniia voastră că domnu nostr[u] iaste fără de oști și fără de oameni? **Nu chipzuireț** acea[ea], că în deșert **chibzuiț*** (DÎ, L, 1^{r}/7,8), ***Chibzuiți** domniavoastră că seț înțelepți mai vîrtos* (DÎ, LXXXII, 1^{r}/14). Vezi și der. *chipzit* (CB, 229^{r}/1).

59. *ciurdă*, s.f., ‘turmă de vite’ (< mgh. *csurda*, *csorda* ‘grex, armentum’, MNYSZ < vsl. *črěda*; cf. EWUR, p. 237-238), notat în PO, la pl. *ciurde*, în: *Muri-vor într-o dzi toate **ciurdele*** (*Gen.*, 33, 13), *și aceaste **ciurde ciurdele** meale și tot ce vezi sînt ale meale* (*Gen.*, 31, 43). Alte etimologii și sensuri vezi în CADE, SD, s.v.

■ Termenul a fost asociat cu sinonimul *cireadă* (<sl. *črěda*), fiindu-i, astfel, propus o origine slavă, respectiv, s-a adus în discuție filiera slavă. Or, atît formal, cît și semantic, *ciurdă* decurge perfect din maghiară, iar o mediere nu a fost absolut necesară în contextul conviețuirii româno-maghiare în regiunea unde se atestă termenul. Este, de altfel, unul dintre cazurile cînd forma românească reflectă un stadiu mai vechi al etimonului maghiar: arh. *csurda* > *csorda*, de unde vezi și rom. *cioardă,* cunoscut în Banat (ALR, SN, I., h. 319; ALRM, serie nouă, I., h. 204; cf. și PĂTRUȚ 1965, p. 331).

◊ Termenul este unul dintre cele mai vechi împrumuturi românești din limba maghiară[650]. Acesta a pătruns mai întîi în Transilvania, unde a circulat concomitent cu sinonimul de origine slavă *cireadă,* cu semnificația specializată ‘(mai ales despre vite mari cornute) grup de animale de același fel’, ‘turmă’, cu care se păstrează și azi în graiul popular ardelenesc. Prin extensiunea metaforică a acestui sens, bazată pe o

[649] Cf. O. Densusianu, *ILR*, *II*, p. 271.
[650] Acesta aparține seriei de maghiarisme legate de agricultură și de creșterea animalelor, intrate în limba română începînd cu secolul al XI-lea și în special pe la sfîrșitul acestuia (cf. DRĂGANU 1933, p. 32).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

asociere cantitativă, s-a dezvoltat sensul, uşor peiorativ, ‘mulţime (neorganizată), grămadă de oameni’ cu care se întîlneşte în Bucovina (cf. DA, s.v.).

◙ În secolul al XVI-lea, maghiarismul cunoaşte o repartiţie bănăţeană-hunedoreană, iar în secolul următor acesta se atestă în Banat şi Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.). El se păstrează şi azi cu sensul etimologic ‘mulţime de vite mari cornute’ prin Banat şi Transilvania de unde a pătruns şi în Muntenia (Muscel), iar în Bucovina acesta a fost semnalat cu sensul ‘mulţime, grămadă de oameni’ (cf. PAMFIL 1958, p. 238, vezi şi GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 277).

60. *cizmă*, s.f., ‘ciobotă, încălţăminte pînă la genunchi’ (< mgh. *csizma* ‘id.’, cf. EWUR, p. 240; cf. DER, s.v. < tc. *çizme*, mgh. *csizma* şi limbile sl.), înregistrat în Ţara Românească (1508), la pl. *cizme* (cf. BOGDAN 1946: 44). Vezi şi der. subst. *cizmariul* în documente moldoveneşti cca. 1570 (cf. GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 277).

61. *corui*, s.m., ‘uliu’ (< mgh. *karoly, karuly, karvaly* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *coroiu*, p. 150; cf. EWUR, p. 272; cf. DER, s.v. *coroi* < mgh. *karoly*), atestat, în secolul al XVI-lea, în PRAVILA COR.: *Iară cine mănîncă carne de lup […] sau de* ***corui*** *sau de uture sau de veaveriţă şi alte necurate* (2^{v}/17-3^{r}/4). Vezi şi SD, s.v. *coroi*.

□ Pronunţarea palatală a lui *l* [l’] constituie o trăsătură dialectală a limbii maghiare, astfel încît o fază intermediară cu [l’i] între [ly] > [ĭ] se poate presupune, dialectal, deja pe terenul limbii maghiare, într-o etapă mai veche a dezvoltării acesteia[651]. Astfel, încadrarea împrumutului maghiar nu a cunoscut nici un fel de obstacol atunci cînd el a fost preluat în română unde, de asemenea, tendinţa muierii consoanelor exista (cf. şi mgh. *sólyom* > rom. *şoim*).

62. *dărăbanţ*, s.m., ‘soldat de gardă, ostaş, infanterist’ (< mgh. *darabant* ‘id.’; cf. EWUR, p. 300-302), atestat doar în acte oficiale, în special de la sfîrşitul secolului al XVI-lea: *Aceastea-s de treabă păntru* ***dărăbanţi<i>*** *ce-au omorît la satul cel arsu* (DÎ, XXVI, 7/15), unde vezi şi var. *dorobanţ*[652]*, dărăban, daraban*. Vezi CADE, SD, s.v. *daraban, dorobanţ*.

63. *dijmă*, s.f., ‘a zecea parte’ (< mgh. *dézsma, dezsma, dézma* ‘decimae vectigal’, MNYSZ < vsl. *dižma* < lat. decima; cf. EWUR, p. 295-296; cf. TRDW, s.v. < sl. *dižma* < lat. *decima*; cf. DER, s.v. < sl. *dižma* < lat. *decima* sau < mgh. *dézsma*), consemnat, dintre textele literare, în PO: *şi în tot varece veri da mie,* ***dejmă*** *da-voiu ţie* (*Gen*., 28, 22), precum şi în acte ardeleneşti, cu var. *dijmă*: *dă craiu den* ***dijmă*** (DÎ, XIX, 263^{r}/12). În secolul următor, acesta se păstrează

[651] Vezi BĂRBULESCU 1925, nr. 2, p. 125. Vezi şi KIRÁLY 1990, p. 180-182.
[652] Cf. SD, forma *dorobanţ* vine din pl. *dorobanţi* (< mgh. *darabant*). *Dorobant* era denumirea acestei funcţii în Muntenia, corespunzător cu *darabanul, dărăbanul* moldovean (CADE, s.v.)

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

în acte muntenești: *Și să fie volnic a-ș luarea* ***dijma*** *de păine ce i se va veni* (DRB, 55/23, *Scrisoare,* Tîrgoviște, 1619), unde vezi și der. vb. *a dijmui: nič să-ĭ mai dătueștĭ, nič să-i //* ***dijmueștĭ*** (DRB, 143/25, *Scrisoare*, 1626). Vezi și CADE, SD, s.v. *dijmă.*

64. ***făgădaș***, s.n., 'făgăduială', 'angajament' (< mgh. *fogadás* 'pactio, repromissio', MNYSZ; O. Densusianu, *ILR, II,* p. 343; cf. EWUR, p. 317-318), atestat, în secolul al XVI-lea, doar în PO, ca rezultat al unui calc, în: *Unde mie* ***făgădaș*** *făgăduișĭ* (*Gen.*, 31, 13 cf. mgh. *fogadast fogadal*), construcția apărînd și cu forma *făgăduită*. Vezi și CADE, s.v.

- Termenul cunoaște o repartiție restrînsă în limba română veche, caracterizînd, în special, textele calvino-românești. În secolul al XVI-lea, acesta este atestat în Banat-Hunedoara, iar, în cel următor, cu sensul 'promisiune', în Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

65. ***făgădui***, vb., 'a promite', 'a încredința, a-și lua îndatorirea, a-și da cuvîntul' (der. rom. < mgh. *fogad-ni* 'a primi, a găzdui', și 'a promite, a încredința', mai ales cu prefixul verbal *meg-fogad, + -ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 151-153; cf. EWUR, p. 319; cf. DER, s.v.) ocupă un loc aparte printre împrumuturile maghiare, ca frecvență, diversitate semantică, bogăție a formelor flexionare și a derivatelor. Verbul este întrebuințat și reflexiv, atît în texte literare, cît și în documente. Cu sensul etimologic 'a primi' este notat în CV: *Și deca fumu noi întru Ierusalim, cu iuboste* ***făgăduiră*** *noi frații* (14^{v}/14-15^{r}/1-2); tot etimologic este și sensul 'a găzdui, a accepta' în PS: *Audi Doamne dereptate me,* ***făgăduiaște*** *rugăciure me* (16, 1); sensul 'a promite, a jura' apare în PH: *Că se giură / Domnului <și>* ***făgădui-se*** *lu Dumnedzeu* (113^{v}/2); același sens se găsește și în CB: *și* ***făgădui*** *să dea lui* (FA, 7, 5)[653], unde vezi și 'a lua de soț': ***se făgăduiască*** *soț pre soțu* (FA, 19, 38); 'a promite' notează verbul și în FRAG. TOD.: ***făgăduit-ai*** *noauă că ne vei slobodzi* (4^{r}/27); ca și în PO: *cum Domnul lu Avraam să dea cea* ***au făgăduit*** *lui* (*Gen.*, 18, 19)[654]; cu un alt sens 'a asculta pe cineva, a urma sfatul' apare în PO: *Și frații lui luară și* ***făgăduiră*** *lui cuvîntul* (*Gen.*, 37, 27); în CS este întrebuințat cu înțelesul 'a se ruga, a jura credință': *Acesta sîntu cei ce s-au botedzat și* ***se-au făgăduitu*** *cruciei* (IV, 31^{r}/10-12); 'a găzdui, a da sălaș' în CS: *de* ***se*** *nu-l* ***făgăduimu*** *elu* (XV, 122^{r}/6). Împrumutul și-a dezvoltat numeroase derivate, precum: subst. *făgăduit* în PS.C.: *pus'ai lacrîmele mele între tine, că în* ***făgîduitulŭ*** *tău* (55/15); adj. *făgăduit* 'promis' în CC_2: *pămîntului* ***făgăduit*** (7/5-6)*;* subst. *făgăduită* 'făgăduială' în PH: *pus-ai lacrămile meale între tinre ca în* ***făgăduita*** *ta* (47^{r}/9); *făgăduită* 'jurămînt' în CB: *să nu împarță-se, ce ca așteapte*

[653] Prezența lui cu acest sens arată o opțiune deliberată a autorului pentru acest termen deoarece în limbă existau și alte sinonime, cum reiese din alte versiuni ale fragmentului, vezi *a giurui* (CV), *a jura* (CP).
[654] Aici redă perifraze ung. cu *igirte, igiret* 'promisiune'.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

făgăduita *Tatălui* (FA, 1, 4)[655], unde vezi și var. *făgădoita* (FA, 2, 33); subst. *făgăduitură* ‘făgăduință, promisiune’ în CAT.C.: *că toate* ***făgăduiturile*** *lui Dumnezeu cu credință numai să le putem cuprinde la noi* (10^{r}/1-5) și în CS (XII, 105^{r}/16-105^{v}/4); inf. lung *făgăduire(a)* în CB: *ceia ce părinților-ne* ***făgăduirea*** *ce fost-au* (FA, 13, 32); der. subst. *făgăduială: porunca împăratului și* ***făgăduiala*** *ce ne-au fost trimese* (DÎ, XXXI, 253^{r}/10). Termenul intră și în compuse, precum: *bun(r)ă-făgăduită* în CV*: a rădica cumîndare Duhului* ***bunră-făgăduită*** *Dzeului Isus Hristos* (73^{r}/9-11) și în CB: ***bună-făgăduitele*** *lu Dumnezeu* (*1P*, 2, 5). Alte derivate vezi în CADE, SD.

◊ Verbul unguresc *fogad-ni* cuprinde în sfera sa semantică numeroase nuanțe concentrate în jurul a două nuclee semantice: 1. ‘a primi (în casă pe cineva)’, implicînd și o oarecare ‘bunăvoință, ospitalitate’ (cf. *bizonyos kedvvel, kedélylyel lát*, Czuczor-Fogarasi, s.v.) și 2. ‘a promite, a se angaja la îndeplinirea unei promisiuni’. Împrumutul *a făgădui*, în limba română, nu continuă toate înțelesurile, ceea ce nu este deloc neobișnuit. Curios este însă faptul că, deși ambele centre semantice sînt prezervate și în română, se inversează rangul acordat acestora în cadrul limbii împrumutătoare față de cea donatoare. Astfel, în limba română actuală, sensul *uzual* al verbului, cu care acesta se întrebuințează aproape în mod exclusiv, aparține sferei semantice ‘promisiune’, iar ‘a primi (în gazdă)’ a devenit un sens *ocazional*[656]. Sensul primitiv ‘a găzdui’ este notat în textele românești vechi (vezi CV, 14^{v}/14-15^{r}/1-2), iar notele particulare asociate acestuia ‘benevolență, cordialitate’ au înlesnit dezvoltarea nuanței ‘supunere’, ducînd la înțelesul ‘a asculta pe cineva, a urma sfatul’ (PO, *Gen.*, 37, 27). De altfel, verbul unguresc cuprinde și el printre valorile sale nota distinctivă ‘a accepta cu succes, dînd roade’ (cf. *valamit sikeresen, gyümölcsözőleg vesz magába*, Czuczor-Fogarasi. s.v.). În română, aplicabilitatea acestei consimțiri *roditoare* se extinde însă numai asupra interiorizării ‘cuvîntului’, spre deosebire de maghiară, unde, pe lîngă ‘obediență’ (cf. expresia *szót fogadni*), se regăsește și ideea ‘fertilitate’, altfel zis, ‘a primi în pîntece un făt’ (cf. *gyermeket méhbe fogadni*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). În mod interesant, această nuanță, regăsită cu o frecvență deosebită în versiunea maghiară a PO (vezi *fogada és szüle* ‘concepu și născu’), nu se păstrează în română, fiind redată printr-un alt împrumut, însă tot de origine maghiară *fu tăroasă* (*Gen.*, 4,

[655] Subst. *făgăduită* ‘legămînt’ apare și în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 154).

[656] De altminteri, s-a propus și posibilitatea de a considera cele două sensuri drept actualizări semantice a doi termeni omonimi: *a făgădui* ‘a primi în casă (ca oaspete)’ și *a făgădui* ‘a promite’ (cf. GRAUR 1954, p. 127). Cu toate că veriga de legătură între sensuri este, poate, mai greu de refăcut, distanța între acestea nu este însă de netrecut. Prin urmare, nu credem că ar trebui să se separe cele două nuclee semantice, ambele fiind regăsite în secolul al XVI-lea.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

1). În aceeași sferă semantică ar putea fi inclus și sensul dezvoltat ‘a lua de soț’ (CB, FA, 19, 38). Pornind de la celălalt nucleu semantic ‘angajament’, acesta cunoaște, la rîndul lui, diverse grade de intensitate în textele românești vechi. Verbul notează ‘a promite’ în FRAG. TOD. (3^{r}/4); cu sensul ‘a promite, a jura’ apare în PH (113^{v}/2), în CB (FA, 7, 5) etc., iar, în alt loc, desemnează luarea de angajament față de divinitate, precum în CS (IV, 31^{r}/12), unde forma reflexivă[657] *a se făgădui* denotă ‘a se ruga, a jura credință’.

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o largă întrebuințare, cu repartizare, în special, în nord- și sud-vestul Transilvaniei. În secolul următor, verbul, cu sensul ‘a primi, a lua în considerație’, cunoaște o repartiție în Trans. sud-vest; der. subst. *făgăduială* ‘promisiune’ în Țara Românească, iar der. subst. *făgadă* ‘primire, acceptare’ și ‘promisiune’ în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). Astfel, maghiarismul se conforma, cel mai probabil, normei lingvistice comune din secolul al XVI-lea. Acesta s-a păstrat și în limba literară contemporană (cu sensul ‘a promite’), ceea ce se poate datora (și) faptului că, fiind cunoscut încă din texte biblice, acesta poartă în sine o stare de spirit învăluită de sacralitate și o tradiție care, deși concurate de rivali neologici (în special, francezi – vezi *a promite*), nu au putut fi înlăturate.

66. *fărtar*, s.m., ‘cantitate, sfert’, ‘despărțitură pe blazon’ (< mgh. *fertály* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 68-69; cf. EWUR, *fărtai*, p. 320-321), notat într-o scrisoare moldovenească: *80 de **fărtari** de fănină și 2650 de pită făcută* (DÎ, CX, 4).

□ Înlocuirea finalului unui etimon maghiar mai puțin obișnuit cu unul uzual în română nu este deloc inedit, mai ales în cazul în care acesta a fost resimțit, deși, uneori, în mod greșit, ca un sufix (cf. și mgh. *kristály* > rom. *cleștar*, cf. și mgh. *melegágy* > rom. *melegar* ‘pat de flori, răsadniță, strat cu gunoi’, cf. și mgh. *tolvaj* > rom. *tîlhar*). Pe de altă parte, trecerea *-ály* > *-ar* putea să fi cunoscut și o formă intermediară cu *–al* (vezi *fărtal,* în MÂNDRESCU 1892, p. 68-69). Apoi, forma în *-ar* se poate datora asimilării lui [l] la [r] sau apropierii de *pătrar* (cf. DA, s.v.) cu care se denumește această unitate de măsură în Moldova (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 282).

◙ Cu toate că, pentru secolul al XVI-lea, atestările trimit la o repartizare în nordul Moldovei, nu se poate exclude circulația termenului și în graiurile populare ardelenești, întrucît acesta este atestat în Transilvania după secolul al XVIII-lea

[657] Verbul, la origine activ tranzitiv, a devenit reflexiv în limba română prin acomodarea la alte verbe (cf. *a se apuca, a se angaja*) cu sensul ‘a promite’ (MÂNDRESCU 1892, p. 151-152).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

(GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 282). Azi cuvîntul circulă în Transilvania și în Moldova (cf. DA, s.v.).

67. *fel*, s.n., ‘clasă’, ‘tip’, ‘gen’, ‘specie’ (< mgh. *féle*- ‘ex tali, ejus modi’, MNYSZ, morfem dependent în maghiară, intrînd în compuse, ca *mindenféle, két-féle, sok-féle*, devenit substantiv în română; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 153-154; cf. EWUR, p. 324-325; cf. DER, s.v.), cu o largă întrebuințare în limba română veche, înregistrat cu var. *fealiu* ‘gen’, în PO: *tot **fealiul** bărbătesc să se taie împregiur între voi* (*Gen.*, 17, 10); ‘rînd, seamă, neam’ în CS: *toți oamenii și toate **feliurile*** (V, 42^{v}/13-14); la pl. *fealure*, *fealiure* ‘tipuri, clase’ în PO: *doao **fealiure** de oameni* (*Gen.*, 25, 23), *și dobitoace de multe **fea-//lure*** (*Ex.*, 12, 38). Termenul se întrebuințează, în special, în locuțiuni și expresii, precum: *tot fel de* (FRAG. TOD., 4^{v}/11); *după fealul, după fealiul, în fealiul* ‘după specia (despre pomi, jiganii, fiare, păsări, vite, viermi)’ (PO, *Gen.*, 1, 11, 21, 24; 6, 20; 7, 14 cf. mgh. *nemek szerent*); *de fealul* ‘de tipul’ (PO, *Gen.*, 1, 29); *tot fealul, de tot fealul, de tot fealiul* ‘de toate tipurile, diferite’ (PO, *Gen.*, 6, 19; 8, 17; 9, 10); *tot fealiul de* ‘toate speciile’ (PO, *Gen.*, 8, 19; *Ex.*, 27, 19; 35, 22, 33, 35), ‘diferite’ (PO, *Ex.*, 3, 20); *la fealul* ‘aparținînd aceleiași clase’ (PO, *Gen.*, 8, 19); *din tot fealiul* ‘din toate tipurile’ (PO, *Gen.*, 8, 20); *între tot fealiul* (PO, *Gen.*, 9, 15); *de un fealiu* ‘de același fel, asemănător’ (PO, *Gen.*, 41, 25); *mult fealiu* ‘mai multe varietăți diferite’ (PO, *Ex.*, 8, 21). Sensuri derivate vezi în CADE, SD, s.v.

■ Pornind de la sensurile oferite în DA, unde figurează și acela de ‘nation, peuple’, precum și fonetismul vechi al cuvîntului îl fac pe G. Giuglea să aducă în discuție în istoria acestui termen și un cuvînt albanez, *fjal'e,* care amestecat cu ung. *féle* ar explica atît forma, cît și sensul ‘nație’ al împrumutului (GIUGLEA 1921-1922a, p. 637-638). Or, o atare explicație se prezintă forțată. Pe de o parte, forma termenului se explică perfect din etimonul unguresc, iar argumentul conform căruia *fél(e)* ar fi trebuit să dea în română **fil(e)* cf. ung. *bér* > rom. *bir* nu se susține, deoarece nimic nu impune ca un *-e-* accentuat să treacă la *-i-*, dimpotrivă. Pe de altă parte, sensul menționat putea fi dezvoltat pe teren românesc, fără intervenția vreunui alt termen străin.

◊ Un caz interesant îl reprezintă drumul parcurs de rom. *fel*. Situația lui este mai specială datorită faptului că acesta a devenit un lexem independent în română, spre deosebire de etimonul său *–féle* ‘specie, varietate, gen’ care funcționează drept un conjunct în maghiară. Substantivizarea acestuia în limba română s-ar putea explica prin ,,izolarea” etimonului din compuse și expresii (cf. DA, S.V.), în urma traducerilor din maghiară în română. În acest mod, *fel* constituie o creație românească substantivală, întrebuințat cu sensul etimologic ‘varietate, soi’, iar, extinzîndu-și

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

domeniul semantic, acesta cunoaște utilizări și sinonimic cu ‘neam’ (cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 154). De altminteri, termenul se caracterizează printr-o bogăție de înțelesuri extraordinară, în special ca făcînd corp al unor construcții mai ample, în explicarea cărora trebuie să se urmărească îndeaproape construcțiile ungurești din care s-a desprins (vezi și O. Densusianu, *ILR, I,* p. 242). Astfel, ung. *–féle* atașat unor adjective cantitative (*sokféle, mindenféle, annyiféle*) a rezultat în română sensul ‘varietate, felurime’, la care s-a adăugat, pe terenul limbii române, și expr. *fel de fel*. Dintre construcțiile ungurești unde particula *–féle* însoțește pronume demonstrative (*efféle, olyanféle, másféle*) s-a extras rom. *fel* ‘specie, categorie, soi, gen, natură, particularitate’. Celelalte înțelesuri s-au dezvoltat pe terenul limbii române, fie prin lărgirea, fie prin specializarea sferei de cuprindere a celor dintîi. Astfel, în cadrul ideii ‘gen, specie’, s-a putut naște nuanța ‘obicei, datină’. Din ‘varietate’ s-a putut specializa ‘soi, rînd (de bucate)’, ducînd mai departe asocierea, a rezultat ‘chef, poftă’ (cf. PUȘCARIU 1974, p. 213). De asemenea, merită relevat înțelesul general al noțiunii ‘lucru’ pe care îl are pus după pronume demonstrative. În aceste contexte, *fel* se întrebuințează cu o valoare anaforică, pentru a rezuma cele spuse.

68. *feleleat*, s.n., ‘mărturie, răspuns’, ‘apărare’ (< mgh. *felelet* ‘id.’; cf. EWUR, p. 327; cf. DER, s.v.), atestat, în secolul al XVI-lea, sporadic, în CV: *locu de* ***feleleatu*** (35^{r}/7), *Ascultați acmu al mieu către voi* ***feleleatiu*** (18^{v}/14-19^{r}/1)[658].

◊ Sensul etimologic ‘răspuns’ cuprinde în nucleul său și nuanța ‘răspuns dat în cadre oficiale’, adică ‘mărturie’ în apărarea cuiva, termenul românesc putînd fi întrebuințat, în limba română veche, (și) cu această notă (CV, 18^{v}/14-19^{r}/1). De altminteri, aceasta este lesne de înțeles, întrucît un răspuns presupune, de regulă, și o ‘răspundere, responsabilitate’ față de cele spuse. Pornind de la această idee de ‘responsabilitate’ asumată, termenul a căpătat azi sensul ‘garanție’ cu care se utilizează în sudul Transilvaniei și în Hunedoara (GHEȚIE 1974, p. 135).

◙ Repartiția termenului cuprinde, în epocă, zona Banat-Hunedoara, fiind regăsit, regional, și azi în unele graiuri ardelenești.

69. *felelui*, vb., ‘a răspunde, a mărturisi’ (der. rom. < mgh. *felel-ni* ‘id.’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 70-71; cf. EWUR, p. 327-328), cu puține atestări, în CV: *Ce de menre* ***feleluiescu*** *că poți înțeleage* (30^{r}/12-13), iar cu der. subst. *feleluit* în CP: *Și năpăstile-mi ce mi se-au tîmplat de jidovi spre* ***feleluit***[659].

[658] În pasajele corespunzătoare din *Apostolul* coresian avem termenul *răspuns*.
[659] În CB (FA, 20, 19) se găsește *sveature*, asemănător cu contextul din CV: *spre sveatu*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◊ Asemenea substantivului *feleleat*, verbul *a felelui*, cu o circulație în Transilvania, a trecut de la înțelesul ‘a răspunde’, ‘a mărturisi’, cu care este atestat în limba română veche (CV, 30^{r}/12-13), la cel ‘a garanta’.

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție restrînsă în nordul și sudul Transilvaniei. În secolul următor, acesta este atestat în Crișana și Trans. sud-est (cf. DLRLV, s.v.), păstrîndu-se, regional, și ulterior (cf. și GHEȚIE 1982, p. 27).

70. *feredeu*, s.n., ‘baie’ (< mgh. dial. *feredő* ‘id.’, DA, s.v.; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 154-155; cf. EWUR, p. 332; cf. DER, s.v.), apare toponimic în documente slavone din Moldova (1543, cf. BOGDAN 1946: 157), ceea ce indică faptul că acesta trebuie să fi fost cunoscut, în această regiune, și ca nume comun, calitate în care, de altfel, se atestă în secolul al XVII-lea, în LEGI MOLD.: *Cînd va mearge la* ***feredeu*** *sau și într-alt loc ascuns* (gl. 67:6), *Carele va fura haine de la* ***feredeu*** (pr. XIII:106).

◊ Împrumutul apare mai nuanțat față de etimonul său maghiar. Acesta are în română, pe lîngă înțelesul etimologic ‘baie’, în sens larg, ‘local public pentru făcut baie’, ‘localitate balneară’, și sensurile specializate ‘vas special pentru îmbăiat, cadă’, cel de ‘izvor’ (*Lex. reg*., II, 78) sau ‘înfrîngere’ (cf. DER, s.v.). Sensul de bază a dat naștere și toponimului moldovenesc *Feredeu*, asemenea mgh. *Feredő* din j. Hunedoara (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște relativ puține atestări, localizabile în Moldova, unde se reține și în secolul următor, fiind întrebuințat și cu sensul figurat ‘bătaie cu vărsare (baie) de sînge’ (cf. DLRLV, s.v.). Nu se poate însă exclude circulația lui și în graiurile populare ardelenești, unde este bine reprezentat în secolul al XVII-lea, cunoscînd o repartiție în Banat și Transilvania, întrebuințat, pe lîngă sensul etimologic, și cu înțelesul ‘îmbăiere’ (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea lui actuală cuprinde, în afară de Moldova, și Bucovina (cf. DA, s.v.), Sălaj, Hunedoara, iar cu sensul ‘izvor’ și regiunea Turzii (*Lex. reg*., II, 78, cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 283).

71. *fileariu*, s.m., ‘filer, dinar, ban’ (< mgh. *fillér*, cf. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 343; cf. EWUR, p. 339; cf. DER, s.v.), consemnat la Coresi, în CT: *au nu doao păsărele prețuescu-se întru în (într-u = într-un)* ***fileariu****?* și în CC_1 (cf. *ILR*, II, p. 343). Etimonul unguresc provine din germ. *Vierer* [*fírer*], cf. MESZ, s.v. Vezi și CADE, SD, s.v. *filer*.

72. *fisolgabir*, s.m., ‘judecător, prim-pretor’ (< mgh. *főszolgabiró*, cf. și rom. *solgabirău* < mgh. *szolgabíró,* CADE, s.v.; cf. EWUR, *fisolgabirău,* p. 342-434), atestat într-un zapis ardelenesc: *Domnu* ***fisolgabir*** *Iodi Mihai* (DÎ, CXIII, 638/34). Termenul nu este notat nici la MÂNDRESCU 1892, nici în EWUR și nu-l înregistrează nici CADE, nici SD.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

□ Împrumutul corespunde formal unui cuvînt compus maghiar: *fő* ‘principal’ *szolga* ‘slugă’ *biró* ‘judecător’. Primul component (*fi-*) a devenit obscur în limba română, ultimele două se mai recunosc în termenul rom. *solgabirău*. Forma (*fi)solgabir* putea rezulta dintr-o derivare regresivă de la *(fi)-(solga)-birău* (< mgh. *bíró*).

◙ Ca termen administrativ, maghiarismul este consemnat, în secolul al XVI-lea, în nord-estul Transilvaniei (Maramureș). Nu se poate stabili precis dacă a circulat și în alte regiuni ardelenești, iar azi nu se mai găsește (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 283). Termenul înrudit *solgabirău* ‘pretor’ se mai atestă în secolul al XVII-lea, avînd o repartiție în Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

73. *florint*, s.m., ‘monedă de aur, imprimată, prima oară în Florența cu o floare’ (< mgh. *florint*, lat. med. *florinus*; MÂNDRESCU 1892, EWUR nu-l înregistrează; cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 386), consemnat în acte oficiale din Moldova: *dereptu doauo sute și treidzeci de **florinți** bani tătărăști* (DÎ, LX, 6, *Zapis*, 1577) și din Transilvania: *iaste birul de un **florint*** (DÎ, XIX, 262^{r}/3, *Inventar*, 1599), avînd o ocurență și în PO: *Și cumpără o parte de pămînt […] într-o 100 de **florinți** de aur* (*Gen*., 33, 19)[660].

74. *fuglu*, s.m., ‘captiv, prizonier’ (< mgh. *fogoly* ‘id.’; cf. EWUR, p. 365; cf. DER, s.v.), atestat sporadic în CV: *Un bărrbatu […] oarecare **fuglu*** (34^{v}/10-12), *Pavelu, **fuglul**, chiemă-me de me rrugă se aducu acestu giure la tinre* (26^{r}/11), la pl. *fugli: Pavelu și alții oarecarii **fugli*** (42^{r}/1-2)[661], *E sveatul voiniciloru fu cum se ucigă **fuglii*** (47^{v}/10-12).

75. *gazdă*, s.f., ‘stăpîna sau stăpînul casei, în raport cu oaspeții pe care-i primește’ (< mgh. *gazda* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 156-157; cf. EWUR, p. 370-372; cf. DER, s.v.), notat sporadic în GB (284^{r}/3). Der. verbal *a găzdui* este consemnat în EV. (cf. INDICE XVI, p. 158).

◊ Alături de sensul etimologic ‘om cu stare, proprietar de casă”, substantivul *gazdă* și-a dezvoltat înțelesul ‘locuință provizorie’[662], ‘cameră cu chirie’ (vezi expr. *stă în gazdă*). Trecerea de la persoana ‘stăpîn, proprietar, hangiu sau amfitrion’ care orînduiește și/sau oferă adăpostul la ‘locuința’ însăși se realizează printr-o echivalare calitativă. Limba română mai cunoaște și alte sensuri, precum: ‘femeie, nevastă’ în Transilvania, unde termenul se întrebuințează și cu înțelesul ‘om bogat’, probabil prin influența lui *găzdac* (< *gazdag* ‘bogat’), atestat încă în secolul al XVII-lea în Trans. nord (cf. DLRLV, s.v.).

[660] Termenul putea fi cunoscut traducătorilor deoarece, în text, apare drept corespondentul unei alte monede mgh.: *garas.*

[661] Termenul apare o dată și în versiunea tipărită de Coresi a *Faptelor apostolilor* (25, 12-15). În schimb, în celelalte ocurențe ale lui, este redat prin *legat, legători, legații*.

[662] S. Pușcariu (în PUȘCARIU 1974, p. 212) explică dezvoltarea acestui sens prin faptul că drumeții au fost, de multe ori, nevoiți „să tragă la vreo gazdă”, drept pentru care cuvîntul a fost analizat și ca ‘adăpost’.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◙ În secolul al XVI-lea, atestările trimit la o repartiție în Moldova, respectiv în sud-vestul Transilvaniei, în cea din urmă regiune cunoscînd o circulație și în secolul următor (cf. DLRLV, s.v.).

76. *gheman*, subst., ‘diamant’ (< mgh. *gyémánt* ‘adamas, diamant’, MNYSZ; cf. EWUR, *ghemant*, p. 376), consemnat izolat în PO, ca parte a unei enumerații, în: *În al doilea rînd fie carmel, safir și* ***gheman*** (*Ex*., 28, 18 – cf. mgh. *Gemāt*, cf. lat. *iaspis*), *Carmen, safir și* ***gheman*** (*Ex.*, 39, 11 – cf. mgh. *Gemant*). CADE, SD nu-l înregistrează.

□ Forma românească putea rezulta în urma unei asocieri greșite cu desinența acuzativului unguresc *–t*, pe care traducătorii, astfel, au omis-o. Un caz asemănător îl poate constitui numele *Saru* (PO, *Gen*., 16, 7), a cărui formă se datorează eliminării desinenței de acuzativ, deși forma ungurească nu rezultă din *Saru* + *-t*, ci este un compus: *Sar* (cf. lat. *Sur*) + *ut* ‘drum’ (PO 1925, p. XLIV).

77. *gilălui*, vb., ‘a invidia, a urî’ (der. rom. < mgh. *gyűlöl-ni*, vezi și *gyelel* ‘odi, aversor’; ‘hassen’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 383; cf. DER, s.v.), cu ocurențe, în special, în textele rotacizante: în PS: *cire* ***gilăluiaște*** *dereptul greși* (33, 22); în CV, întrebuințat cu sensurile ‘a persecuta, a goni’: *Și aceasta cale* ***gilăluiiu*** *pînră la moarte* (19^{r}/12-14)[663] și ‘a invidia, a urî’: *ucideți și* ***gilăluiți*** (64^{r}/5-6)[664]; cu o frecvență considerabilă în PH: ***Gilăluiși*** *toți făcătorii fărădelegiei* (3^{v}/7), *Mîntuitu-me-au […] de cei ce* ***gilăluiescu*** *menre* (12^{r}/18), *dereapta ta afla-se-va tutor celor ce* ***vor gilălui*** *tinre* (16^{r}/9), ***gilăluindu*** *menre* (29^{v}/19), *cei ce* ***gilăluiră*** *noi* (37^{r}/8), cu var. *a gelălui*: *cei ce* ***gelăluiia*** *tinre* (64^{r}/4) etc. Vezi și derivatele: *gilăluire* ‘ură’: *și cu* ***gilăluire*** *nedere<a>pta* ***gilăluiră****-me* (PH, 20^{r}/19), *Și puseră pre menre rreu dereptu binre și* ***gilăluire*** *dereptu iubovulu mieu* (PH, 95^{v}/5); înregistrat, în mod curios, și în CB, cu var. *gelelui-re*[665]: ***geleluirea*** *întru beseareci* (*1Cor*., 6, 4); și subst. și adj. *gilăluitor* ‘(persoană) care urăște, care invidiază’: *Și scoase ei den mînrule* ***gilăluitori<u>lui*** (PH, 90^{v}/10), *Și vîncură lor cei* ***gilăluitori*** *lor* (PH, 92^{r}/41), *cuventele* ***gilăluitoare*** (PH, 95^{v}/3).

◙ Maghiarismul cunoaște o repartiție în Transilvania de nord. Forma *jilălui,* cu sensul ‘a face pe cineva să sufere, a întrista’, rezultată, eventual, din contaminarea între *a gilălui* și *a jelui*, se notează în Maramureș (cf. GHEȚIE 1982, p. 161).

78. *giloșag*, subst., ‘ură’ (< mgh. *gyülöség* ‘id.’; MÂNDRESCU 1892; EWUR, nu-l înregistrează), atestat izolat în PH, în contextul verbului corelativ: *Și de sfîrșit* ***giloșag*** *gilăluiiu* (118^{r}/22).

---

[663] Scris inițial *gicăluiiu,* formă care, mai probabil < mgh. *gyelkol* ‘a ucide, a persecuta, a tortura’ (cf. *Studiu filologic* la CV, p. 41). În *Apostolul* coresian, în acest loc, apare *gonit-am*.

[664] Cf. *vă urîți* la Coresi.

[665] Este posibil ca forma să nu-i fi fost familiară autorului, deși nu este exclus nici să fie vorba de o încercare de adaptare fonetică a verbului (cf. GAFTON 2001a, p. 243). În text, termenul alternează cu *a urî* (*Iac*., 4, 2), iar în CP este notat *a ocări*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

79. *giolgiu*, subst., ‘pînză fină’, (< mgh. *gyolcs* ‘sindon, tela linea mundissima’, ‘tela polita’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 158; cf. EWUR, *giulgi*, p. 385–386; cf. DER, s.v. *giulgiu*), înregistrat într-un singur loc în PO, în: *Fă lor den **giolgiu** şi cămăşui* (*Ex.*, 28, 42 – cf. mgh. *gyolch*). Vezi în CADE, s.v. *giulgiu*.

◙ Termenul cunoaşte o repartiţie restrînsă în zona Banat-Hunedoara. Cu toate că acesta a pătruns, probabil, pe cale cultă, nu este exclus să fi avut curs şi în graiurile populare ardeleneşti, unde apare în zilele noastre, cunoscînd şi alte variante fonetice (vezi *jolj*, cf. SD).

80. *gînd*, s.n., ‘înţelepciune’, ‘intenţie’, ‘cuget’ (< mgh. *gond* ‘cogitatio’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 386; cf. DER, s.v.), destul de larg întrebuinţat în limba română veche[666], notat în PH ‘înţelepciune’: *ciudele tale, şi cu **gîndurile** tale nu e cinre se va asăm<ă>na ţie* (34^{r}/6), ‘intenţie’: *tu înţeleseşi **gîndul** mieu de departe* (117^{v}/3), cf. şi în loc. vb. *a umbla cu gîndul: în casa Dzeului îmblăm cu **<gî>ndul*** (46^{r}/15); în CV ‘conştiinţă, cuget’[667]: *Bărrbaţi fraţi, eu cu totu **gîndul** cela bunrul viu* (23^{v}/2-4), *nevinovatu **gîndu** aibîndu* (31^{r}/6-7), *cu **gîndurele** cealea bunrele* (78^{v}/12-13), cu sensul ‘prevedere, înţelepciune’: *Multă lume nemereaşte cu tinre şi isprăvire easte limbiei aceştiia cu ale tale **gîndure*** (29^{r}/7-11)[668] şi ‘ostentaţie, pompă’, ‘imaginaţie’, ‘înşelătorie’: *Venre Agripa şi Vernichie cu multu **gîndu*** (36^{r}/4)[669]; ‘cuget’ în CB: *curatului **gîndu*** (*2P*, 3, 1); ‘intenţie’, ‘cuget’ în CS: *ceia ce poartă **gîndu** bunu* (V, 51^{v}/17); precum şi în documente, în special, ardeleneşti şi moldoveneşti: ***gîndul** şi voia gărdinarului* (DÎ, XXXVI, 249^{v}/10, Trans.), *i-au fost **gîndul** cum mă va piiarde* (DÎ, XLIV, 237^{r}/12, Mold.), *acel svat şi acel **gîndu*** (DÎ, XCIII, 1^{r}/6), unde vezi şi var. *ghendul* (DÎ, C, 82^{r}/11).

■ Cu toate că mai rar, în literatura de specialitate, s-a propus şi pentru mgh. *gond* > rom. *gînd* ipoteza filierii slave (vezi PUŞCARIU 1940, p. 299). Nici în acest caz însă nu trebuie să aducem în discuţie o intermediere slavă, forma românească fiind perfect explicabilă din etimonul unguresc, dacă se au în vedere principiile adaptării fonetice a împrumuturilor maghiare.

□ Astfel, pentru trecerea lui [o] la [î], în cazul acestui cuvînt, filiera slavă nu este unica soluţie posibilă, căci în română [o] + [n, m l. r] + o altă consoană > [ă] > [î] şi în alte cuvinte în care slava n-a jucat nici un rol.

---

[666] În textele româneşti vechi care cuprind traduceri din *Vechiul Testament*, nu există o „normă lexicală individuală unică” şi colectivă pentru conceptul ‘conştiinţă’. La nivelul fiecărui text se poate observa însă tendinţa către edificarea unei asemenea norme. Astfel, la Coresi, spre exemplu, asemenea CV, acolo unde în textul-sursă slavon apare termenul care redă ideea ‘conştiinţă’, acesta este tradus, generic, prin *gînd* (MUNTEANU 2008, p. 370).

[667] Corespondent al lui *sfeat(uri)* la Coresi.

[668] Cf. *cugetat* la Coresi.

[669] La Coresi, *amegire*. *Apostolul* coresian întrebuinţează, în alt loc, *cugetat* (29^{r}/7-11), *sfeat* (23^{v}/2-4).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◊ O distanță considerabilă se plasează între sensul etimonului *gond* și înțelesurile, vechi și noi, ale împrumutului *gînd*[670]. În maghiară, substantivul denotă ‘o conștiință *tulburată*’, ‘cuget pătruns de *neliniște*’, asociind, deci, intelectul cu emoții (cf. *bizonyos nyugtalansággal és kedvetlen érzéssel, aggálylyal párosúl*, Czuczor-Fogarasi, s.v.). Și celelalte sensuri ale lui *gond* - vezi ‘grijă’ sau ‘precizie, exigență’ (cf. Tótfalusi, s.v.) - sînt, de fapt, conotate afectiv. Spre deosebire de această stare de fapte, în română, *gînd* a pătruns cu o valoare emotivă neutră, desemnînd ‘cuget, minte, conștiință’. Acest înțeles, deși prezent în *gond* (cf. MNYSZ, S.V.), redă, mai degrabă, nucleul semantic al derivatului unguresc *gondolat*. Limba română a dezvoltat apoi și alte sensuri, precum: ‘prevedere, înțelepciune’ (CV, 29^{r}/9-11), ‘ostentație, pompă’, ‘imaginație’, ‘înșelătorie’ (CV, 36^{r}/4), dar și ‘grijă, îngrijorare, bănuială, intenție’ (cf. NICULESCU 2005, p. 120). Uzurile actuale au lărgit sfera semantică a cuvîntului, desemnînd prin *gînd* ‘idee’, ‘meditație, reflecție’, ‘opinie, părere’, ‘spirit, inteligență’ (cf. DER, s.v.).

◙ Termenul a avut, probabil, o repartizare pe tot teritoriul lingvistic românesc, fiind uzual îndeosebi în graiurile din Moldova, Banat-Hunedoara și Trans. de sud, și face parte și astăzi din norma limbii literare.

81. *gîndi*, vb., ‘a cugeta’, ‘a-i trece prin minte’, ‘a socoti’, ‘a intenționa’ (der. rom. < *gînd* < mgh. *gond*, + *-i*, cf. și mgh. *gondol-ni*), notat frecvent în textele secolului al XVI-lea: cu sensul ‘a cumpăni, a ezita’, în CV: *Se ceară cu credință, nemică* ***gîndindu-se***, *că cela ce* ***se gîndește*** *aseamănră-se undeei mariei* (55^{v}/8-11); în CB: *Se ceară cu credință, nemică* ***gîndindu-se*** (*Iac.*, 1, 6); ‘a intenționa’ în PH: *cei ce* ***gîndiră*** *a împiedica urmele meale* (118^{v}/5); în PO, cu sensurile ‘a-și forma în minte o idee’, ‘a cugeta’, ‘a-i trece prin minte’, ‘a socoti’, ‘a intenționa’[671]: *Domnedzeu* ***gîndi*** *cum acela rău să-l facă bun* (*Gen.*, 50, 20), ***gîndiia*** *că vei despărți featele tale de la mine* (*Gen.*, 31, 31); ‘a chibzui, a socoti’ în GB: *Cela ce nu* ***gî<n>deaște*** (163^{r}/1); ‘a închipui, a imagina’ în COD. MAR.: *cum mente de om n-are* ***găndi*** (f. 140 r^{0}); în EV., CC$_{2}$, PR.LUC. (cf. INDICE XVI, p. 159); precum și în diverse acte oficiale: *n-****au gîndit*** *cu aceasta că ară fi el în gura turcilor* (DÎ, XXXIII, 241^{r}/2, Trans.), *tot amu svătuit și* ***amu gîndit*** (DÎ, XCIII, 1^{r}/6, Mold.). Prin conversiune s-a obținut adj. part. *negîndit* ‘nechibzuit’: *jidovii cu viețile lor hrăbore și* ***negîndite*** (PO, *Prefață*) și ‘care nu

[670] Cf. O. Densusianu, *ILR, I*, p. 242, unde autorul sesizează deosebirea semantică între *gond* ‘îngrijorare’ și *gînd* ‘cuget, idee’, deși observă că termenul maghiar înseamnă și ‘cuget’, notat în dicționare maghiare (mai ales sub forma *gondolat*).

[671] Vezi și contextul: *Iaca, vădzuiu ochii tăi care n-am vrut nice* ***gîndi*** (*Gen.*, 48, 11 – unde redă *ung. véltem* ‘nici n-am sperat’).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

înțeleg, nu au minte' în PH: *vitele* ***negîndite*** (42^{r}/21); vezi și der. subst. *negîndire*: *nu de* ***negîndire*** *și de lene voastră să perdeți dulceața* (CS, III, 15^{v}/7).

◊ Derivatul verbal *a gîndi* continuă atît nucleul semantic '(a) cuget(a)', cît și nuanțele, mai mult sau mai puțin legate de acesta, precum: 'a-i trece prin minte', 'a-și forma în minte o idee', (PO, *Gen*., 31, 31), 'a socoti', 'a intenționa' (PH, 118^{v}/5), 'a cumpăni, a ezita' (CV, 55^{v}/8-11), 'a chibzui, a socoti' (GB, 169^{r}/7), 'a închipui, a imagina' (COD. MAR., f. 140 r^{0}).

◙ Asemenea substantivului de bază, verbul a cunoscut o repartiție destul de largă în limba română veche, fiind bine reprezentat în regiunile nord-estice, nord-vestice, precum și în sud-vestul țării. În secolul al XVII-lea, acesta se atestă cu sensul 'a ține seama, a avea grijă, a-i păsa', avînd o repartiție în Moldova, Banat și Trans. sud (cf. DLRLV, s.v.), iar astăzi, reflexiv, și cu sensul 'a-și forma o idee, a pătrunde ceva cu mintea; a reflecta, a medita, a cugeta, a chibzui', face parte din norma limbii literare.

82. ***gunosli***, vb., 'a se scîrbi, a-i face rău' (der. rom. < mgh. *gonoszol* 'id.', cf. POPOVICI 1979, p. 248 + *-i*; cf. MÂNDRESCU 1892, *gunuslesc*, p. 78; EWUR, nu-l înregistrează), consemnat în PS.C.: *În toată zi de cuvintele méle* ***gunosliĭa-se****, / spre mine toate cugetele lorŭ spre răŭ* (55, 8-9), iar var. *(a) (se) gunosi* în PH.: *În toate dzile de cuventele meale* ***gunosiră-se*** *penre toate cugetele lor pre meu* (47^{r}/6).

□ Forma românească prezintă disimilarea vocalică [o]-[o] > [u]-[o], iar grupul *-sl-* a putut rezulta prin sincopă (dacă < ung. *gonoszol*[672]). Același tratament al grupului mgh. *-(sz)ol* > rom. *-sl-* se observă și în *a ponoslui*.

83. ***hasnă***, s.f., 'folos', 'profit' (< mgh. *haszon* 'utilitas, commodum, emolumentum', MNYSZ, dintr-o formă flexionară cu sufixul posesiv *haszna*; cf. MÂNDRESCU 1892, *haznă,* p. 79; cf. EWUR, p. 406-407; cf. DER, s.v.), atestat în PH, cu înțelesul 'folos, pradă', cu var. *hastnă*: *Bucuraiu-me eu de cuventele tale, că aflaiu* ***hastnă*** *multă* (109^{r}/162); 'folos' în CAT.C.: *Iani să grăim despre* ***hasna*** *celor zeace cuvinte ale lu Dumnezeu* (5^{r}/10-12); în CC$_1$ (cf. GHEȚIE 1982, p. 13); cu același sens în PO: *Pînă în șase ani tu să samini pămîntul tău și strînge lăuntru* ***hasna*** *lui* (*Ex*., 23, 10), la pl. *hasne*, în: *Folosuri și* ***hasne*** (PO, *Prefață*); în CS (XII, 100^{r}/11-13). Vezi și der. vb. *a hăsnui*: 'a (se) folosi de…, a profita' în PO: *Ce* ***vom hăsnui*** *cu acea să vom omorî frate-nostru* (*Gen*., 37, 26). Vezi și compusul *hasnă-luotoriu* în CB: *Și nu numai*

[672] Etimonul adj. *gonosz* 'răutăcios' e mai puțin probabil, deși nu exclus. În acest caz, trebuie explicată epenteza lui *-l-*, care, de altfel, nu este inedită în cazul împrumuturilor maghiare (cf. *belșug, a budușlui*). Mai probabilă se pare însă proveniența din vb. *gonoszol*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

curvarilor lumiei aceştii, sau ***hasnă-luotoriloru*** *sau răpitorilor sau Dracului-slujitorilor* (*1Cor*., 5, 11)[673].

◙ În secolul al XVI-lea, maghiarismul are o repartiție în Banat-Hunedoara, puțin cunoscut în sudul Transilvaniei (vezi în CB). Termenul și-a lărgit aria de răspîndire în secolul următor, atestările provenind, pe lîngă cele din graiurile bănățene-hunedorene (vezi în *Anonymus Caransebensiensis: hasne* 'utilitas', în *Lexicon Marsilian*, cf. PAMFIL 1958, p. 239; cf. POPOVICI 1979, p. 252), și din Ț.R., Crișana, Trans. nord (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania și, izolat, nordul Moldovei, atestat, mai cu seamă, în literatura populară (cf. DA, s.v.; cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 285). În Transilvania, alături de der. *a hăsnui* 'a folosi, a (se) servi, a întrebuința' cu care se întîlnește încă în PO, apoi la Anonymus, se aude și forma *a hăsnălui, a hăsnăli* (< mgh. *használ-ni* 'a folosi') cu același sens (cf. DA, s.v.; vezi și *Lex. reg*., II, 74).

84. ***hălădui***, vb., 'a evada, a scăpa cu viața (de o primejdie)', 'a izbuti, a reuși', 'a trăi liniștit' (der. rom. < mgh. *halad-ni* 'a propăși, a merge mai departe' + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 161-163; cf. EWUR, p. 415-416; cf. DER, s.v.), atestat într-o scrisoare muntenească: *Cîți* ***amu hălăduit*** *de turci* (DÎ, XVIII, 1^{v}/13), *Noi* ***amu hălădui*** *și amu avea pace* (DÎ, XVIII, 2^{r}/12). Vezi și der. inf. lung *hălăduire* în GB (161^{r}/8). Vezi CADE, s.v. *hălădui,* SD, s.v. *hălăduiesc.*

◊ Apariția unui sens nou pe terenul limbii române se prezintă într-un mod cu totul aparte în cazul verbului *a hălădui*. Etimonul maghiar *haladni* înregistrează sensuri concentrate în jurul nucleului 'mișcare, deplasare', 'avansare' într-un tempo relativ moderat (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.)[674]. De asemenea, comună tuturor celorlalte înțelesuri este și ideea de deplasare în direcția 'înainte', implicînd și 'durabilitate' și o anumită 'dinamică'. Percepția de către vorbitorii români asupra repeziciunii acțiunii de propășire se prezintă cu o nuanță ușor schimbată. Astfel, DA consemnează termenul cu sensul etimologic 'a pleca (repede) dintr-un loc' care a rezultat în limba română veche înțelesul de bază 'a evada, a se refugia, a scăpa cu viața (de o primejdie), a se mîntui'[675] (cf. *hălăduire,* în GB, 161^{r}/8). De fapt, diversele sensuri conexe pe care le are termenul își au, de fapt, ca punct de reper nucleul semantic care cuprinde ideea

[673] Cf. *lacom* din CP.

[674] Termenul *halad* pare să provină din același radical ca și *szalad* 'a alerga', */h/-/sz/* fiind interschimbabile și în alte cuvinte, cazuri în care substituirea indică, la fel ca aici, schimbarea unor nuanțe semantice. Astfel, *h-* (din *halad*), implicînd o exalare mai puțin intensă, marchează o acțiune cu o desfășurare mai lentă, față de sz- (din *szalad*) care angajează o respirație mai dinamică și, implicit, un ritm mai alert al acțiunii denumite prin acest verb (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.).

[675] Sensul 'a mîntui, a cruța' este prezervat și în *a hălăstui* (cf. PS.C., 77, 107-109 și GB, 391^{v}/1), care decurge dintr-o altă formă a aceluiași etimon. În maghiară, *halaszt-a-ni* este forma factitivă a verbului *halad-ni*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

unei acțiuni îndreptate spre finalitatea 'supraviețuirii'[676] căreia i se asociază și unele modalități de a depăși un eventual pericol 'prin fugă', 'prin adăpostire'. Din acest sens 'a căuta scăparea prin fugă' au putut apărea și sensurile 'a răzbate, a dăinui', 'a izbuti, a reuși' (cf. CADE, SD, s.v.). Odată înlăturată primejdia prin părăsirea locului amenințat, se putea trece la căutarea, apoi găsirea unui adăpost (refugiu), care poate asigura o viață netulburată. În acest fel, verbului i s-a putut acorda înțelesul de azi 'a trăi undeva în voie, în libertate, în liniște' (cf. DER, s.v.), iar derivatului substantival *hălăduință* cel de 'loc ferit de primejdie, sălaș'[677]. Un interes deosebit îl reprezintă, în continuare, sensul 'a naște, a scăpa de sarcină' cu care se înregistrează verbul în diferite dicționare (cf. DA, SD, s.v., *femeia a hălăduit*), cu atestări moldovenești. Acest din urmă sens s-a dezvoltat, cel mai probabil, „printr-o extensiune abuzivă" (GAFTON 2010b, p. 98) sau în urma unei confuzii, cu toate că și alte explicații pot fi luate în vedere[678]. Atribuirea verbului *a hălădui* sensul 'a naște' putea fi desăvîrșită într-o zonă puternic influențată de maghiară, putînd fi prelevat din vorbirea unor moașe de origine maghiară care asistau la naștere. Termenul, în acest context, se referea, după toate probabilitățile, la un moment ulterior procesului de naștere propriu-zis, la femeile care au supraviețuit în urma travaliului. Confuzia apare, așadar, între referirea inițială la un aspect al procesului și înțelegerea acestei intenții comunicative drept momentul culminant al acestuia.

- Pe baza atestărilor, în secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție în Țara Românească și în Moldova. Cu toate că nu este consemnat în graiurile ardelenești, acesta putea fi cunoscut și în Transilvania, unde este notat în secolul următor (cf. DLRLV, s.v.), precum și în zilele noastre, dezvoltînd și alte sensuri.

85. ***hălăstui***, vb., 'a mîntui, a cruța' (der. rom. < mgh. *halaszt-(a)ni* 'prodneo, differo, prorogo'; 'verzögern, verlängern, aufschieben', MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 78; cf. EWUR, p. 416), înregistrat în PS: *nu* ***hălăstui*** *de moarte sufletul (sufletele) lor* (cf. *ILR, II*, p.

[676] Al. Gafton (în GAFTON 2010b, p. 96) găsește nucleul de sens 'care privește o acțiune ce se referă la supraviețuire' și în maghiară, dar acesta putea fi dezvoltat și în română tocmai prin perceperea mai activă, mai accelerată a acțiunii denotate prin verbul maghiar. Astfel, dacă *halad* se asociază cu 'repede' (cf. DA), cauza unei deplasări grabnice poate fi tocmai evitarea unei situații nefavorabile, care reprezintă o amenințare la însăși viața omului.

[677] Cf. și MÂNDRESCU 1892, p. 162, unde *hălăduire* înseamnă 'scăpare', iar *hălăduință* 'locuință' care nu este altceva decît „un soiu de *scăpare* de intemperii, un loc unde s-a putut aședa cineva, *hălăduind* de primejdiile unei bejenii etc..., sau un loc unde-ți petreci viața".

[678] Cf. DA care derivă sensul 'a naște' din acela de 'a scăpa', 'a se ușura de făt', verbul 'naștere' înscriindu-se în seria 'a trăi', 'a (se) descărca". Deosebită de aceasta este explicația care consideră *a hălădui* „un martor de eroziune" a unei sfere semantice mult mai întinse (vezi Ștefan Giosu, *Sinonime regionale ale verbului a (se) naște,* în AUT, sect. III, Lingvistică, t. XLI-XLII (1905-1906), p. 55-63, cf. GAFTON 2010b, p. 97).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

343), în PS.C.: *Cale féce cărîri măniei sale, / nu* ***hălăstui*** *de moarte sufletele lorŭ / şi vitele lorŭ în moarte închise* (77, 107-109) şi în GB (391^{v}/1).

86. ***hălăşteu***, s.n., ‘eleşteu, iaz care abundă în peşti, lac’ (< mgh. *halastó* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *heleşteu*, 163-164; cf. EWUR, p. 422-423; cf. DER, s.v. *heleşteu*), notat în zapise, în special moldoveneşti: *Teişori cu* ***halăşteiu*** *[...] Plopi cu 2* ***hălştei*** (DÎ, LXXII, 15^{r}/10, 12, *Catastif,* Mold.), *la teĭul cel mar[e] de-supra d[e]* ***hălşteu****, faţa în zos (sic!) pe la cer* (DRB, 1/7, *Zapis,* Ţ.R.), cunoscînd numeroase variante, precum: *halăşteiu, hălăştău, hălăştieu, hălăşteiu, hăleştei, hăleştiu, hălşteu, heleştiu*[679], îndeosebi în primul sfert al anilor 1600.

87. ***herţeg***, s.m., ‘duce, voievod, principe’ (< mgh. *herceg* ‘id.’; cf. EWUR, p. 426; cf. DER, s.v. < germ. *Herzog,* prin intermediul mgh. *herceg*), însemnat izolat într-un act diplomatic ardelean: *Şi cu svatul împăratului şi cu cei 7* ***herţegi*** *şi cu alalţi domni creştineşti* (DÎ, XXXIV, 254^{v}/9, 23).

- În secolul al XVI-lea, maghiarismul circula, probabil, în graiurile ardeleneşti, fiind atestat şi în secolul următor în Crişana, iar cu sensul figurat ‘titlu dat domnilor Ţării Româneşti care aveau feude în Transilvania’ şi în Ţ.R., ca termen „literar regional” (cf. DLRLV, s.v.). Vezi şi var. *herţeag.*

88. ***hiclean***, subst. şi adj., ‘viclean, şiret’ (< mgh. *hitlen, hűtlen* ‘infidelis, perfidus’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *viclean*, p. 187-189; cf. EWUR, *viclean*, p. 849-850; cf. DER, s.v. *viclean*), cu o largă întrebuinţare în limba română veche, atestat adj., însoţind subst. *duh*, în CV: *duhulu* ***hicleanu*** (3^{r}/8-9), *duhurele cealea* ***hicleanele*** (2^{v}/11-13)[680]; ‘înşelător, mişel’ în PH: *Frî<n>ge braţul greşitului şi* ***hicleanului*** (7^{r}/36), *adunrătură* ***hicleanilor*** (17^{v}/17); ‘înşelător’ în PS: *Bărbatul cruntu şi* ***hăclianu*** *spurcăciune-i Domnului* (5, 8); cu var. *hitlean* în CB: *duhulor* ***hitleani*** (FA, XIX, 12), *realelor şi* ***hitleanelor*** (*1Cor.,* 5, 8); ‘diavol, cel rău’ în CAT.C.: *Şi nu ne duce în năpaste, ce ne isbăveaşte pre noi de* ***hitleanul*** (8^{v}/12-14); în FRAG. TOD.: *Dracul* ***hitleanul*** *depărteadză-l de noi* (2^{r}/24); ‘diavol, drac’ în CS (104^{r}/13-15); var. *ficleane* într-un act ardelenesc: *Pohtele turcilor // ceale* ***ficleane*** *să le urîm* (DÎ, XXXVI, 251^{r}/1, *Act diplomatic,* Trans.). Vezi şi sg. fem. *hicleană* (PH, 83^{r}/4), *hitleană* (CS, V, 55^{r}/5), pl. *hicleane* (CV, 3^{r}/2), *hicleani* (PH, 30^{v}/1), *hitleane* (CB, FA, 19, 13), *hitleani* (CB, FA, 7, 51)[681]. În secolul următor, termenul se atestă şi cu alte sensuri, precum ‘fals’ (LEGI MUNT., 302:57), ‘trădător’ (*ibidem*, 367:4).

[679] Numărul mare de variante poate indica încercările de adaptare, dar şi, pur şi simplu, variante regionale. Interesantă se prezintă construcţia pleonastică *hălăşteu de peaşte* (DRB, 159/10, *Zap*., 1628, Iaşi).
[680] CF. *hitlean, hitleane* în CP.
[681] Redat în CP prin *iuţi*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

□ Între etimonul mgh. *hitlen* și forma românească actuală *viclean* se plasează fonetisme vechi, precum *hitlean,* formă etimologică, *hiclean,* cu grupul consonantic adaptat[682] sau, regional, *ficlean* care coexistă în limba română a secolului al XVI-lea, primele două inclusiv în același text.

Unele variante se datorează hipercorectitudinii. Astfel, din teama de a nu greși, au luat naștere formele *ficlean / viclean* (înlăturînd forma etimologică *hitlean / hiclean*). Forma *ficlean* a putut apărea printr-o confuzie și o falsă regresiune, în sensul că *hiclean* (în texte vechi, și *hitlean*), pe baza unei analogii, a fost luat drept un produs al palatalizării labiovelarei surde. Astfel, dacă *fier* < *h'ier*, *fiică* < *h'ică*, *a fi* < *a hi*, atunci și *hiclean* < *ficlean* (cf. GAFTON 2000, p. 71). Falsa regresiune, pe baza unei analogii, poate explica și *hiclean* > *viclean*. În unele regiuni, *v-* inițial se pronunța ca o spirantă palatală sonoră [y] (cf. *vin – yin*, *viței – yiței*, cf. O. Densusianu, *ILR, I*, p. 241). Revenindu-se la fonetismul inițial cu v-, acestor cuvinte li s-a adăugat și *yiclean*, devenit *viclean,* acesta din urmă fiind considerat forma corectă (cf. DENSUSIANU 1977, p. 116).

În ceea ce privește diftongarea, aceasta s-a putut produce, asemenea în cazul altor împrumuturi ungurești (cf. *beteag, neam*) și slave, dintr-un [e] deschis mai puțin obișnuit în română.

◊ Schimbările petrecute în semnificatul termenului *hiclean* (*viclean*) trebuie explicate prin referire la modificările vieții sociale și culturale (cf. NICULESCU 2005, p. 123). Astfel, inițial[683], termenul era strîns legat de viața feudală, exprimînd un mod de raportare a celor supuși față de un suzeran, *hitlean* însemnînd, ca și etimonul său unguresc, 'infidel' față de acesta, 'felon' (TAMÁS 1943, p. 343). Intrat în limbajul religios, sensul originar 'infidel, necredincios' se păstrează, dar termenul de raportare se schimbă, locul reprezentării laice fiind luat de cea divină. Astfel se ajunge la asocierea cu 'diavolul' (cf. și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 279), cu care se utilizează sinonimic în unele texte românești vechi (vezi CS, XII, 104^{v}/13-15). În întrebuințările culte, sensul 'renegat, care a renunțat la credința sa' se păstrează și azi. În limba comună însă, cuvîntul a ajuns să însemne 'șiret, perfid', prin exploatarea

[682] Grupul *–tl-* a constituit o problemă încă din romanica comună, constituind o dificultate articulatorie pentru vorbitorul român. Astăzi acesta apare doar neologic (*atlas*), el nefiind suportat de baza de articulație a limbii române. Asupra acestui grup consonantic ,,nerom ânesc" vezi și GRAUR 1963, p. 151). Același context fonetic îl prezintă, în fapt, și *izeclean*.

[683] Cf. N. Drăganu (în DRĂGANU 1921-1922a, p. 588) care, cu sensul 'perfidus', îl plasează în secolul al XV-lea.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

semnificațiilor negative asociate necredinciosului, extinzînd aceste valori asupra tuturor domeniilor vieții, nu numai a celei religioase.

◙ Pătruns inițial în zone mai restrînse, probabil, din nord-vestul țării, maghiarismul și-a lărgit aria de răspîndire, aparținînd uzului comun al limbii române vechi, păstrat în limba literară pînă în prezent.

89. *hicleni*, vb., 'a trăda', 'a înșela', 'a se răscula' (der. rom. *hiclean* < mgh. *hitlen,* + *-i*), consemnat în PH: *nu iubi* ***a hicleni*** (31^{r}/8), *carii* ***vor hicleni*** *piiarde-se-vor* (31^{r}/9), *cît* ***au hiclenitu*** *vrăjimașul* (63^{v}/3), ***nu hiclenireți*** (88^{v}/15), *Plecați-vă de la menre carii* ***hiclenescu*** (107^{r}/115); var. *a hitleni* în CB: *Unii* ***hitleniia*** *și pîriia rău-cuvîntîndu* (FA, 19, 9)[684]; forma reflexivă 'a se împotrivi, a se revolta' în PO: *Că în 12 ani era slujit lui Chederlaomor craiu, și în al 13 ani* ***hicleniră-se*** (*Gen.,* 14, 4 – cf. mgh. *szakadtanac vala töle*). Vezi și sensuri derivate de mai tîrziu[685]. Der. subst. *hitlenie* în PS.C.: *Cugetarâ și grăirâ în* ***hitlenie****, / nedereptate în susu grăirâ* (72, 13); *hiclenie* 'necredință', 'trădare' în PO: *Iară să neștine rău va cugeta pre priiatnicul său și cu* ***hiclenie*** *pre el va omorî* (*Ex.*, 21, 14)[686]. Vezi în CADE, SD, s.v. *viclenie, viclenesc*, unde se atestă și formele *hitl-, ficl-*.

90. *hicle(n)șug*, s.n., 'trădare', 'înșelăciune', 'șiretenie' (< mgh. *hitlenség, hűtlenség* 'id.'; cf. MÂNDRESCU 1892, *vicleșug,* p. 189; cf. EWUR, *vicleșug,* p. 850), larg întrebuințat în textele românești vechi, cunoscînd var. *hicle(n)șig, hitle(n)șug*, atestat în: CV 'vînare': ***Hicleșig*** *făcea se-lu ucigă elu pre cale* (33^{r}/5-6)[687], 'fățărie, minciună': *Părrăsiți amu totu rreul și totu* ***hiclenșigul*** *și fățăriia* (72^{v}/11-13); 'viclenie' în PH: *după* ***hiclenșigul*** *lor piiarde-i-va Domnu* (80^{v}/23); în CB: *de toate* ***hitlenșugurile*** *și de toate realele* (FA, 13, 10), *îmblară și întru* ***hitlenșu[g]ul*** (*Iuda*, 11); în PS: *se nu grăiască* ***hiclenșigure*** (33, 14); cu același sens și în CS, unde vezi și var. *hetlănșug* (V, 43^{v}/2)*, hiclinșig* (XV, 121^{r}/13-14)*, hitlănșug* (V, 39^{r}/12-13), *hitlenșug* (V, 48^{v}/5-7); notat și la Coresi[688]: *nu iaste* ***hitlășugă*** *în limba mé* (PS.C., 138, 6); precum și în documente vechi: *Și a mulți oameni, cu* ***hitlenșugul*** *său, de a<v>uție i-au gonit* (DÎ, LXXXIX, 2^{v}/16, *Mărturii*).

91. *hitioan*, adj., 'slab, prăpădit' (< mgh. *hitvány, hitván* 'vilis, sublestus'; 'gering, schwach, schlecht', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *hitioan*, p. 82; cf. EWUR, p. 431-432; cf. DER, s.v.

---

[684] În textele corespondente redat prin alți termeni: *izecleniia-se,* tot de origine maghiară (în CV) și *iuțiră-se* (în CP).

[685] În LEGI MUNT.: 'a trăda, a vicleni'(48:5), 'a atenta la viață' (183:16). Aceste sensuri sînt notate și în LEGI MOLD.

[686] De altminteri, în locul etimonului, în textul maghiar, avem alți termeni corespondenți, avînd același sens, precum: *chalardsag, álnoksag* 'viclenie, șiretenie'.

[687] Cf. *vînare* la Coresi.

[688] Forma cu *-șig* este notat în PH și PS unde alternează cu *-șug*. În textele coresiene predomină *-șug*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

hition), atestat izolat în CB: *judeaţelor celora* ***hitioanelor*** (*1Cor*., 6, 2). Vezi CADE, s.v. *hitio(a)n*, SD, s.v.

◙ Atestările vechi trimit la o repartiție în Transilvania de nord (GAFTON 2001, p. 244) și Moldova (vezi var. *vitioan* în sec. XVII, cf. DLRLV, s.v.), ocurența lui în CB fiind, așadar, mai puțin motivată. Ulterior, termenul se consemnează în nordul Maramureșului, Trans. centrală și de vest și în nordul Moldovei (cf. *ALR, I,* h. 62, *slab*).

92. ***hîrdău***, subst., 'vas, ciubăr' (< mgh. *hordó* 'vas, dolium, vinvarium'; 'fass, weinfass', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 164-165; cf. EWUR, p. 433-434; cf. DER, s.v.), înregistrat într-un document muntenesc: *I eu popa Stanciul pe<n>tru* ***hîrdăul*** *şi fînul lu Stan aspri 30* (DÎ, IX, 19, *Mărturie,* Ţ.R.).

93. ***holdă***, s.f., 'cîmp semănat', 'lan', 'măsură agrară de suprafață' (< mgh. *hold* 'jugerum'; 'tagwerkacker', MNYSZ, dintr-o formă flexionară, cu suf. posesiv *–(j)a*, sau din pl. *–ak*, sau de Ac. *-at*; cf. EWUR, p. 438-439; cf. DER, s.v.), la pl. *holde*, consemnat în PO: *Va slobodzi dobitocul său în* ***holdele*** *altuia a face pagubă* (*Ex*., 22, 5)[689]; și 'pămînt, recoltă' în CS: *Blagosloveaşte-i, Doamne, casele lor şi ficiorii lor şi* ***holdele*** *lor şi dobitoacele lor toate* (XI, 97[r]/8-10)[690], și în EV. (cf. INDICE XVI, p. 162). Alte etimologii vezi în SD, s.v.

◊ Termenul românesc prezintă o extensiune a semnificatului față de etimon. Substantivul, în sens originar, restrîns, denota o 'măsură agrară', corespunzătoare unui jugăr (cf. mgh. *hold* 'jugerum', MNYSZ, s.v.), care se întrebuința pentru măsurarea unui cîmp, lan, sau a unei fîșii de pămînt cu un singur fel de semănături. Prin lărgirea semnificatului, termenul a trecut de la înțelesul 'măsură' la cel 'cîmp, lan de semănătură' și, implicit, 'semănăturile de pe un astfel de cîmp'. De la un anumit tip de teren agricol, sensul s-a generalizat apoi asupra oricărui teren cultivat sau chiar 'pămînt, recoltă' (vezi CS, XI, 97[r]/8-10). În secolul al XVII-lea, termenul cunoaște încă o lărgire, referindu-se la arii mai întinse, echivalente cu sensul general 'ținut'[691], care cuprinde, inclusiv, și terenuri necultivate.

94. ***hotar***, s.n., (< mgh. *határ* 1. 'terminus, fines, confinium', 2. 'territorium', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 165-166; cf. EWUR, p. 443-444; cf. TRDW, s.v. < mgh. *hotár*; cf. DER, s.v. < mgh. *hotár*, însă poate proveni și din sl.), cu o frecvență considerabilă în limba română veche, întrebuințat cu mai multe înțelesuri[692]: 'graniță, limită', 'cîmp' în PH: ***Hotar*** *puseşi cela*

[689] Aici este corespondentul ung. *szantoföld*, iar, tot aici, apare și rom. *sămănătură,* pentru același sens.
[690] Substantivul este înregistrat și în
[691] Sensul se regăsește la cronicarul moldovean G. Ureche, în *Letopiseţul* său: „ţara Haţegului, ţara Oaşului şi sînt şi alte ***holde*** multe, carele toate ascultă de crăia ungurească" (cf. DENSUSIANU 1977, p. 77).
[692] Diversele valori au fost generate, de altfel, de același sens primar (cf. GAFTON 2001a, p. 244).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

nu va treace (86^{v}/9); cu sens asemănător în CB: *Şi mînară ei din* ***hotarul*** *său* (FA, 13, 50); în PS.C. ‘cîmp arat’: *Şi tărâ totŭ lemnulŭ de* ***hotarulŭ*** *lorŭ* (104, 64-65); ‘margine’: ***Hotarŭ*** *puseşi ce nu-lŭ trecu* (103, 16); ‘graniță’, ‘limită’, ‘margine’ și în PO: *Şi oamenii împărți den oraş pre oraş dentr-un* ***hotar*** *al Eghipetului pînă în alalt hotar* (*Gen.*, 47, 21)[693]; ‘teritoriu’, ‘ținut’, ‘teren cultivat la marginea unei localități’: ***hotar*** *al orașului* (PO, *Gen.*, 41, 48); vezi și pl. *hotarră, hotarre* (PH, 55^{v}/14, 64^{v}/17), *hotară* (PO, *Gen.*, 49, 14), pl. art. *hotarăle* (PO, *Ex.*, 8, 2); cu sensurile de mai sus, notat și în documente din toate părțile țării, unde vezi și expr. *den hotar pînă în hotar* (DÎ, XVI, 2), *cu tot hotarul* (DÎ, XXX, 8), iar în secolul următor și der. vb. *a hotărî* (DRB, 42/7). Sensuri derivate vezi în CADE, SD, s.v.

◊ Termenul românesc prezintă unele schimbări semantice față de etimon, printre care trecerea de la semnificația ‘liniei de demarcație între două moșii’ la sensul ‘moșie’[694]. Pe de altă parte, substantivul, alături de sensul primitv mai cuprinzător ‘limită, margine, graniță’, foarte frecvent în textele românești vechi, printr-o specializare și restrîngere care determină punctual întinderea unui teritoriu, a ajuns să însemne ‘cîmp arat’ (PS.C., 104, 64-65) sau ‘teren cultivat la marginea unei localități’ (PO, *Gen.*, 41, 48).

95. ***hotnog(iu)***, s.m., ‘comandant’, ‘șef al unei oștiri’ (< mgh. *hadnagy* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 82; cf. EWUR, p. 445; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. *hotnog*), atestat în PO: *Gesti Freanți, alesu* ***hotnogiu*** *Ardealului și Țăriei Ungurești* (*Prefață*), *Ficul,* ***hotnogiul*** *lui* (*Gen.*, 21, 22 și 32), *mai mare* ***hotnogiu*** (*Gen.*, 26, 26), și într-o socoteală din Transilvania: *lipsa Lupului* ***hotnog****, Marco* ***hotnog****, Dumitru* ***hotnog*** (DÎ, XIX, 244/5, 7, 9). Vezi CADE, s.v. *hotnog, hodnog.*

◊ Termenul s-a introdus pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea în Transilvania și Moldova pentru a desemna un ‘comandant peste o sută de oameni’ (cf. DA, s.v.). Cu acest sens este înregistrat în PO, unde ‘căpitanului, comandantului oștirilor’ i se asociază (încă) valențele pozitive ‘ocrotitor, patron’. Sensul milităresc se atestă și în secolele următoare, definit prin ‘locotenent’ în *Lexiconul de la Buda,* iar pe o arie mai restrînsă din nordul Ardealului, în graiul maramureșenilor, prin ‘sublocotenent’ (cf. PAMFIL 1958, p. 239). Înțelesul peiorativ al termenului *hotnogiu* ‘om rău la inimă’ (cf. DA, s.v.), cu care se întrebuințează în unele graiuri ardelenești s-a dezvoltat în urma

[693] Vezi și expr. *Aruncă* ***hotar*** (*Ex.*, 19, 23 – calc după ung. *vess hatart*).
[694] Cf. expr. *cine-mi calcă* ***hotarul***, unde verbul asociază în mintea vorbitorului ideea ‘a prăda, a pustii’ (PUȘCARIU 1974, p. 212).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

conflictelor pe care le-a avut poporul cu comandanții, căpitanii, în calitatea lor de reprezentanți ai clasei care exploata clasele de jos.

◙ În limba română veche, cuvîntul a cunoscut o repartiție în Transilvania și în Moldova. În secolul al XVI-lea, acesta se atestă în Banat-Hunedoara, iar în cel următor, cu sensul 'comandant peste o sută de ostași', în Moldova, Crișana, Trans. sud-vest, iar cu cel de 'conducător' în cea din urmă regiune (cf. DLRLV, s.v.). Termenul s-a păstrat azi în graiul maramureșean (cf. DIMITRESCU 1973, p. 64).

96. *iliș*, s.n., 'provizii, alimente', 'dijmă din grîne' (< mgh. *élés* 'provizii', 'alimente', 'impozit'; N. Drăganu, în DR, VII, 1931-1933, p. 216; cf. PAMFIL 1958, p. 239; cf. EWUR, *iliș* 1, p. 457), consemnat în PO: *Și luo Sodomului și Gomorului toată marha și* ***ilișul*** *și se duseră* (*Gen.*, 14, 11).

■ În cazul acestui termen, probleme în stabilirea etimologiei a constituit faptul că acesta cunoaște două sensuri diferite. Cu sensul 'provizii', cu care este întrebuințat în secolul al XVI-lea în Banat-Hunedoara, acesta poate decurge din mgh. *élés,* iar cu înțelesul 'parte' poate proveni din tătar. *ülüš, üläš,* cu care este atestat în documente moldovenești în secolul al XV-lea și după 1600 (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 286; cf. DER, s.v.).

◊ Maghiarismul se găsește notat în textele românești vechi cu două sensuri deosebite, dintre care unul este etimologic, celălalt fiind dezvoltat pe terenul limbii române. În *Palia* se păstrează sensul etimologic 'provizii, alimente, hrană', redînd etimonul *élés* din textul lui Heltai. În secolul al XVI-lea termenul nu cunoaște alte atestări, trebuia să fi avut însă curs (și) în Moldova unde îl găsim notat și înainte de 1500 (cf. DLRV, s.v. *iliș* 'dijmă din grîne') și după 1600 cu înțelesul special 'dare a cărei natură nu o cunoaștem mai de aproape' (cf. DA, s.v.), 'impozit pe pescuitul în apele statale, și după cît se pare, pe diferite tranzacții comerciale' (cf. DER, s.v.)[695]. Sensul 'dijmă din grîne' (cf. și PAMFIL 1958, p. 239) se păstrează și în der. *ilișar,* atestat în documente moldovenești din secolul al XVII-lea (DRB, 85/5, cu var. *ilișearom* 'ilișarilor'). Mai recent este înțelesul ardelenesc cu care se întrebuințează în expr. *hai la iliș* 'hai la sfat, la taifas' (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 286).

◙ În secolul al XVI-lea, cu sensul 'provizii, alimente', cuvîntul cunoaște o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara. Același sens etimologic se atestă și în secolul următor, cu o repartizare în Crișana (cf. DLRLV, s.v.). Cu înțelesul 'bir, dijmă din grîne (sau alte

[695] Vezi și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 286 unde se urmărește repartiția dialectală a cuvîntului pe baza celor două sensuri: 1. 'provizii, alimente' și 2. 'bir în natură pe vite'.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

produse)', deși nu se înregistrează în secolul al XVI-lea, termenul putea să fi circulat în graiurile moldovenești unde cuvîntul este întîlnit înainte și după acest veac. Astăzi se pare că acest cuvînt a dispărut din limbă, prezervat cu sensul 'taifas, sfat' în Transilvania (cf. SD, s.v.).

97. *ilui*, vb., 'a trăi' (der. rom. < mgh. *él-ni*, cf. EWUR, p. 457), notat sporadic în CB: *Porînceaşte aşijdere* ***a*** *nu* ***ilui*** *neştene în casă* (*Sp*. la *2Ioan*)[696].

◙ În limba română veche, termenul are o repartizare limitată la unele regiuni ale Transilvaniei, în secolul al XVI-lea fiind atestat în sudul Ardealului (vezi CB), iar în cel următor în Crișana (cf. DLRLV, s.v.).

98. *iosag*, s.n., 'avere, bogăție' (< mgh. *jószág* 'bonitas, utilitas', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 84; cf. EWUR, p. 460-461; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), însemnat într-un zapis ardelenesc: *și* ***iosagulu*** *l-au împărțitu în 3* (DÎ, CXIII, 638/22), *cu impărțiastina* ***iosaguriloru*** *într-acesta chip, precum mai josu va urma* (DÎ, CXIII, 638/13).

◙ Termenul are o repartiție nord-est transilvăneană (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 287), atestat în secolul al XVI-lea în Maramureș (vezi DÎ, CXIII, 638/22), iar în cel următor în Crișana, cu sensul 'avuție (în vite)' (cf. DLRLV, s.v.). Astăzi se regăsește numai în Transilvania, unde vezi și forma *iorsag* (cf. DA, s.v.).

99. *izeclean*, adj. și adv., 'aspru, neplăcut', 'tare, vîrtos' (< mgh. *ízetlen*[697] 'fără gust'; cf. O. Densusianu, *ILR*, *II*, p. 344[698]; MÂNDRESCU 1892 și EWUR nu-l înregistrează), consemnat în secolul al XVI-lea în texte rotacizante: adj. 'aprig, violent' în CV: *corabiile… de* ***izeacleanu*** *vîntu găsite* (62^{r}/3)[699]; adv. 'neplăcut, dificil' în CV: ***izecleanu*** *ți-e spre țeapă a călca?* (39^{r}/3); 'dur, aspru, greu' în PH: *Javilu-esi [=Ivit-ai] oamenri<lor> săi* ***izecleana****, adăpa//tu-ne-ai <cu> vinu de milă* (50^{r}/5), *eu voiu ținrea caile* ***izecleane*** (10^{v}/4); la fel în PS (16, 4), unde se aduce și precizarea marginală ,,*căile iuți*".

□ Spre deosebire de *hiclean* care în epocă cunoaște și varianta etimologică cu *-tl-*, acest termen este notat doar cu fonetismul *-cl-*.

◙ Maghiarismul cunoaște o repartiție restrînsă în nord-vestul Transilvaniei.

---

[696] În textul paralel din CP, contextul se redă prin: *Să nu priimească neștine nece în casă*. În CB, maghiarismul apare în aceeași secvență cu un alt împrumut cu sens asemănător: *a lăcui* (*a locui*). De altminteri, forma cu sufixul *–ui* a verbului *a ilui* poate arăta că în epocă exista o anumită deprindere de a utiliza elemente maghiare, cf. numeroase alte verbe cu această marcă (cf. GAFTON 2001a, p. 245).

[697] Etimonul maghiar este un derivat cu un sufix privativ: *íz* 'gust' + *-(e)tlen* 'fără'. Cuvîntul de bază, la rîndul lui, a dat un împrumut românesc: *iz* 'gust' (cf. EWUR, p. 467-468), atestat în secolul al XVII-lea în Moldova, cu înțelesul 'miros sau gust (neplăcut)' (cf. DLRLV, s.v.).

[698] Cf. *Studiu lingvistic* la CV, p. 185; cf. Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la PH, p. 63.

[699] La Coresi notat *iute*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

100. *izecleni*, vb., ‘a se arăta insensibil, a se împietri, a nu crede’ (der. rom. < *izeclean* < mgh. *izetlen,* + suf. vb. *–i*), consemnat în CV : *Iară urii* ***izecleniia-se*** *și pîriia rreu cuvîntîndu calea înraintea gloateei* (2[r]/9-11)[700].

101. *îngădui*, vb., ‘a da ascultare’, ‘a permite’, ‘a admite’, ‘a acorda ceea ce cere cineva’ (der. rom. < mgh. *enged-ni* ‘oboedio’, ‘obtempero’, ‘obsequor’, ‘concedo’, ‘permitto’, ‘indulgeo’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 167-169; cf. EWUR, p. 470; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), consemnat în PH: *nu* ***îngădui*** *rrugăciurile measelului* (18[r]/25), ***îngădui-voiu*** *între Domnulu în laturea vietorilor* (100[r]/9), *ca frate nostru așea* ***îngăduiiu*** (29[r]/14); în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 171); ‘a permite, a consimți’ în construcții cu loc. conj. *cum să* în PO: *Iaca, nu* ***îngăduiaște*** *Domnul cum să rodesc* (*Gen.,* 16, 2), *n-****au îngăduit*** *cum să-m facă pagubă* (*Gen.*, 31, 7), *Domnedzeu* ***au îngăduit*** *cum să cadză în mînă* (*Ex.*, 21, 13); ‘a nu se lăsa convins’ în PO: *Iosif nu* ***îngădui*** *ei* (*Gen*., 39, 10); ‘a da ascultare’ în construcții cu dativ în PO: ***ai îngăduit*** *glasului mieu* (*Gen.,* 22, 18), ***vor îngădui*** *cuvîntului socru-său* (*Ex.*, 18, 24); ‘a permite’ în CS: *Derept ce tu mie* ***îngăduiși*** *a face rău* (XIV, 113[v]/16-17); cu acest din urmă sens și în documente românești ardelenești: ***Îngăduit-au*** *pre voia împăratului cum să ție Ardealul* (DÎ, XLVIII, 246[r]/3) și moldovenești: *Nu sînt de treabă, nici de slujbă, nici pot* ***îngădui*** *[…] Dece de-****am fi îngăduit*** *cum scrii domiata, Dumnezeu știe cine ar fi încăput pînă acum* (DÎ, XCIII, 1[r]/15). Vezi și compusul *binre-îngădui* ‘a-i plăcea, a se simți bine’[701] în PH: *Că e mila ta, înraintea ochiilo<r> miei iaste și* ***binre-îngăduiiu*** *într-adevearele tale* (20[v]/3). Alte sensuri și derivate vezi în CADE, SD, s.v.

◊ Schimbările semantice se datorează, uneori, pierderii unei anumite nuanțe, datorită focalizării asupra unei valori considerate indispensabile comunicării. O asemenea restrîngere semantică se poate observa în cazul verbului *a îngădui*[702], pătruns atît pe cale populară, cît și prin mediu cult. Nucleul semantic al termenului cuprinde ideea ‘consimțire, permisiune’[703]. Pornind de la aceasta, contextual, termenul cunoaște și întrebuințări cu sensul ‘a urma, a se supune’, în PO (*Gen*., 27, 13), respectiv ‘a asculta cu bunăvoință’ în BB (FA, 18, 14). Sensurile derivate se pot explica prin existența unor nuanțe asociate nucleului principal. Astfel, în maghiară, sensul central ‘a consimți, a

[700] Cf. *iuțiră-se* la Coresi.
[701] Calc după corespondentul sl. *blagougoditi* (cf. *Studiu lingvistic* la PH, p. 74).
[702] Vezi discuția extrem de interesantă, detaliată și de fructuoasă asupra varietății valorilor de întrebuințare a acestui termen la Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 103-105, 197-198. Vezi și *idem* 2010b, p. 88-92. Tocmai de aceea nu se va discuta aici problema dezvoltării semantice a acestui verb în întreaga ei complexitate, ci se vor sublinia doar aspectele esențiale.
[703] Cf. și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 281. Diversele sensuri pe care le prezintă verbul (în română, dar și în maghiară) nu sînt, în fapt, altceva decît nuanțe, accepțiuni ale ‘permisivității, îngăduinței’, diverse ,,ipostaze ce descriu gradat un concept complex, extras dintr-o realitate înțeleasă deosebit de nuanțat” (GAFTON 2010b, p. 91).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

ceda' cuprinde și nuanțele 'a amîna, a răbda, a ierta, a reflecta' care presupun și o distanțare temporală. Aceste nuanțe, întărite prin uz, au rezultat sensurile 'a ierta, a fi îngăduitor, permisiv' cu care termenul apare în NTB (*2Cor*., 2, 10) și în BB (*1Macabei*, 12, 25). În același timp, nuanța temporală 'răbdare, răgaz' implică și ideea 'toleranță, îngăduință' (BB, FA, 26, 3), ceea ce este foarte apropiat de sensul actual 'a permite' (NTB, *Lc*., 8, 32). Îngăduința, la rîndul ei, poate fi raportată la permisiunea pentru a desăvîrși o acțiune spirituală, de tip 'a asculta într-o dispută' (PO, *Gen*., 26, 5), dar și pentru executarea unei acțiuni concrete (PO, *Gen*., 16, 2). În relația cu divinitatea, această permisiune se manifestă ca una acordată ființei umane cu voință proprie.

102. ***jemblă***, s.f., 'pîine albă' (< mgh. *zsemle, zsemlye* 'simila', 'semmel', 'panis similagineus', MNYSZ; cf. EWUR, *jimblă*, p. 479–480; cf. TRDW și DER, s.v. *jimblă* < germ. *Semmel*, prin intermediul mgh. *zsemlye,* pol. *žemla*), notat la forma de pl. *jemble*, în PO: *…grăbește-te și meastecă trei măsuri de făină de* ***jemble*** *și coace pîine* (*Gen*., 18, 6 – cf. mgh. *semlye,* cf. lat. *similae*), *…și așa era ca sămînța corneandului albă și ca nește* ***jemble*** *îndulcită cu miiare* (*Ex.*, 16, 31), cu varianta fonetică *jimble* în: *făninâ de* ***jimble*** (*Ex*., 29, 40). Vezi CADE, SD, s.v. *jimblă.*

□ Din punct de vedere etimologic, epenteza lui [b] în *jemblă* poate fi considerată „parazitară" (DIMITRESCU 1967, p. 112), deși ea nu este cu totul străină limbii române. Introducerea acestei oclusive bilabiale în interiorul unui cuvînt are loc, în română, în special, după consoana nazală [m], dacă aceasta este urmată de o lichidă. Deoarece grupul *ml* este greu de pronunțat în interiorul cuvîntului, scindarea grupului se produce prin inserarea lui [b].

◙ În epoca veche, maghiarismul are o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara, fiind atestat doar în PO unde a pătruns, probabil, pe cale cultă. Nu este însă exclus ca acesta să fi circulat și în graiurile populare din această regiune, ezitările fonetice *jemble – jimble* reflectînd, eventual, variante regionale. Ulterior, termenul s-a înregistrat în Transilvania (vezi și *jemlă*), în Moldova și în Bucovina (vezi și *jemnă*) (cf. SD, s.v.).

103. ***joltar***, s.n., 'psaltire' (< mgh. *zsoltár* 'id.'; cf. DENSUSIANU, ILR, II, p. 344; cf. EWUR, p. 482; vezi și Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la FRAG. TOD., p. 325), cu atestare numai în FRAG. TOD.: *Svînt David scrie în* ***joltaru<l>*** *lui* (4^{r}/13, scris *soltar*), probabil prin influența textului maghiar. Ulterior, se înregistrează și în alte versiuni ale *Cărții de cîntece* (vezi la Agyagfalvi, la Viski, cf. EWUR, p. 482, cf. DLRLV, s.v.).

104. ***lăcaș***, s.n., 'locuință' (< mgh. *lakás,* der. din vb. *lak-ni* 'a locui' + suf. *–ás*; cf. SD, s.v.; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 170; cf. EWUR, p. 491-492), semnalat în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 177).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

□ Forma etimologică *lăcaș* cunoaște azi forma *locaș*, pe baza aceleiași analogii cu *a lăcui* > *a locui,* sub influența lui *loc*.

◊ De la noțiunea generală ‘reședință’, ‘casă, locuință’ (azi rar), prin restrîngere, termenul a căpătat sensul specializat ‘locaș de cult, sfînt (biserică)’.

105. *lăcui*, vb., ‘a ședea într-un loc (cu casa), a locui’ (der. rom. < mgh. *lak-ni* ‘incolo’, ‘maneo, permaneo, commoror, versor’, MNYSZ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 170; cf. EWUR, *a locui,* p. 505-506; cf. TRDW și DER, s.v. *locui*), cu o frecvență deosebită în limba română veche, atestat în majoritatea textelor românești vechi, întrebuințat cu diverse sensuri, cunoscînd numeroase forme flexionare și derivate, înregistrat în: PH ‘a locui, a trăi’: *Domnulu în veaci* ***va lăcui*** (5^{v}/8), *carii* ***lăcuiescu*** *pre lume* (27^{r}/8); același sens în PS: *în vécu* ***lăcuiaște*** (9, 8); în CV cu înțelesurile: 1. ‘a sălășui’ în: *Știia la carele* ***lăcuimu*** (14^{v}/11-12)[704]; 2. ‘a rămîne, a răposa’ în: *Și sărutăm frații și* ***lăcuimu*** *întru o dzi la dînșii* (13^{v}/4-6)[705]; 3. ‘a se afla, a petrece un timp undeva’ în: *și* ***lăcuimu*** *întru Troghiliia* (9^{r}/13-14)[706]; ‘a locui, a răposa’ în CB: *suiră spre comarnicu, iuo era* ***lăcuindu*** *Petru* (FA, 1, 13)[707]; sensul ‘a trăi’ în PS.C. (32, 22) și în FRAG. TOD.: *cu Domnezeu* ***vom lăcui*** (1^{r}/20); ‘a conviețui’ în MO: ***Să lăcuiască*** *bărbatul cu muiarea* (250^{r}/14); ‘a trăi, a conviețui’ și în CS (IV, 36^{v}/12); cu aceste sensuri și în documente. Termenul are și derivate pe teren românesc, precum: der. cu pref. *prealăcui* ‘a dăinui’: *Sfatul Domnului* ***prealăcuiaște*** *în vecie* (PH, 27^{r}/11); der. inf. lung *lăcuire* (CV, 46^{r}/12-13); pl. *lăcuiri: ale sfințiloru* ***lăcuiri*** *și bune-cinstiri* (CB, *2P*, 3, 11); subst. *lăcuită* ‘locuință’: *și în locului cela frumosului ale lui* ***lăcuite*** *bägă-i* (COD. TOD., f. 14r^{0}); subst. *lăcuită* ‘viață’: *ce-ș lăsară a sa* ***lăcuită*** (CB, *Iuda*, 6)[708]; *lăcuit(ă)* ‘locuință’, ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ în PO: *Și fu* ***lăcuitul*** *lor din Mesa* (*Gen*., 10, 30, vezi și *loc de lăcuită*, în *Ex*., 15, 17); cu implicarea ideii ‘apartenență la un trib, grup’, ‘după neamul lor’, în: *După* ***lăcuitul*** *lor* (PO, *Gen*., 36, 42); *lăcuitor* ‘credincios’: ***lăcuitoriul*** *întru învățăturile lu Hristos* (CB, *2Ioan*, 9); tot cu sufixul de agent ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’ în: ***lăcuitorii*** *den pămîntul Canaanului* (PO, *Gen*., 50, 11); cu val. adj., în: *locu* ***lăcuitoriu*** (PO, *Ex*., 35, 3). Vezi și CADE, SD, s.v. *locui*.

■ Asocieri formale au făcut să se considere (vezi PHILIPPIDE 1894, p. 147) că verbul *a locui* nu derivă din mgh. *lakni,* ci că acesta trebuie asociat cu latinescul *locus*, iar pentru a explica forma mai veche *a lăcui,* se aducea drept argument analogia cu alte forme (cf. lat. *locusta* > rom. *lăcustă*). Or, forma cu *-o-* este nu doar ulterioară celei cu

[704] Cf. *la cine sălășuiiam* la Coresi (CP, 102/4).
[705] Cf. *răposăm* la Coresi.
[706] Cf. *fum* la Coresi.
[707] Sensul ‘a locui’ este redat în text cu diverși termeni (vezi *răposăm, prebîndi*), dar ponderea cea mai mare o are împrumutul unguresc (cf. GAFTON 2001a, p. 245).
[708] Cf. *a sa viață* la Coresi.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

-ă-, etimologic, care decurge perfect din termenul maghiar, atît formal, cît și semantic, dar este și de neîntîlnit în secolul al XVI-lea (cf. și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 106). Așadar, nu termenul se datorează latinei, ci forma sa actuală fusese influențată de un element moștenit: *loc* (< lat. *locus*), iar sufixul *-ui* a fost adăugat pe teren românesc, asemenea altor verbe de origine maghiară (cf. *a bîntui, a îngădui, a tăgădui* etc.).

◊ Dintre împrumuturile maghiare vechi, verbul *a locui* (*a lăcui*) prezintă una dintre cele mai spectaculoase evoluții semantice petrecute în cadrul limbii române. Feluritele înțelesuri și nuanțe asociate acestora ar putea fi surprinse într-o reprezentare arborescentă unde numeroasele note semantice derivă din același nucleu semantic, îndepărtîndu-se tot mai mult de centru, asemenea crengilor unui copac care cresc din același trunchi comun. Spre deosebire de maghiară unde etimonul *lak-ni* circumscrie o sferă mai restrînsă cu centrul 'a ședea într-un loc timp mai delung' (cf. Tótfalusi s.v.), eventual 'a sălășlui temporar' (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.), în limba română veche *a lăcui* cunoaște mai multe semnificații derivate de la acest nucleu. Avînd ca punct de reper factorul temporal, sensurile românești vechi se organizează în jurul ideilor 'statornicie'[709], respectiv 'mobilitate'. Astfel, în prima categorie se înscriu sensurile 'a ședea într-un loc (cu casa)', 'a sălășui' (CV, 14^{v}/11-12), prin extensiune 'a trăi' (PH, 5^{v}/8, frecvent și în textele coresiene). Cea de-a doua categorie semantică descrisă prin 'temporalitate trecătoare' cuprinde înțelesurile 'a rămîne, a răposa' (CV, 1^{r}/14-1^{v}/2); 'a locui (temporar), a răposa' (CB, FA, 1, 13). Între aceste două coordonate temporale pot fi așezate sensurile 'a convieți'[710] (MO, 250^{r}/14); 'a trăi, a convieți' (CS, IV, 36^{v}/12); 'a trăi împreună a fi însurat'[711] (PO, *Gen*., 8, 20-21). Derivatele, la rîndul lor, produc o rafinare a acestor înțelesuri. Astfel, pentru subst. *lăcuit(ă)*, alături de sensul 'locuință' (COD. TOD., f. $14r^{0}$), se înregistrează și nuanțele: 'viață' (CB, *Iuda*, 6); 'așezare', 'loc pentru a trăi' (PO, *Gen*., 10, 30)[712]; *(după) lăcuitul lor* 'apartenență la un trib, grup', 'după neamul lor' (PO, *Gen*., 36, 42). În chip asemănător, der. cu sufixul de agent *locuitor* 'persoană care trăiește într-un anumit loc' cunoaște și sensurile vechi de 'credincios' (CB, *2Ioan*, 9); 'autohton', 'băștinaș', 'indigen', 'om de țară'[713] (PO, *Gen*., 50, 11). Un sens dezvoltat în română are și *(a) prealăcui* 'a dăinui' (PH, 27^{r}/11). După această bogăție semantică din limba română veche, verbul a trecut printr-o restrîngere

[709] 'De natură a dura mult timp', în CC_2, 334, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 286.
[710] Vezi și derivatele mai recente *a conlocui* 'a trăi împreună', format după fr. *cohabiter*; sau adj. *conlocuitor* (cf. DER, s.v.).
[711] Cf. și V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 387.
[712] Vezi și sintagma *loc de lăcuită* 'așezare', 'locuință' (PO, *Gen*., 47, 11).
[713] În sintagma *lăcuitoriu de-aicea*, cf. V. Arvinte, în *ibidem*, p. 387.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

în limba română actuală. Sensul uzual actual al verbului *a locui* este cel etimologic: 'a-și avea domiciliul undeva, a fi stabilit cu locuința undeva; a sta, a ședea undeva, a domicilia' (cf. DEX '98, s.v.). De la acesta s-a putut dezvolta înțelesul tranzitiv 'a așeza pe cineva într-un loc (nou); a stabili, a coloniza' (cf. DEX '98, vezi și NODEX, s.v.).

106. *legăna*, vb., 'a se mișca', 'a se clătina' (< mgh. *leng* 'moveor, agitor, pendeo', MNYSZ; cf. ARVINTE – GAFTON 2007, p. 387; MÂNDRESCU 1892, EWUR, nu-l înregistrează; < lat. **liginare*, cf. DLRLV, s.v.), cu cîteva ocurențe, notat în PS, în PH: *Se se teamă de Domnulu tot pă//mîntul, de la dens* ***leagănră-se*** *toți carii lăcuiescu pre lume* (27^{r}/8); în PS.C.: *Și cu mila celuĭa de susŭ nu* ***se légânâ*** (20, 14)[714]; în CB: *Și deaca se rugară* ***legănă-se*** *locul iuo era adunați* (FA, 4, 31); și în PO[715] (*Gen.*, 1, 30). Vezi SD, s.v. *légăn, léngăn*.

■ Etimologia maghiară ar putea fi plauzibilă cel puțin pentru zona nord-vest ardelenească a țării, mai ales dacă avem în vedere sensul cu care acesta se întrebuințează în această regiune. Astfel, înțelesul 'a se clătina', cu care se atestă termenul în secolul al XVI-lea, pare să decurgă, mai degrabă, din mgh. *leng-(e)ni* 'a se clătina', decît din lat. *liginare* < *ligare* 'a lega'.

107. *lepiniu*, subst., 'lipie', 'pîine rotundă și turtită, făcută din cocă fără aluat' (< mgh. *lepény* 'polenta, laganum, artolaganus, tracta panis', MNYSZ; cf. srb. *lèpina, lèpinja,* ceh. *lepeň*; cf. EWUR, *lipiu*, p. 503–504), înregistrat în PO: *Pîine adzimă cu oleiu mestecată pogace și cu uleiu uns* ***lepiniu*** *de adzimă* (*Ex.*, 29, 2 – cf. mgh. *lepént*), unde vezi și var. *lepiiu* în: *Ia o pită, o pogace cu uleiu și un* ***lepiiu*** *den coșnița adzimelor* (*Ex.*, 29, 23). Vezi CADE, SD, s.v. *lipie, lipină*.

◊ Semnificatul central 'pîine (rotundă)' se diversifică în variatele întrebuințări românești ale termenului *lepiniu* (var. *lepiiu*). În secolul al XVI-lea, cuvîntul este notat în PO cu sensul 'pîinișoară din făină de grîu', iar în zilele noastre se mai găsește înregistrat în graiurile transilvănene și moldovenești. Diferitele sensuri specializate se repartizează după cum urmează[716]: *lepiniu* 'pîine mare coaptă sub țest' și *l'ipiú* 'pită cu brînză ori altceva pe deasupra' (Hațeg), pl. *lipini* 'pîinișoare umplute cu brînză' (Banat), *lipiu* cu sensul general 'lipie' este notat în sudul Transilvaniei, în j. Mureș, în Bistrița-Năsăud, în Bihor, și în j. Iași. Acestea, precum și *lipiu* 'plăcintă, clătită, scovardă', atestat în Maramureș, Bistrița-Năsăud, Turda și Sălaș, valorifică, de fapt,

[714] Notat o dată și în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 177).
[715] Redînd contexte mgh. diferite, precum în: *Și tot ce* ***se leagănă*** *spre pămînt* (*Gen.*, 1, 30 – cf. mgh. *kiknec életec vagyon a földen*), *Nice* ***legănă*** *pre sine den acela loc* (*Ex.*, 10, 23 – cf. mgh. *felsem költ a helyröl*), *Și tot muntele* ***se legăna*** (*Ex.*, 19, 18 – cf. mgh. *reng vala*), și în: *Speție înălțăriei* [!] *carea* ***au legănat*** *și se-au înalțat* (*Ex.*, 29, 27 – cf. mgh. *ingattattac*).
[716] Vezi în GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 288.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

nucleul semantic unguresc. Alături de acestea, în română, sub forma *lichiu,* termenul a fost întîlnit și cu sensul ‘mălai de secară, mic și vîrtos’ în j. Suceava (cf. DA, s.v. *lipiu*).

◙ Maghiarismul a pătruns, probabil, pe cale cultă, cunoscînd o repartiție în Banat-Hunedoara (vezi PO). Nu este însă exclus nici ca acesta să fi avut, eventual, circulație și în graiul viu. Un indiciu în acest sens ar putea fi faptul că termenul se atestă în textele românești vechi cu diverse variante fonetice: *lepiniu, lepiiu* (în PO), care puteau funcționa în epocă drept variante regionale. Pe de altă parte, repartizarea ulterioară a cuvîntului pare a întări această afirmație. Răspîndirea actuală, pe lîngă regiunea Banat-Hunedoara unde se atestă în secolele XVI (PO) și XVII (vezi la Anonymus), cuprinde și zonele Hațegului, Maramureșul, și unele zone din Moldova (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 288).

108. ***majă***, s.f., ‘măsură de greutate’, ‘veche măsură de o sută de ocale’, ‘o sută de fonți sau de kilograme’ (< mgh. *mázsa* ‘centenarius pondo’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 88-89; cf. EWUR, p. 514; cf. TRDW și DER, s.v. *maje*), consemnat în PO, cu formă oscilantă la sg. *majă-maje,* în: *Den toată* ***maja*** (*Ex*., 38, 27), *Dentr-****o maje*** *de aur* (*Ex*., 25, 39), la pl. *măji: Den cea sută de* ***măji*** *de argint* (*Ex*., 38, 27); cu mai multe ocurențe în EV. (cf. INDICE XVI, p. 181); sg. *maje* apare și într-un catastif moldovenesc: ***1 maje*** *de morun […]* ***1 maje*** *de crap* (DÎ, LXXII, 11^{v}/14, 17). Vezi și CADE, SD, s.v.

◙ În limba română veche, termenul cunoaște o repartiție bănățeană-hunedoreană și moldovenească. În secolul al XVII-lea, cuvîntul este notat și cu sensul ‘năvod’, avînd o repartizare în Moldova (cf. DLRLV, s.v.).

109. ***marhă***, s.f., 1. ‘avuție’, ‘bogăție’, ‘obiect de valoare (de aur, de argint)’, ‘avere’; 2. ‘animal’, ‘vită’, ‘dobitoc’ (< mgh. *marha* ‘res, substancia’, ‘peculium, possessio, bona’, ‘mercantia’, ‘grex, armentum’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 89; cf. EWUR, p. 516-517; cf. DER, s.v. *marfă* < sl. *marha,* cf. și mgh. *marha*), înregistrat cu o frecvență destul de ridicată în PO, cu sensul 1. ‘agoniseală, avere’, în: *Și luo Sodomului și gomorului toată* ***marha*** *și ilișul și se duseră* (*Gen.,* 14, 11), *toaă* ***marha*** *lui și muieri și oameni* (*Gen.,* 14, 16), ***marhă*** *de argint* (*Gen.,* 24, 53) (21)[717]; cu sensul 2. ‘dobitoc, vită’, în: *Iară să vor prinde la el cea* ***ma<r>hă*** *furată vie, săva bou fie, săva asin, săva oaie* (*Ex.,* 22, 4), *cum mîna nu ș-au tins pre* ***marha*** *priiatnicului său* (*Ex.,* 22, 11); ‘avuție, avere’ este notat și în CS: *Ceia ce-au cumpăratu*

[717] Vezi și: *Și* ***marhă*** *multă avea, dobitoace mici și mari* (*Gen*., 26, 14 – unde redă mgh. *ioszaga* ‘animal’, ccea ce, alteori, se traduce prin *bunătate,* precum în: *Gen*., 36, 7), ***Marhă*** *de furat* (*Gen*., 30, 33 – corespondentul mgh. *orzot gyanant*).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

marhă *strîmbă* (IV, 28[v]/11-12), precum și în CC_2 (CF. INDICE XVI, p. 182). Vezi CADE, SD, s.v. *marfă, marvă.*

□ Forma cu *-h-* atestată în limba română veche este cea etimologică. Forma actuală, *marfă*, reprezintă rezultatul unei adaptări ulterioare, condiționată și de adecvarea la un complex paradigmatic preexistent, *-h-* nefiind uzual în limba română într-o astfel de poziție. De altminteri, această formă a fost discutată de unii lingviști (vezi, de pildă, HRISTEA 1968, p. 298) printre formele hipercorecte, *marfă* înlocuind forma etimologică *marhă* în urma reacției față de palatalizarea lui /f/. Fiind considerat asemănător cu situația formelor palatalizate din *h'ier* (=*fier*), *h'ică* (=*fiică*), *a hi* (=*a fi*), fenomenul /h/ > /f/[718] s-ar fi extins și asupra acestui cuvînt. Or, în cazul acestui cuvînt, credem că nu reacția la palatalizare, ci un alt fenomen este implicat. *Marfă*, mai degrabă, a căzut victimă unei reacții la tendința de lărgire a domeniului lui /h/, tendință care se observă, spre exemplu, în cazul lui *vulpe / hulpe*. Așadar, cel mai probabil, nu hipercorectitudinea explică *marhă* > *marfă,* ci reacția la tendința lui /h/ de a-și crește frecvența.

◊ În explicarea modificării conținutului acestui termen, dincolo de constatarea formală că acesta a trecut printr-o lărgire de sens, trecînd de la sensul etimologic referitor la un aspect particular 'vite' la cel actual mai cuprinzător de 'obiect de vînzare, de orice natură', extensie realizată, deci, prin sinecdocă, interesează mai mult ceea ce a dus la această lărgire de sens. Iar pentru aceasta trebuie să ne raportăm la rolul jucat de animalele domestice în discuție pentru modul de viață patriarhal, pentru ocupațiile păstorești, în strînsă legătură cu dezvoltarea ulterioară a comerțului. Astfel, în secolul al XVI-lea, termenul este utilizat (și) cu sensul 'avuție, bunuri materiale' (vezi și O. Densusianu, *ILR, II,* p. 288), ceea ce poate fi pus în legătură cu importanța vitelor și a produselor acestora care au constituit „principala bogăție a popoarelor pastorale" (COTEANU – SALA 1987, p. 46). În posesia acestor date, trecerea de la semnificația etimologică 'vite' la cea actuală 'bun (material) destinat schimbului pe piață' se prezintă o evoluție firească, distanța semantică între cele două sensuri fiind, deci, doar aparentă.

◙ În secolul al XVI-lea, termenul se înscrie în rîndul regionalismelor cu o repartiție, în special, în Banat-Hunedoara. În veacul următor, acesta se menține cu sensurile 'vită cornută' și, figurat, 'avut, avere, bogăție constînd (mai ales) în vite', avînd o

[718] Asupra trecerii /h/ > /f/ vezi la ROSETTI 1986, p. 512; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 219; GHEȚIE 1975, p. 156-157). Fenomenul este o inovație a graiurilor nordice, frecvent în Banat-Hunedoara și Moldova.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

repartizare în Banat, Trans. sud-vest și în Crișana (cf. DLRLV, s.v.). Cu sensul etimologic, el se păstrează și azi în Maramureș, Trans. și Banat (unde vezi și *marvă, mărhaie,* cf. SD, s.v.), iar înțelesul ‘lucruri de vînzare’ este uzual pe tot teritoriul lingvistic românesc.

110. *mereu*, adj., ‘(despre aur) curat’, ‘pur’, ‘autentic’, ‘nealterat’, ‘întreg’ (< mgh. *merő* ‘solidus’, ‘merus’, ‘porsus, plane, penitus’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 529; cf. și ARVINTE–GAFTON, p. 388), cu o singură ocurență în PO: *Și tot acest lucru dentreg și* ***mereu*** *aur era* (*Ex.*, 37, 22 - cf. mgh. *merö*)[719]. În secolul al XVII-lea, termenul se înregistrează adj. în Moldova, cu sensurile ‘fix (despre poduri, în opoziție cu umblător, mișcător)’ și ‘unitar, nediferențiat, omogen’ (DLRLV, s.v.). Vezi și CADE, s.v. *mereu* 1 adj., SD, s.v. *meréŭ, -éĭe*.

■ Termenul a ridicat unele probleme de etimologie[720] datorită distanței dintre sensul etimologic adjectival ‘tare, rigid, imobil’, dar şi ‘autentic, curat’, pe de o parte, și cel actual adverbial ‘continuu’, pe de altă parte. Această distanță nu constituie însă o prăpastie de netrecut. Sensul adverbului românesc putea fi dezvoltat, fără probleme, pe terenul limbii române, avînd la bază adjectivul de origine ungurească.

□ Din punct de vedere formal, împrumutul decurge perfect din etimonul maghiar. Încadrarea fonetică a termenului respectă principiul regularizării paradigmelor, înscriindu-se în rîndul împrumuturilor cu etimoane maghiare derivate cu sufixul adjectival *-ő* (cf. și *-ó*) care a dat în română *–ău*, cu var. *–eu* (cf. mgh. *feredő* > rom. *feredeu*).

◊ La nivelul semnificatului, adjectivul mgh. *merő* ‘tare, rigid, imobil’, a dat în limba română *mereu* cu sensul ‘limpede, curat, adevărat, autentic’, cuprins, de altfel, și în etimon, întărit, eventual, și prin apropierea de forma lat. *merus*3 (cf. PAȘCA 1943, p. 317). Cu sensul din urmă, ‘(despre aur) curat, pur’ împrumutul este notat, izolat, în PO (*Ex.*, 37, 22), dar este bine reprezentat în secolul următor în Transilvania și Moldova. Pe lîngă acesta, în limba română s-au dezvoltat și alte sensuri ale adjectivului *mereu*. Astfel, termenul se întrebuințează: 1. (referitor la copaci, lemn) cu înțelesul ‘nedespicat, drept, neretezat, întreg’ (cf. SD, s.v.); 2. (pod) *mereu* ‘lung, continuu, fix,

[719] Etimonul său apare, de fapt, mai înainte, într-o glosă marginală (*Ex.*, 25, 11) unde se dă și explicația sintagmei: *„merő arany – Az az semmi forrasztas ne essec benne* („mereu aur – Fără a fi sudată în vreun loc”, traducerea noastră). Mai frecvent, corespondentul românesc este *curat aur* sau *întreg aur*.

[720] Specialiștii se arată, uneori, mai precauți cînd vine vorba de etimologia acestui cuvînt. Astfel, de pildă, în DLRLV, s.v., se menționează „Etimologie necunoscută. Cf. mgh. *merő*” (p. 183). Al. Niculescu (în NICULESCU 2005, p. 124) consideră că apropierea etimologică cu termenul maghiar *merő* este oarecum „incertă”. Tot astfel, DER, s.v., îl consideră ca fiind de „origine necunoscută”, iar proveniența din mgh. *merő* ‘curat’ „nu pare potrivită”. Însă credem că nimic nu ne împiedică să considerăm *mereu*, atît adj. cît și adv., de origine maghiară, așa cum a arătat și V. Bogrea (în BOGREA 1920-1921, p. 270-271), cu observația că cea din urmă întrebuințare a fost dezvoltată, cel mai probabil, pe terenul limbii române.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

stabil, rezistent', în opoziție cu *podul plutitor*, spre exemplu (cf. CADE, s.v.); 3. (referitor la codri) 'continuu, întins, imens' (cf. SD, s.v.). Ideea 'continuu, fără întrerupere' este comună tuturor contextelor menționate. Trecerea, prin polarizare, de la acest sens adjectival general 'care se extinde în spațiu' la înțelesul 'care durează în timp' pe care îl are adverbul se prezintă, astfel, perfect de înțeles. Așadar, atît formal, cît și semantic, adj. *mereu* decurge perfect din mgh. *merő*, dezvoltînd și unele sensuri noi față de etimon, iar folosirea adverbială temporală constituie o operație sintactică, realizată pe terenul limbii române abia la începutul secolului al XIX-lea (PAȘCA 1943, p. 317). Sensurile atribuite adverbului românesc, la rîndul lor, sînt deosebite de cele ale adverbului unguresc, cel din urmă avînd o întrebuințare mai rară și, formal, necesitînd prezența unor sufixe (cf. *merően, mereven, merőül* 'țeapăn, paralizat, amorțit', 'cu totul, absolut'). Adverbul *mereu* este notat în limba comună cu sensul 'neîncetat, întruna'. În Transilvania, cunoaște sensuri derivate 'încet, domol', iar în Oltenia, apropiat acestuia, s-a înregistrat înțelesul 'liniștit' (cf. CADE, s.v.). Forma adverbială are și unele derivate, diminutivale, precum: *mereor, mereuaș, mereuț* 'tiptil, binișor, blînd, fără grabă' (PAȘCA 1943, p. 318).

◙ În limba română veche, adjectivul cunoaște o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara, unde se atestă în secolul al XVI-lea, pătruns, probabil, pe cale cultă, și în Moldova unde este notat în secolul următor (cf. DLRLV, s.v.). Ulterior, termenul a devenit parte a lexicului de bază românesc în urma întrebuințării sale ca adv. 'continuu'.

111. *mertic*, s.n., 'parte, porțiune', 'măsură (pentru cereale)' (< mgh. *mérték* 'id.'; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 171; cf. EWUR, p. 529-530; cf. DER, s.v. de origine neclară, explicabilă prin mgh. *mérték*), consemnat sporadic într-un act diplomatic ardelenesc: *Să aibă* ***mertic*** *și cheltuială* (DÎ, XLVIII, 247^{v}/8), avînd o ocurență și în CT (cf. INDICE XVI, p. 184).

□ Forma românească s-ar putea explica prin disimilarea [é]-[é] > [e]-[i].

◙ Atestările vechi sînt numai din zonele unde se vorbea un grai de tip nordic; azi circulă în Moldova, în Transilvania și în Oltenia (GHEȚIE 1982, p. 296).

112. *meșter*, s.m., 'maistru', 'meseriaș', 'dibaciu' (< mgh. *mester* 'magister, praeceptor', 'peritus', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 171; cf. EWUR, p. 531-532; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. < germ. *Meister*, mai sigur din mgh. *mester*), cu o largă întrebuințare în epoca veche, consemnat în: CV 'meseriaș, lucrător': *Cinre e preamîndru și* ***meșteru*** *întru voi* (63^{r}/9-11), *și*

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

da ***meșteriloru*** *lucrare nu puțină* (4^{v}/4-5)[721]; în CB: *ceia ce-s cu nusul* ***meșteri*** (FA, 19, 38); ‘priceput, iscusit’ se găsește în *Evanghelia* coresiană: *Coresi, diaconul, ce era* ***meșter*** *învățat într-acest lucru* (9/18); în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 184); ‘atribut dat lui Isus’ în MO: *de la* ***meșterul*** *și dedascalul cel mare Hristos* (250^{v}/2) și în FRAG. TOD.: *Iesus Cristus,* ***meșterul*** *nostru* (3^{r}/25); ‘meseriaș’ în PO: ***meșterul*** *mare a tiparelor* (*Prefață*), ***meșter*** *și faur* (*Gen*., 4, 22); consemnat și în documente: *nește* ***meșteri*** *den Țarigrad* (DÎ, I, 1^{r}/7, *Scris.,* Ț.R.), *o deade la* ***meșter*** *de o legă* (DÎ, LIX, 18/21, *Însemnare,* Mold.). Vezi și compusul *pulgăr-meșter* ‘primar’ (< mgh. *polgár* ‘consilier, vătășel’, cf. și CADE, s.v. *pîrgar*): *Scriu pînă la dumneata Lucaci,* ***pulgăr-meșter*** *de Sibiu* (DÎ, XCV, 1^{v}/1). Vezi și SD, s.v. *maistor, maistru*.

113. ***mește(r)șug***, s.n., ‘îndeletnicire, pricepere, meserie’ (< mgh. *mesterség* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 172-173; cf. EWUR, p. 532-534), cu întrebuințări, probabil, uzuale și normate, însemnat în CB: *Și dereptu un* ***meșterșug*** *a fi prefu la dînșii și lucra* (FA, 18, 3), unde vezi și var. *merște(r)șug: vraci-i cu* ***merșteșugul*** (*Sp*. la FA), *scripturie și* ***merșterșug*** (FA, 17, 29)[722]; în GB: *meșterșugure* (376^{r}/2). Este interesant faptul că în PO nu apare derivatul *mește(r)șug*, deși în uz, ci etimonul mgh. *mesterség(gel)* este redat prin: *cu măiestrie* (*Ex*., 26, 36). Cu alte sensuri, *mește(r)șug* se găsește și în secolul următor[723]. Vezi și der. vb. *a meșteșugi* ‘a umbla cu vicleșug’, notat în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 184).

114. ***mirță***, s.f., ‘unitate de capacitate pentru cereale’ (< mgh. *mérce* ‘id.’; cf. EWUR, *mierță,* p. 535; cf. DER, s.v. *merță,* cf. sl. *mjerica* sau mgh. *mérce*), la pl. *mirțe*, notat într-un catastif moldovenesc: *80* ***mirțe*** *de grîu* (DÎ, LXXII, 14^{r}/3).

- Cu sensul ‘măsură de capacitate; vasul corespunzător’, termenul cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție numai în Moldova unde se regăsește și ulterior (cf. DLRLV, s.v.). La începutul secolului al XVII-lea, acesta se înregistrează și în Țara Românească unde nu se poate însă stabili vechimea acestui cuvînt. Cu sensul ‘capăt, scop, țel’ este notat în acest secol și în texte bănățene și sud-vest transilvănene, precum: *Catehismul* lui Fogarasi, *Psaltirea* lui Viski și la Anonymus (cf. GHEȚIE 1982, p. 32). Astăzi *mierță* ‘măsură cu care se toarnă în coș’ circulă în nord-estul Transilvaniei, iar *mierniță* în Banat (ALR, II, SN, vol. I, h. 182, cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 289).

115. ***mirui***, vb., ‘a fi folositor, a ajuta’, ‘a obține, a cîștiga’ (der. rom. < mgh. *nyer-ni* ‘a dobîndi, a cîștiga, a profita’ + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 90; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p.

[721] Cu referire la *argint-tăietoriu*.
[722] CF. *cioplită cu meșterșug* în CP.
[723] Cu înțelesul ‘șiretic’ în LEGI MOLD. (III: 43-59), unde vezi și der. *nemeșterșug* ‘nepricepere’ (13: 4-107) și der. vb. *meșterșugui* ‘a meșteșugi’, ‘a umbla cu vicleșug’ (pr. I: 18-56); ‘instrument’ în LEGI MUNT. (349:2).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

344; cf. EWUR, p. 540; cf. DER, s.v.), consemnat sporadic în CC_1: *Hristos cu suitul lui la ceriu noao au dobîndit ș-**au miruit**; dobîndim și **miruim** ertăciunea păcatelor* (cf. *ILR, II*, p. 344). Vezi și var. *amirui;* cf. și CADE, s.v. (*a*) *mirui* 2; SD, s.v. *miruiesc* 2.

□ Termenul întrebuințat regional (prin Transilvania) cu sensul 'a cîștiga' < ung. *nyerni* se atestă într-o formă hipercorectă. Regionalul *a nirui* s-a confundat cu *a mirui* (< sl. *mirovati*), cu sensul 'a unge cu mir pe frunte, a supune ritualului de consfințire în funcție', existent în limbă, datorită reacției față de alterarea labialei /m/, rostită prin unele părți [n'] (cf. *n'ilă* pentru *milă*). Prin falsă analogie, cele două cuvinte s-au contopit într-o singură formă, producînd un caz de omonimie.

116. *mîntui*, vb., 'a (se) salva', 'a (se) izbăvi', 'a scăpa, a supraviețui', 'a (se) elibera de ceva' (der. rom. < mgh. *ment-(e)ni* 'excusatus, liberatus', 'evasio', 'excuso, defendo', MNYSZ + *-ui*; cf. EWUR, p. 545-546; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), cu o frecvență aparte în textele românești vechi, notat în: PH: ***mîntuiașt**e sufletulu mieu* (4^{r}/5); în CV: ***mîntuiră-se** de apă* (78^{v}/8)[724]; în PS: *nefiindu a se izbăvi nice **a se mîntui*** (7, 3); în CB: ***Mîntuiți-vă** de gintul* (FA, 2, 40); în PS.C.: *de bărbații săngelui **mîntuiașt**e-mă* (58, 4); în FRAG. TOD.: ***mîntui**-ne-**va** den păgubitură* (3^{v}/27); în PO: *cum **să mîntuiască** sămînța spre fața a tot pămîntul* (*Gen.*, 7, 3)[725]; în CS: *Nime să nu se teamă de moarte, că ne-**au mîntuiru** mîntuitoriul de moarte* (VII, 66^{r}/15); 'a (se) salva, a (se) scăpa' și în L, PR.LUC. (cf. INDICE XVI, p. 187). Vezi și der. subst. *mîntuire: Că de la Dumnedzeu e mila multă, de la dins **mîntuirea*** (PH, 113^{r}/7), *Deaci rrogu voi se luați hrană: easte amu cătră a voastră **mîntuire*** (CV, 46^{v}/10-12); adj. *mîntuit: În dzilele acealea **mîntu<iți>*** (CV, 48^{r}/7), ***mîntuit** veri fi de giurămînt* (PO, *Gen.*, 24, 8); subst. *mîntuitor: Domnulu e […] **mîntuitoriu** mie* (PH, 11^{r}/3), *Isus Hristos, **mîntuitoriul** nostru* (CAT.C., 2^{r}/16), cu același sens de 'Isus Hristos' și în CC_2 (*Prefață*, 4/5-6). Vezi și der. *mîntuitură*, în CT și CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 187).

117. *mohorît*, adj., 'roșu-închis', 'întunecat' (der. rom. de la vb. *a (se) mohorî* 'a (se) întuneca', 'a (se) întrista', < subst. *mohor* < mgh. *mohar, muhar* 'specie de plantă ierboasă cu florile dispuse în spice cilindrice de culoare roșie-închisă'; cf. EWUR, *mohor*, p. 549-550; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. < mgh. *mohar,* cf. și sl. *muhar, mohor*), atestat în contextele: 1. *Marea **Mohorîtă*** (CP) cu var. *Mohoreta* în CB: *și feace ciude și seamne întru țara Eghipetului și-ntru **Mohoreta** Mare și-ntru pustini* (FA, 7, 36), în PS.C.: *Celŭ ce împărți maré **mohorâtâ*** (135, 15); în PO: *Hotarul tău pune-voiu de la Marea **Mohorîtă** pînă la marea filisteilor* (*Ex.*,

[724] La Coresi mai frecvent este corespondentul *a spăsi*.

[725] Unde este corespondentul perifrazei ung. *hogy maguoc eleuenen maradgyon*, cf. și ***Mîntuiașt**e viața ta …**mîntuiașt**e pre tine cum să nu piei* (*Gen.*, 19, 17 – redînd ung. *szabaditsmeg magadat,* alteori *szabadit* este redat prin *a slobozi*).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

23, 31); și în 2. referitor la veșminte: *mătase mohorîtă*, cu numeroase ocurențe, în PO: *mătase galbină, **mohorîtă**, roșie* (*Ex*., 26, 31)[726]; ‘de culoarea purpurei’ în CS: *Și-i va da un veșmentu **mohorîtu** împărătescu* (V, 46^{v}/15-16); context în care se atestă și în documente moldovenești: *2 ferăğe postav roș **mohorît*** (DÎ, CI, 3^{v}/8, *Inventar*), *1 felon de adamască **mohorîtă*** (DÎ, LXXII, 8^{r}/17, *Catastif*).

◙ În limba română veche, termenul cunoaşte o repartiție îndeosebi în graiurile nordice, fiind atestat, în secolul al XVI-lea, în Banat-Hunedoara și în Moldova, mai puțin cunoscut fiind în sudul Ardealului. În Moldova, acesta se consemnează și în secolul următor, sub subst. *mohor* ‘haină de purpură’, der. subst. *mohorîțeală* ‘vopsea roșie’ și der. vb. *a mohorîți* ‘a înroși’ (cf. DLRLV, s.v.).

118. *murgui*, vb., ‘a cîrti’, ‘a protesta’, ‘a se împotrivi’, ‘a murmura’ (der. rom. < mgh. *morog-ni, murrog-ni* ‘murmuro’, ‘jurgium’, MNYSZ, + *-ui*; cf. SD, s.v., și EWUR, p. 555; în TRDW necun.; nu se indică originea în CADE; cf. DER, s.v.), cu mai puține atestări, dar, probabil, cunoscut în epocă, atestat în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 188); în CC_1 (cf. GHEȚIE 1982, p. 366); ‘a murmura’ în *Apostolul* Coresi: *nu **murguiți** cum unii deîntr-înșii **murguiră*** (cf. *ILR, II*, p. 344); în PO: *Domnul au fost audzit vreava voastră, cum împotriva lui **ați murguit*** (*Ex*., 16, 8)[727]. Vezi și der. subst. *murguire* ‘murmur, ceartă, împotrivire’, în CB: *fu **murguire** elinilor către ovreai* (FA, 6, 1), cu var. *murrguire* în CV: *Striirii iubiți urul alaltu fără **murrguire** făcîndu* (80^{r}/4-6)[728]; vezi și der. *murguitor: Aceia sîntu **murguitori** vinovați, după pohtele sale îmblîndu cu necurăția* (CB, *Iuda*, 16)[729].

◙ Termenul cunoaşte o repartizare restrînsă în secolul al XVI-lea, cuprinzînd Banat-Hunedoara (vezi PO) și, posibil, cunoscut, deși nu larg întrebuințat, și în sud-vestul Transilvaniei, atestat în CB și în unele texte coresiene. Cuvîntul este păstrat și în secolul al XVII-lea în graiurile ardelenești, notat cu sensul ‘a murmura’ în Banat și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), atestat în NTB cu sensul ‘a mustra, a chinui, a necăji’ (cf. DLR, s.v.; cf. și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 305, 344, 541; GHEȚIE 1975, p. 190, 225, 252, 256.), ‘a prigoni’ (cf. DLRLV, s.v.). Termenul, întîlnit numai în texte românești vechi, a dispărut astăzi din limbă (cf. PAMFIL 1958, p. 239-240; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 290; GHEȚIE 1982, p. 28, 366).

119. *naşfă*, s.f., ‘legătură’, ‘podoabă (la îmbrăcăminte)’, ‘bijuterie’ (< mgh. *násfa* ‘inauris’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 344; EWUR, nu-l înregistrează; cf. și ARVINTE–GAFTON,

[726] Unde redă ung. *szederies* (< *szeder*) ‘de culoarea murului’. Etimonul maghiar nu apare în text.
[727] Unde redă un alt cuvînt ung. cu același sens *zugodtatoc*.
[728] Vezi, în același loc, și în CB (*1P*, 4, 9). În CP apare *ceartă*.
[729] Cf. *răpitori* în CP.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

p. 388), consemnat sporadic în PO, la pl. *naşfe*, în: *Fă şi doo **naşfe** şi doo lanţure den curat aur* (*Ex.*, 28, 13), *Aduseră… cercei, ineale, **naşfe** şi tot fealiul de făpturi de aur* (*Ex.*, 35, 22), *doo **naşfe** de aur* (*Ex.*, 39, 16).

◙ Maghiarismul cult cunoaşte o repartiţie restrînsă în zona Banat-Hunedoara. Acesta este atestat în PO, unde se întrebuinţează relativ independent de versiunea maghiară a textului biblic, întrucît acesta nu este un reflex imediat al textului-sursă, corespunzînd, de cele mai multe ori, mgh. *boglar* ‘podoabă’. Pentru prima dată, etimonul mgh. *násphát* apare în *Gen*., 24, 22, unde este însă tradus prin *cercel de aur*, ceea ce poate fi un indiciu că termenul a fost, eventual, cunoscut în graiurile bănăţene-hunedorene, cu toate că nu se înregistrează în nici un alt text.

120. *neam*, s.n., ‘rasă’, ‘popor’, ‘gen’, ‘specie’, ‘rude’ (< mgh. *nem* ‘progenies, genus’, ‘species’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 174-175; cf. EWUR, p. 563-564; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v. < mgh. *nem*, în relaţie cu sl. *němŭ* ‘barbar’), înregistrat în diverse texte, precum: cu sensul ‘popor’ în PS: *Tu Doamne hrăneşti-nă şi veghi-nă, de **némul** cesta şi în vécu* (11, 8); ‘rude’ în CB: *Eşi den ţeara ta şi den **neamul** tău* (FA, 7, 3)[730], ***neamul** lu Iosif* (FA, 7, 13); în PO: *priiatnicul şi **neamul** său* (*Ex.*, 32, 27)[731]; la pl. *neamure* ‘rasă, popor, seminţie’ în CV: *dzeace **neamure*** (54[r]/5)[732], în CB: *doaosprezeace **neamure*** (*Sp.* la *Iac.*); pl. art. *neamurele* în CB: ***neamurele** lu Israilu* (CB, *Iac.*, 1, 1), cu var. *neamurile* în PO (*Gen*., 24, 4)[733]; cu înţelesul ‘rudă’ şi în acte muntenești: *Iară cine s-ară scula, oricarele din **neamul** nostru, să nu aibă treabă cu această moşie* (DÎ, X, 12-13, *Zapis*). Termenul intră şi în numeroase loc. şi expr., precum: *în neamu şi în neamu, în neamulu neamului* ‘în vecii vecilor’*, în toate neamure, de neamu şi neamu*, notate în PS.C.

◊ Termenul de rudenie *neam* apare cu sensuri relativ apropiate de cele ale etimonului maghiar *něm,* denotînd, în ambele limbi, ‘rudenie, apartenenţă la o specie, popor sau rasă’. În maghiară, diferitele nuanţe tind, pe cît se pare, fie către relaţia ‘de sînge’[734], un mod de raportare mai restricţionat, fie către sensul mai cuprinzător ‘gen, specie

[730] Corespondent cu *den ruda ta* din CP.
[731] Cf. mgh. *rokonságat* ‘rude’.
[732] Notat *semenţe* în CP.
[733] În majoritatea cazurilor, pentru acest sens se utilizează în PO rom. *seminţie, sămînţa*.
[734] În diversele accepţii, se accentuează ideea ‘rudenie’, înţelegîndu-se originea comună a diferitelor fiinţe, filiaţia de descendenţă realizîndu-se prin existenţa aceloraşi strămoşi (cf. *rokonfajok, kik bizonyos törzsatyától erednek*, cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Chiar şi cînd se referă la situaţia socio-politică, civilă (*fő **nem**, nemesi **nem*** ‘nobilime’, *polgári **nem*** ‘civili’, *királyi **nem*** ‘regali’), prin acest termen se subînţelege ideea de descendenţă directă prin ereditate (*e szónak minden tulajd. értelmű jelentései származási rokonságra vonatkoznak,* Czuczor-Fogarasi, s.v.)

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

(umană etc.)’[735]. Pe lîngă sensurile ‘rasă, specie, rude’, întîlnite în textele românești vechi, în limba română s-a dezvoltat și înțelesul ‘comunitate etnică’ (cf. NICULESCU 2005, p. 122-123), o categorie mai restrînsă decît sensul larg ‘popor’, ce nu se limitează la ereditate, ci unde relațiile care leagă indivizii se bazează (și) pe ‘conviețuire’. Nota comună a acestor sensuri este și ideea ‘continuitate’ neîntreruptă ce leagă diferiții indivizi sau feluritele ființe în cadrul unui *neam* ‘specie’, ceea ce explică sensul temporal al continuității reflectat în loc. și expr., precum *în neamu și în neamu, în neamulu neamului* ‘în vecii vecilor’*, în toate neamure, de neamu și neamu* (vezi PS.C.). În afară de acestea, forma *neam*! se înregistrează în Muntenia și ca o negație emfatică, însemnînd ‘nicidecum, deloc’ (cf. DER, s.v.), probabil prin influența adverbului negativ maghiar *nem* ‘nu’.

121. *neamiș*, s.m., ‘nobil unguresc’ (< mgh. *nemes*; cf. MÂNDRESCU 1892, *nemeș*, p. 92-93; cf. EWUR, p. 565-566; cf. DER, s.v. *nemeș*), atestat în documente ardelenești: *la* ***neamiș*** *pentru mișei<i> lor* (DÎ, XIX, 263^{r}/10, *Inventar*) și moldovenești: ***neamiș*** *mare* (DÎ, XCVII, 1^{r}/5); vezi și var. *nemiș* (DÎ, LXXVIII, 6^{r}/4); la pl. art. *neamișii,* var. *nemișii:* ***neamișii****, carei sînt fugiți den războiu* (DÎ, XXXVI, 250^{v}/7), ***nemișii*** *să meargă* (DÎ, XLI, 3). Vezi și der. subst. fem. *nemișoaie* (DÎ, LXXXIX, 2^{r}/17). În secolul al XVII-lea, se atestă și un alt der. *nemișag* ‘starea, calitatea, rangul de nemeș ’ (< mgh. *nemesség*), cunoscînd o repartizare în Crișana (cf. DLRLV, s.v.).

122. *nemzet*, s.n., ‘neam, popor, națiune’, ‘semințe’ (< mgh. *nemzet* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 344; cf. EWUR, p. 566), atestat sporadic în FRAG. TOD.: *Ni să lăudați pre domnul toate* ***nemzeturile*** (4^{v}/10), probabil, sub influența textului-sursă maghiar. În secolul următor, termenul cunoaște și variantele *neamzat, nemzat, nemzeat,* fiind atestat în texte românești din Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (DLRLV, s.v.). CADE, SD nu-l înregistrează.

123. *ni*, interj., ‘uite!’, ‘vezi!’, ‘haide!’ (< mgh. *ne, ni* ‘en, ecce’, MNYSZ, cuvînt cu care se îndeamnă la mers, se cheamă sau se alungă unele animale; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 234; vezi și EWUR, p. 566-567,), notat în texte cu originale maghiare: cu ortografia maghiară *ny* ‘ei, hai’ în FRAG. TOD.: ***Ni****, să pomenim noi toți creștinii despre binele* (3^{v}/20); în PO, în trei contexte: 1. echivalent cu ‘blăm, blați’ (*Gen*., 37, 20), exprimă îndemnul, redînd mgh. *Ier,* în: ***Ni*** *să pogorîm gios și să turburăm limba lor* (*Gen.*, 11, 7), ***ni*** *să facem* (*Gen.*, 11, 3), ***ni*** *să dzidim* (*Gen*., 11, 4); 2. în sintagma ***Ni*** *batăr* (*Gen*., 30, 34 – cf. mgh. *Am bator*), cu val. loc.

[735] Semnificația biologică a termenului *ném* este mai cuprinzătoare față de ‘specie’, este însă, la rîndul lui, subordonat față de ‘clasă’. Prin același termen se desemnează și ‘categoria gramaticală a genului’, semnificație pe care româna nu a preluat-o.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

conj.; și 3. cu valoare discursivă în: ***Ni**, deaca amu ai vrut să te duci* (*Gen*., 31, 30 – cf. mgh. *No*); ‘hai!’ și în CS: ***Ni** amu suflete* (V, 39^{v}/4-5)[736]; notat și în CC_1 (230^{r}/12) și în MO (255^{v}/6) care reflectă și ele un strat lingvistic nordic, din regiunea Banat-Hunedoara. Vezi și CADE, s.v.

124. *ocă*, s.f., ‘motiv’, ‘cauză’ (< mgh. *ok* ‘ratio’, ‘causa’, ‘argumentum’, MNYSZ, forma cu *–ă* dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 93-94; cf. EWUR, p. 573-574), consemnat în PO, în: *Cînd amu era auzit **oca** venitului lui Iacov* (*Gen*., 29, 13) și în sintagma: *Derept această **ocă*** (*Gen*., 34, 27; 38, 7, 10; 50, 5), calc după mgh. *ezokaert*. CADE, SD, nu-l înregistrează.

◙ Maghiarismul are o repartizare în Banat-Hunedoara, specific textelor calvino-românești din secolele XVI-XVII (cf. PAMFIL 1958, p. 240). În secolul următor PO, cuvîntul este notat tot în texte bănățene și sud-vest transilvănene, precum: *Catehismul calvinesc* (1640), *Sicriul de aur, Psaltirea* lui Viski (cf. GHEȚIE 1982, p. 29). Circulația cuvîntului în graiurile bănățene în secolul al XVII-lea este susținută și de apariția acestuia în dicționarul lui Anonymus. În același veac, termenul se atestă și cu sensul ‘vină’ în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). Răspîndirea actuală cuprinde nord-vestul Transilvaniei, înregistrat în Bihor și Satu Mare (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 291), iar în graiurile din Banat se găsește și sub formele *ucă, hucă,* precum și cu sensul ‘vină’ (cf. DLR, s.v.).

125. *oraș*, s.n., ‘urbe’, ‘tîrg’, ‘cetate’ (< mgh. *város, váras* ‘civitas, oppidum, urbs’, < *vár* ‘arx, fortalitium’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 175-176; cf. EWUR, p. 579; cf. DER, s.v.), larg întrebuințat în epocă, cu numeroase ocurențe, în: CT și CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 198); în FRAG. TOD.: *Deoarece **orașu** sau oamenii den casă domnul nu-i va pădzi* (1^{v}/20-21); în PO: *în **orașul** Căvăran Sebeșului* (*Prefață*), *dzidi **oraș** și chemă numele lui pre numele feciorului său Enoh* (Gen., 4, 17), unde vezi și formele ezitante la pl. *oraşă* (*Gen*., 19, 25) și *oraşe* (*Ex*., 1, 11); în GB (147^{v}/1); în CS: *Și să ducu în **orașe** și în cetăți* (III, 11^{v}/9-10)[737]; frecvent notat și în documente: *den toate **orașele*** (DÎ, I, 1^{r}/6, *Scrisoare,* Ț.R.), *am pus pecetea a **orașului*** (DÎ, LXXX, 64/8, *Zapis,* Mold.), unde vezi și var. *uraș* (DÎ, XCII, 1^{r}/2). Vezi și der. subst. *orășan* ‘locuitor al orașului’ în PO: *și featele acestor **orășanilor** vin afară* (*Gen*., 24, 13); vezi și în prima parte a secolului următor var. *orășeani* (DRB, 75/12), și *oraşani* (DRB, 140/16).

[736] Sinonim cu sl. *ia, iani* (cf. *Studiu lingvistic* la CS, p. 227).

[737] În versiunea din COD. TOD., ed. N. Drăganu, DMV (p. 164), lingvistul observă că pasajul: *Și se ducu în **orașe** și cetăți* (f. 48v^{0}, r. 10-11) pare a fi, mai degrabă, o glosă, iar, din moment ce viața orășenească nu era foarte dezvoltată la români în vremea originalului acestui text, s-ar putea ca termenul să fi fost introdus mai tîrziu de către un copist. Or, termenul are o vechime considerabilă în română, cf. O. Densusianu care-l plasează printre elementele ungurești vechi în limba română (în *ILR, I*, p. 239). Între XI-XIII îl situează și G. Ivănescu (în IVĂNESCU 2000, p. 440-441), iar Tamás L. (în TAMÁS 1943, p. 346) la începutul secolului al XV-lea.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

□ Felul în care s-a încercat explicarea adoptării şi adaptării împrumutului rom. *oraş* < mgh. *város* a dus la unele soluţii mai puţin fericite[738] al căror principal neajuns îl constituie faptul că nu au în vedere un aspect esenţial: factorul temporal. Trecerea consoanei iniţiale maghiare (*v*-) în vocală (*o*-) pe teren românesc, eventual prin înlocuire se dovedeşte o explicaţie eronată tocmai fiindcă, în cazul unui împrumut din secolul al XVI-lea, explicaţiile trebuie căutate în caracteristicile limbii de atunci[739], idee susţinută şi de faptul că în împrumuturile mai recente nu se mai întîlneşte această substituire. Astfel, sistemul fonetic maghiar în acel stadiu de dezvoltare avea un caracter bilabial, iar în fazele ei mai vechi [v] era rostit ca o fricativă sonoră labială. Întrucît în perioada împrumutării se constata o corespondenţă de sunete între fricativa bilabială [w] unguresc şi [ŭ] românesc, unui astfel de [v] bilabial urmat de [a] îi corespunde în română un [ŭ] care contopit cu vocala următoare a dispărut. Drumul parcurs, deci, ar putea fi reprezentat astfel: mgh. *wá*-> rom. *ŭa*- > *ŭo*- > *o*-, un proces pornit încă pe terenul foneticii maghiare[740], labializarea lui [a] în [o] şi apoi monoftongarea petrecîndu-se însă pe teren românesc. De altfel, consonantizarea semivocalei [ŭ] reprezintă o schimbare general romanică, [w] > [ƀ] > [v], iar în română se produce înainte de a veni în contact cu maghiarii[741]. Dacă limba română n-ar fi avut aceste stadii, ci doar pe [v], atunci [ŭ] maghiar ar fi fost redat prin [v] românesc. La acestea se mai adaugă argumente de natură grafică: în limba maghiară veche litera *u* nota atît [u] cît şi [v], ceea ce în română se nota diferenţiat dintru-început. Aşadar, dacă în etimonul maghiar *város* se găsea un [v] labio-dental şi nu [w] bilabial, atunci textele româneşti l-ar fi redat ca atare, prin *v* (cf. *vileag*, *vizitiu*).

126. *otălmăzui*, vb., ‘a apăra’ (der. rom. < mgh. *oltalmaz-ni*, dial. *ótalmaz-ni* ‘id.’, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 344; cf. EWUR, p. 582), înregistrat în MO: *preîn mila ta… ne-**ai otălmăzuit*** (cf. *ILR, II*, p. 344) şi în CC_1 (cf. GHEŢIE - MAREŞ 1985, p. 237).

---

[738] Cea mai simplistă soluţie aplicată a fost aceea de trecere a lui *vá*- accentuat în *o*-, asemenea altor cuvinte, precum: *vágás* > *ogaş, vármegye* > *varmegie* > *ormegie* (MÂNDRESCU 1892, p. 117). Într-o altă formulare, trecerea aceasta se explică deoarece „[v] unguresc era pentru urechea românului o fricativă fonică bilabială, mai apropiată de semivocala [ŭ] decît de [v]” (PUŞCARIU 1959, p. 17-18). Al. Graur, deşi admite o pronunţare maghiară veche a lui [v] prin [w], discută încadrarea acestui cuvînt laolaltă cu celelalte cuvinte de origine maghiară cu un *-va-*, pronunţat *-wa-*, care sînt redate printr-un *-oa-* românesc (ung. *hitvány*, *oltvány* > rom. *hitioan*, *altoan*) şi cu numele de localităţi (ung. *Temesvár*, *Földvár* > rom. *Timişoara*, *Feldioara*) (în GRAUR 1935, p. 46-48). În această ordine de idei, unui [va] unguresc îi corespunde diftongul [oa], urmat apoi de monoftongare în cazul cuvîntului *oraş*. Vezi şi formularea cum că [v] unguresc „uneori se păstrează [...] alteori nu se conservă” (DIMITRESCU 1967, p. 89).

[739] Demers parcurs de unii cercetători, în lucrări precum: PETROVICI 1961, p. 25-29; KELEMEN 1971, p. 21; COTEANU – SALA 1987, p. 132; KIRÁLY 1990, p. 44, 198 – 211.

[740] Vezi detaliat la KIRÁLY 1990, p. 198-208.

[741] VASILIU E. 1968, p. 95.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◙ Termenul aparține stratului nordic, de origine bănățeană-hunedoreană, prezența acestuia în textele coresiene putîndu-se datora unor originale maghiare, așa cum s-a propus (GHEȚIE–MAREȘ 1985, p. 239, 267). În secolul al XVII-lea, verbul cunoaște întrebuințări „literar regionale”, vezi și var. *utălmăzui*, cu o repartiție în Banat și Crișana (cf. DLRLV, s.v.), întîlnit, de pildă, în *Anonymus Caransebensiensis* (cf. GHEȚIE 1982, p. 30). În același veac, se atestă și subst. *otalm* ‘apărare, ocrotire’ (< mgh. *o(l)talom*), cu var. *oltalm, utalm,* avînd o repartiție în Banat, Crișana și în Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), notat, printre altele, ‘defensio’, în *Dictionarium valachico-latinum* (în DVL, 3062, p. 107; cf. şi POPOVICI 1979, p. 253).

127. *pesti*, vb., ‘a zăbovi, a întîrzia’ (< mgh. *apaszt-(a)ni*, cf. EWUR, s.v.), înregistrat în CB: *Ca să nu fie lui* ***a pesti*** *întru Asii* (FA, 20, 16), *Nu* ***pesti-va*** *Domnul* (*2P*, 3, 9) și în textele corespunzătoare din CV și CP[742]. Vezi și der. subst. *pesteală* ‘întîrziere’: ***pesteală*** *nece unu chipu feciu* (CB, FA, 25, 17), *că unora* ***pesteală*** *pare-lă* (CB, *2P*, 3, 9) și adv. *pestit* ‘încet’: ***pestitu*** *notîndu* (CB, FA, 27, 7)[743], ***pestitu*** *a grăi și* ***pestitu*** *întru mînie* (CB, *Iac.* 1, 19)[744]. Vezi și CADE, SD, s.v.

128. *pildă*, s.f., ‘model de urmat’, ‘exemplu’, ‘parabolă’, ‘în chip de, în formă de’ (< mgh. *példa* ‘imago, figura’, ‘exemplarium, typus’, ‘parabola’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 178; cf. EWUR, p. 612; cf. DER, s.v.), consemnat în cîteva texte, precum: în PH: *Ponosluire e* ***pildă*** *sufletului mieu* (58^{v}/21), unde vezi și expr. *în pildă* (37^{v}/15); în EV.; la Coresi, cu multe ocurențe, în CT (cf. INDICE XVI, p. 202) și inclusiv în *Prefața* CC_2: *Cum și Hristos întru* ***pilda*** *Evangheliei au grăit* (6/18); în PO: *Fă după* ***pilda*** *ce în munte ți se-au arătat* (*Ex.*, 25, 40), ***pilde*** *bune […]* ***pildele*** *răilor* (*Prefață*); vezi și *în pildă de* ‘în formă de’ (PO, *Ex.*, 37, 20); folosit ca antonim pentru *aieve* în COD. TOD.: *De suire la cerŭ a domnului […] is hs. nu* ***pildă*** *ce aĭave* (f. 11, v^{0}). Vezi și alte sensuri în CADE, SD.

129. *pint*, s.n., ‘unitate de măsură pentru lichide’, ‘hin’, ‘cană’ (< mgh. *pint* ‘pinta, mass’, MNYSZ < lat. med. *pinta;* germ. *Pinte, Pint*; cf. EWUR, p. 613; cf. DER, s.v. *pintă* < mgh. *pint,* pol., slov. *pinta,* din germ. *Pinte*), înregistrat izolat în PO: *și un* ***pint*** *de uleiu de lemn* (*Ex.*, 30, 24 – cf. mgh. *Hin,* cf. lat. *hin*). CADE, SD, nu-l înregistrează.

◙ Termenul cunoaște o repartizare bănățeană, fiind atestat și în secolul următor în Banat, cu înțelesul ‘măsură de capacitate’ (cf. DLRLV, s.v.).

[742] Pasajele în care se află oglindesc efortul traducătorului de a reda cu exactitate unele înțelesuri (aici ‘a nu pierde timpul’) pe care le-au întîmpinat pe parcursul traducerii (cf. GAFTON 2001a, p. 246).
[743] Cf. *cătelindru* în CV.
[744] Cf. *amînatu* în CV.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

130. *pîrcălab*, s.m., ‘comandant de cetate’, ‘prefect de județ’, ‘vornic’ (< mgh. *porkoláb* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, *părcălab,* 176-177; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 344; cf. EWUR, p. 619-620; cf. DER, s.v. < germ. *Burggraf* < *burcgrâve*, prin intermediul mgh. *porkoláb*), atestat, cu două ocurențe, în CT (cf. INDICE XVI, p. 203), cunoscînd mai multe întrebuințări în acte oficiale, în special moldovenești: ***pîrcălab*** *de Suceavă* (DÎ, CIII, 1^{r}/1), dar și din Muntenia: *Scris-am eu, Badea stolnicul și Iane comisul,* ***pîrcălabi*** *den Făgăraș* (DÎ, XX, 1) și din Ardeal: ***pîrcălab*** *o(t) Bistricĭ* (DÎ, CXII, 1^{r}/3); vezi și var. *părcălab, pîrcalab*. Pentru detalii privind acest titlu, vezi CADE, SD, s.v.

◊ Termenul românesc continuă, în fapt, nuanțele semantice cuprinse în etimonul maghiar, cunoscînd sensurile: 1. „titlu dat în Evul Mediu, în țările românești, persoanelor însărcinate cu conducerea unui județ, a unui ținut, a unei cetăți, având atribuții militare” (DLRLV, s.v.), administrative și judecătorești; persoană care purta acest titlu. 2. „administrator al satelor boierești și mănăstirești, în evul mediu; (mai tîrziu) primar (rural). ¦ Strîngător de biruri, perceptor rural. 3. (Reg.) Comandant al unei închisori; temnicer” (WEBDEX, s.v.).

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o repartiție mai largă, cuprinzînd toate cele trei principate. În secolul următor, aria de răspîndire se restrînge, fiind atestat în Mold. și Ț.R. (cf. DLRLV, s.v.).

131. *pîrgar*, s.m., ‘consilier comunal’ (< mgh. *polgár*, cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 344; cf. EWUR, p. 620; cf. DER, s.v. < germ. *Bürger* < *burgâri*, prin intermediul mgh. *polgár*), consemnat în scrisori moldovenești: *Priiatenii noștri giupînul, birăul de Bistriță și* ***pîrgarii*** *domnitale* (DÎ, CIII, 2^{v}/2, Suceava, [1595]) și muntenești: *și* ***părgarilor*** *și pîrcălabului și la tot svatul domnitale* (DÎ, CII, 1^{r}/2, *Cîmpulung, [1595]). Vezi și CADE, SD, s.v.

132. *pochiolat*, s.n., ‘pînză’, ‘voal subțire cu care se acopereau pe cap preoții evrei în timpul slujbei religioase’ (< mgh. *patyolat, patyalat* ‘calantica, pannus tenuis xylinus’; ‘schleier, battist’; ‘cidaris, infula’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 344, ‘obiect folosit de nemeșii români din Banat-Hunedoara’; vezi și alte variante, *potilát, pochilát* ‘vălul miresei’; vezi și EWUR, *potilat*, p. 639-640; cf. TRDW și DER, s.v. *potilat* < mgh. *potyolat*), consemnat sporadic în PO: *Şi încinge şi Aaron şi feciorii lui cu brînele şi* ***pochiolatele*** *leagă-le pre cap* (*Ex.*, 29, 9 – unde redă mgh. *föketöket*). Vezi și var. *potiolat*.

◙ Cu sensul ‘văl (cu care se acoperă capul)’, termenul cunoaște, în secolul al XVI-lea, o repartiție în Banat-Hunedoara, fiind atestat în PO unde se întrebuințează independent de textul maghiar. În secolul următor se înregistrează tot într-un text bănățean, sub forma *patyalat* ‘sindon’ (în *Lexicon Marsilian*, cf. PAMFIL 1958, p. 240). Răspîndirea

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

actuală cuprinde, pe lîngă Banat unde se notează cu sensul ‘pînză’, şi Hunedoara unde denumeşte ‘învelitoarea de cap la femei’ (cf. O. Densusianu, *Ţara Haţegului*), *potilat* ‘vălul miresei’ în j. Sibiu şi în unele graiuri din Munţii Apuseni, *poftilat* cu sensul ‘pînză subţire’ în Maramureş, iar *pochilat* ‘giulgiu’ notat în regiunea Târnave-Mureş (cf. GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 293-294).

133. *ponoslu*, s.n., ‘dojană, mustrare, ocară’ (der. regresiv de la vb. *a ponoslui* < mgh. *panaszol-ni* ‘a se plînge, a dojeni’; cf. DER, s.v. *ponos*), înregistrat în: PH: *mai împlu-se sufletul nostru de* ***ponoslu*** (111^{r}/4), *Fum* ***ponoslu*** *vecinrilor noştri* (67^{v}/4), *Pomeneşte, <Doamne>,* ***ponoslul*** *şerbilor tăi* (76^{v}/51), unde şi ‘ruşine, oprobriu’: *Ia de la menre* ***ponoslul*** *şi urriciunrea* (103^{r}/22); în PS; în CS: *Că nu lasă Dumnedzeu şerbii şi slugile sale în* ***ponoslul*** *necuraţilor* (III, 15^{r}/16)[745]. Asupra subst. în vechile traduceri româneşti vezi şi MUNTEANU 2008, p. 118.

◙ În secolul al XVI-lea, atestările trimit la o repartizare în nord-vestul ţării, iar, în veacul următor, acesta se atestă în Moldova şi Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.).

134. *ponoslui*, vb., ‘a face observaţii, mustrări, a se plînge’, ‘a dojeni, a ocări’ (< mgh. *panaszol-ni* ‘id.’; cf. EWUR, p. 630-631; cf. DER, s.v. *ponos*), consemnat, cu sensul ‘a dojeni, a mustra, a ocări’, în EV. (cf. INDICE XVI, p. 205) şi ‘a defăima’ în CC_2 (cf. *Studiu filologic* la CV, p. 185); regăsit şi în texte rotacizante, precum în: PH, cu un număr ridicat de ocurenţe, în: *în deşert* ***ponosluiră*** *sufletului mieu* (29^{r}/7), ***ponosluia****-mi dracii miei* (36^{r}/11), *ponoslul ce* ***ponosluiescu*** *mai cădzură pre menre* (58^{r}/10), *Pînă cîndu, Domnu,* ***ponoslui-va*** *vrăjimaşul* (64^{r}/10). Vezi şi der. *ponosluitor* ‘ocărîtor, dojenitor’: *de glasul* ***ponosluitoriului*** *şi de clevetitoriului* (PH, 37^{v}/17), *de voiu spunre* ***ponosluitorilor*** *miei cuvîntu* (103^{v}/42); subst. *ponosluire: nece face aproapelui său rreu şi* ***ponosluire*** *nu va lua pre aproapele său* (PH, 9^{v}/3), ***ponosluire*** *oamenrilor şi urreciunri oameriloru* (17^{r}/7); adj. *neponosluind*: *prostu şi* ***neponosluindu*** (CV, 55^{v}/6-8)[746].

□ Forma românească a putut rezulta prin sincopă, mgh. *-(sz)ol* > rom. *-sl-* (cf. şi mgh. *gonoszol* > rom. *a gunosli*)

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaşte o repartiţie îndeosebi în nord-vestul Ardealului, parţial, şi în sudul acestei regiuni şi, mai rar, în Moldova. Acesta se reţine şi în secolul următor, cu înţelesul ‘a pîrî, a reclama’ în Moldova şi Banat (cf. DLRLV, s.v.).

---

[745] În acelaşi text, vezi şi termenul *ponosit* (< sl. *ponositi*), în: De *unde veniţi […] şi veniţi* ***ponosiţi*** (III, 12^{v}/1), al cărui etimon figurează şi printre explicaţiile termenului maghiar, cf. SD.
[746] La Coresi, *neîmputătoriu*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

135. *răvaș*, s.n., ‘scrisoare, act, bilet’ (< mgh. *róvás* ‘răboj’; cf. EWUR, p. 661-662; cf. DER, s.v.), consemnat în acte scrise de munteni: *Scris eu, jupan Bărcan, mar<e> vistiar, al meu **răvaș*** (DÎ, XXXV, 758/17, *Chitanță,* *Trans., [1600]), *mărturie fac cu cest **răvaș** al meu* (DÎ, CXVII, *Zapis,* Tîrgoviște, Trans., [1600]), la pl. *răvașe* notat în prima jumătate a secolului următor (DRB, 93/4).

136. *răzeș*, s.m., ‘țăran liber, moșnean (în Evul Mediu, în Moldova)’ (< mgh. *részes* ‘care are parte’, cf. SD, s.v.; cf. EWUR, p. 663; cf. DER, s.v.), consemnat în documente moldovenești, începînd cu anii 1600: *cu știrĭa fĭcorilor tutorur și **rîzĭaș*** (DRB, *Zapis,* Putna, 1603), *întru mănule tutoror fraților ce sămtu **răzeașĭ** în Românești* (DRB, *Zapis,* Roman, 1605).

137. *rudă*, s.f., ‘prăjină’, ‘oiște’ (< mgh. *rúd* ‘pertica, paxillus, temo’, ‘vectis, phalanga, palanga’, ‘transtillum, stange’, MNYSZ, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a,* cf. și pl. *rud-a-k*, sau Ac. *rud-a-t*; cf. EWUR, p. 676–677; cf. TRDW și DER, s.v. < sb. *ruda*), atestat izolat în PO: *Și polei cu aur scîndurile, **rudele** încă le polei* (*Ex*., 36, 34 – cf. mgh. *rudakat*)[747]. Vezi și CADE, SD, s.v. *rud, rudă* 2.

- Termenul a avut în secolul al XVI-lea o circulație restrînsă, atestat rar în zona Banat-Hunedoara (vezi PO). Astăzi se mai aude în Transilvania unde se atestă și sensul ‘prăjină adăugată la căruță ca să se înhame încă un cal’ (cf. SD, s.v.) și mai rar în Moldova cu sensul ‘prăjină de întins hainele (în casele țărănești)’ (cf. CADE, s.v.). În Banat cuvîntul are sensul ‘oiște’ (PAMFIL 1958, p. 240).

138. *samă*, s.f., ‘număr’, ‘cantitate’ (< mgh. *szám* ‘numeras’, ‘series’, MNYSZ, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. EWUR, p. 692-693; cf. DER, s.v. *seamă*), bine reprezentat în textele românești vechi, însemnat în: PS; în PH: *Mai micșuraș-i-l cu puțin cu **sama** de înger* (5^{r}/6); ‘socoteală’, în loc. *a băga sama* ‘a număra, a socoti’ în CV: ***băgară sama** prețului loru* (3^{v}/12-13)[748]; în EV.; atestat la Coresi, în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 216), în PS.C.: *Acĭasta cântare în lature scrisă lu Davidŭ și afară de **séma** 150 de cântece*; cu var. *seamă* și în CP: *multă **seamă** crezuseră* (FA, 11, 21)[749]; cu valoare sinonimică, în PO: *Scrie mainte **sama** și numărul fiilor lu Israil* (*Prefață*); în CS ‘număr, rînd’, în loc. adj. și adv. *fără s(e)amă*: *Și să munciia **fără samă*** (IV, 31^{r}/8), *dureare **fără seamă*** (XIV, 112^{v}/15), dar și ‘fel’: *Ce **samă** de om ești* (XI, 91^{v}/5-6); în PR. LUC; notat în documente, intrînd în loc. și expr., precum: *a da seamă* ‘a da socoteală’ (DÎ, XIX, 262^{r}/15); *în sama cuiva* ‘încredințat cuiva’ (DÎ, XXIII, 3); *a fi în seamă* ‘a fi în posesia cuiva’ (DÎ, XXXV, 758/20); *a ține în samă* ‘a lua în

[747] Etimonul apare și anterior în versiunea ungurească, tradus în română prin *prăjine* (*Ex*., 26, 29).
[748] În *Apostolul* coresian redat prin *tocmiră prețul*.
[749] Este interesantă opțiunea pentru acest ungurism, față de *număr* din CB.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

considerare’ (DÎ, LXIII); la pl. *same* (DÎ, LXXIX, 1[r]/3); întrebuințat frecvent și în secolul următor, intrînd și în alte loc., precum: *pre seama (cuiva)* ‘încredințat cuiva’: *au lăsat satul **pre // seama** sventei mănăstiri* (DRB, *Scrisoare,* 1625), *pespre seamă* ‘mult, peste măsură’ (LEGI MUNT., 106:21), cunoscînd și der. vb. *a însăma* ‘a număra’: *de n’oiu // **însăma** banii* (DRB, *Zapis,* 1623).

□ Forma *seamă,* în loc *samă*, se datorează hipercorectitudinii. Pronunțarea etimologică *samă* (< ung. *szám*) a ajuns, cu timpul, să fie resimțită neliterară sub impulsul pronunțării dialectale moldovenești[750] ale unor cuvinte ca *sară, obosală, samănă,* cărora, în alte regiuni, le corespund formele literare cu diftong: *seară, oboseală, seamănă.* Ca urmare a acestui fapt, vorbitorii au refăcut, prin falsă analogie, și fonetismul *seamă.*

◊ O extrem de diversificată dezvoltare semantică cunoaște, în limba română, *samă* (*seamă*), unul dintre împrumuturile ungurești cu cea mai mare frecvență în textele românești vechi. Cu toate că etimonul maghiar *szám* se caracterizează și el printr-o bogăție extraordinară de nuanțe semantice și printr-un potențial remarcabil de a forma expresii și locuțiuni, împrumutul românesc pare să prezinte contexte de întrebuințare mai variate decît cel dintîi[751]. În maghiară, feluritele înțelesuri se concentrează în jurul ideii ‘cantitate’, sensul de bază al cuvîntului fiind acela de ‘număr’, de la care s-a dezvoltat și ‘socoteală, calcul’. Cu aceste sensuri etimologice figurează *samă* în textele românești din secolul al XVI-lea, unde termenul se înregistrează și în locuțiuni și expresii care valorifică acest nucleu semantic: *a băga sama* ‘a număra, a socoti’ în CV (3[v]/12-13), *a da seamă* ‘a da socoteală’ (DÎ, XIX, 262[r]/15). Alături de acestea, strîns legate de ele, limba română veche mai însemnează și alte sensuri, precum: ‘număr, rînd’, în loc. adj. și adv. *fără s(e)amă*, dar și ‘fel, soi, gen’[752] (CS, XI, 91[v]/5-6). O altă semnificație înregistrată în secolul al XVI-lea este aceea ‘referitoare la constatări, observații’, de unde loc. *a ține în samă* ‘a lua în considerare’ (DÎ, LXIII). Expresiile *în sama cuiva* ‘încredințat cuiva’ (DÎ, XXIII, 3), *a fi în seamă* ‘a fi în posesia cuiva’ (DÎ, XXXV, 758/20) par a dezvolta o nuanță regăsită în maghiară ce se referă la ‘posesiune’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Aceste înțelesuri se mențin și în secolele

[750] Diftongul este, inițial, corespondentul muntean al rostirii vocalice moldovenești (ROSETTI 1931, p. 30). Apariția formei *seamă* în secolul al XVI-lea ar putea fi o intervenție a tipografilor munteni (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 169). La generalizarea pronunțării cu *-ea-* a contribuit și rolul major al graiului muntean în edificarea normei literare comune.

[751] O altă diferență între etimon și împrumut privind statutul lor actual ar fi aceea că primul, în calitatea lui de lexem, are o mai mare autonomie și cunoaște numeroase derivate, pe cînd al doilea intră aproape exclusiv în locuțiuni și expresii.

[752] Cf. și O. Densusianu, *ILR, II,* p. 301.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

următoare, la care se adaugă apoi și altele. Astfel, în limba română actuală, *seamă* intră în sfere semantice dintre cele mai variate, unele mai abstracte, precum cele referitoare la calculi mintali ca în: *a-și da seama* ‘a constata, a pricepe’, *a lua seama* ‘a reflecta adînc, a remarca’, respectiv la aprecierea unei idei sau a unei judecăți, ca în: *de bună seamă* ‘desigur’, *mai cu seamă* ‘îndeosebi’. Ideea ‘folos, interes, grijă’ se expimă în locuțiuni și expresii, precum: *pe seama cuiva, a lua seama de cineva, a ține seama de cineva/ceva*. Legat de aceste nuanțe ‘pază, atenție’, este și înțelesul ‘însemnătate’ pe care îl are în loc. adj. *de seamă* ‘important’. Alte conținuturi cuprinse în locuțiuni românești sînt: ‘rost, rînduială’ în: *a ști seama la ceva*; ‘cantitate nedefinită’ în: *peste seamă, fără număr și fără seamă*[753].

139. *sandic*, s.n., ‘cursă, înșelătorie, rea intenție’ (< mgh. *szándék* ‘intenție’; MÂNDRESCU 1892; EWUR nu-l înregistrează, vezi însă *sansandic*, p. 682[754]), consemnat în CC_1: *au ucis… cu **sandăc** rău* (cf. O. Densusianu, *ILR*, *II*, p. 541); în GB: ***Sandic*** (281^{v}/1); înregistrat și în PR. LUC. (cf. *Studiu lingvistic* la GB, p. 413).

◙ Atestările din secolul al XVI-lea trimit către o repartiție în graiurile din zonele nordice ale țării (cf. GHEȚIE 1975, p. 193, 245, 246, 252), caracterizînd, în special, nordul Moldovei (cf. GHEȚIE 1982, p. 31).

140. *săcui*, s.m., ‘unguri din Ardeal’ (< mgh. *székely*; cf. SD, s.v. *secui*; cf. EWUR, *săcui,* p. 686), consemnat în CC_2: *În toată țara ungurească și în Ardeal și în toți **săcuii*** (*Prefață,* 3/13), și în acte ardelenești: *Judeațele **săcuilor*** (DÎ, XIX, 262^{v}/1, *Inventar*, [1599]), cu var. *secui: nește oameni, ce-au fost uciș pre 1 **secui** den sătcele* (DÎ, CXI, 6, *Înștiințare,* [1587]), der. *Săcuiani* folosit și ca toponim în Moldova (DRB, *Zap*., 1621, Roman).

■ Întrebuințarea termenului ca toponim poate reprezenta un interes. Astfel, între județele Prahova și Buzău, a existat, pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd a fost desființat, județul *Săcuieni* (numit în cancelarie și prescurtat: *Saac*), al cărui nume derivă de la populația venită din ținutul secuiesc, din Ardeal, o populație amestecată de români și secui (GIURESCU 1943a, p. 421, cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*). În cazul toponimelor formate de la apelative românești de origine maghiară, cum este *Săcuiani,* der. rom. de la *săcui*, numele topic putea fi creat, în egală măsură, de administrația maghiară sau românească.

[753] Locuțiunea se bazează, de fapt, pe o construcție pleonastică, din moment ce *număr* și *seamă* trimit la același semnificat în limbile lor de origine.
[754] Termenul *sansandic* (cf. mgh. *szánt szándék* ‘intenție intenționată’) este, de fapt, un pleonasm.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

141. *sădui*, vb., ‘a ocări’ (der. rom. < mgh. *szíd-ni* ‘a dojeni’, *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, *sudui*, p. 180-181; cf. EWUR, p. 710-711; cf. DER, s.v. *sudui*), consemnat în *Prefața*, respectiv în *Epilogul* a două texte coresiene corelate, în CAT.C.: *Mainte să ceteascâ, necetind să nu judece, nece **să săduiascâ*** (2^{r}/7-8) și în CT (249^{r}/19-20). La mijlocul secolului următor, este notat și var. *a sudui,* fiindu-i dedicată toată glava 1 din LEGI MOLD., unde vezi și der. subst. *suduitor* (gl. 1:6).

142. *sălaș*, s.n., ‘loc de adăpost’, ‘locuință’, ‘lăcaș’, ‘așezare temporară’ (< mgh. *szállás* ‘hospicium’, ‘mansio, statio’, ‘castra’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 179-180; cf. EWUR, p. 686-688; cf. DER, s.v.), cu numeroase atestări în texte, precum: în PS; în PS.C.: *Și mâniarâ Moysi în **sălașŭ*** (105, 52), unde vezi și expr. *loc de sălaș* (25/16); în EV.; ‘lăcaș, locuință’ și în alte texte coresiene, precum: în CT, în L, în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 217); în PO: *loc încă destul iaste larg la **sălașu*** (*Gen*., 24, 25); în loc. *a da sălaș* ‘a găzdui’ în CS: *sau ai datu **sălaș** vrunui călătoru* (V, 41^{r}/1-2); la pl. *sălașe* (PH, 125^{r}/5); cu valoare sinonimică în PO, în: *Numărul **sălașelor** și locurelor* (*Prefață*); pl. *sălașuri* în: COD. TOD.: *Împărțindu ucinicilor a susului cetate **sălașuri*** (f. 26 r^{0}); pl. *salași* (DÎ, LXXII, 15^{v}/11, *Catastif,* Mold.); în sintagma *salași de țigani, sălaș de țigani* se întrebuințează și în documente, inclusiv în secolul următor (DRB, 79/2).

◙ Termenul a făcut parte din uzul comun și normat al limbii române vechi, cunoscînd o largă arie de răspîndire care cuprinde tot teritoriul lingvistic românesc. Astăzi el cunoaște numai întrebuințări regionale, nemaifiind parte a vocabularului limbii literare

143. *sălășui*, vb., ‘a locui, a adăposti’ (der. rom. < mgh. *szállásol-ni* ‘id.’, + *-ui*; cf. EWUR, p. 688), notat la fel de frecvent ca și subst. corelativ, cu atestări în: PH ‘a locui, a dăinui’: *Dumnedzeu în loculu svîntu al său <…> **sălășuiaște*** (55^{r}/6-55^{v}/7), *Sufletul lui în bunrataț **sălășui-se-va*** (20^{r}/13), ‘a se adăposti, a se refugia’, în: *Adecă me delungaiu, fugii și **sălășuiiu** în pustiu* (45^{v}/8); în CV: *Duhul cela ce **se sălășuiaște** întru voi* (64^{v}/5-6); în PS: *Că tu Doamne unul pre nedejde **sălășluitu**-mi-**ai*** (4, 10), *Cire **se va sălășui** în codrul sfăntu al tău?* (14, 1); în CB: ***sălășui** în Haran* (FA, 7, 4)[755]; în texte coresiene, precum în CT, L, CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 217) și în PS.C.: ***Sălășuescu**-mâ în satulŭ tău în vécu* (60, 7); în PO ‘a (se) adăposti’, ‘a locui’, ‘a trăi’: *Rogu-te spune-m iaste loc la casa tătîni-tău unde am putea **sălășui**?* (*Gen*., 24, 23).

□ Forma primitvă a verbului este *a sălășlui* unde *-l-* este etimologic, dispărut sub influența lui *sălaș* (cf. O. Densusianu (*ILR, II,* p. 136). Nu este însă exclus nici

[755] Față de CP unde este notat *se mută*. În schimb, în alt loc (FA, 10, 18), unde CP redă *sălășuiaște,* în CB apare *holteiaște*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

derivarea pe teren românesc de la *sălaș,* iar introducerea lui *-l-* să fi fost făcută sub influența verbului maghiar.

144. *sămăluire*, s.f., ‘socoteală, calcul’ (der. din vb. *a sămălui* < mgh. *számol-ni* ‘a calcula’ + *-ui*; cf. EWUR, p. 690), cu o singură atestare cunoscută în secolul al XVI-lea, în GB: *După **sămăluire*** (399^{r}/1), notat însă în secolele următoare (cf. DA, DLR, s.v.).

◙ În limba română veche, maghiarismul cunoaște o repartiție în Moldova, unde se atestă și în secolul al XVII-lea, notînd și unele sensuri dezvoltate. Astfel, vb. *a sămălui* se înregistrează cu înțelesurile ‘a calcula, a socoti’, ‘a gîndi, a chibzui, a judeca’, ‘a aprecia; a presupune, a conchide’, der. subst. *sămăluință, sămăluire* ‘discernămînt, judecată’, iar adj. *sămăluitor* ‘(persoană) care judecă, gîndește, chibzuiește’ și ‘capabil, destoinic’ (cf. DLRLV, s.v.). Cu toate că atestări din secolul al XVI-lea nu avem, nu este exclus ca acesta să fi circulat și în unele graiuri populare ardelenești, chiar și în arii mai restrînse, acesta fiind atestat în veacul următor în Trans. sud-est cu sensul ‘a gîndi, a chibzui, a judeca’.

145. *sămăraș*, s.m., ‘catîrgiu’ (< mgh. *szamaras* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 344; cf. și MÂNDRESCU 1892; EWUR, nu-l înregistrează), consemnat într-o scrisoare ardelenească: *Și încă mi-am lăsat **sămăraș** pre urmă și cu povodnici* (DÎ, XXV, 1^{r}/20);

146. *secriniu*, s.n., ‘raclă, chivot’ (< mgh. *szekrény* ‘scrinium’; ‘schrein, schrank, lade’, MNYSZ; cf. EWUR, *sicriu,* p. 695-696), consemnat sporadic în PH: *Invii, Doamne, în rrăpausul tău, tu **secriniul** sfinției tale* (113^{v}/8), iar în secolul următor ‘cufăr, ladă, cutie de lemn’, sub forma *secriiu* (LEGI MOLD., pr. XIII:104), *secriu* (LEGI MUNT., 346:43), vezi și der. *secriiaș* ‘casetă’ (LEGI MOLD., 63:3). Cf. și CADE, s.v. *sicriu*.

□ Forma rom. *secriniu*, var. *sicriĭe*, sg. *sicriu* < mgh. *szekrénye* < *szekrény* + suf. pos. *-je*, unde [ĭ] se datorează vocalizării lui [ṅ] (cf. mgh. *lepény* > rom. *lepiiu* > *lipiu*). Asupra [ṅ] > [ĭ] vezi GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 158, 288.

◊ Avînd la bază același arhisemem, ‘ladă’, și urmînd aceeași direcție de dezvoltare semantică, cea a restrîngerii, etimonul *szekrény* ajunge la un punct final diferit de cel al împrumutului românesc *sicriu,* pe care l-a dat. Termenul maghiar își restrînge valoarea generică ‘ladă’[756] la o anumită sferă, denotînd o ‘ladă în care se păstrează obiecte de preț’, după care se specializează în direcția ‘coșciug cu relicve’[757], ajungîndu-se la sensul actual ‘dulap’. Spre deosebire de această situație, în limba

[756] În maghiară, termenul de origine latinească a căpătat sensul ‘ladă, casetă’ (cf. *szelence, láda*) în cursul Evului Mediu (cf. Tothfalusi, s.v.).
[757] Cf. GAFTON 2010b, p. 93.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

română actuală, ca prim sens se dă, în general, ‘coșciug, raclă’, obiectul fiind destinat, în principiu, așezării mortului, iar ca sens secundar se menționează ‘ladă, cutie’ sau ‘scrin, dulap’, cu întrebuințări, evident, regionale[758]. În textele românești vechi, alături de sensul generic ‘ladă (pentru depozitare)’, cuvîntul cunoaște și uzul cu sensul românesc actual, ceea ce se poate explica tocmai din primul. Astfel, *secriiu* semnifică ‘cufăr, ladă, cutie de lemn (cu bani)’ în: LEGI MOLD. (176, 30), în BB (*4Împărați*, 12, 10); iar *secriniu* notează ‘raclă, chivot’ în: PH (113^{v}/8), *săcriiu* ‘id.’, în NTB (*Lc*., 7, 14)[759]. Pe lîngă dezvoltările semantice deosebite (‘ladă’ > ‘dulap’, în maghiară și ‘ladă’ > ‘coșciug’ în română), cuvîntul prezintă interes și în privința multitudinii sinonimelor cu care intră în relație atît în epocă, cît și azi. Interesul constă, așadar, și în distribuția teritorială a sensurilor și a sinonimelor acestui împrumut[760]. Astfel, *sicriu* funcționează drept sinonim cu *copîrșeu* și *tron* în Maramureș, Banat, Transilvania, iar în celelalte regiuni numai izolat, mai cu seamă în nordul Olteniei și în Moldova de nord. În Muntenia și Moldova *sicriu* concurează cu *coșciug* și *raclă*, iar în aceste arii se păstrează și înțelesul ‘ladă, cufăr’, redat aici și prin *tron*[761]. În zona de influență maghiară, sensul de bază (etimologic) al împrumutului se păstrează destul de marcant, probabil și datorită faptului că pentru sensul uzual de azi există aici și *copîrșeu* care acoperă parțial nevoile vorbitorilor. Rămîne totuși remarcabilă forța cu care își exercită presiunea contactele vii care au împiedicat înscrierea termenului în cursul de dezvoltare a acestuia din alte zone care cunosc ,,un alt uz și un alt sens de bază”[762].

- Termenul a pătruns, probabil, mai întîi în graiurile ardelenești, cunoscînd o repartiție în nord-vestul țării. Ulterior, acesta și-a lărgit aria de răspîndire și în Moldova și în Muntenia, fie în urma contactelor directe cu maghiarii, fie mijlocit de ardeleni (eventual, și de moldoveni).

147. *sichireaș*, s.m., ‘căruțaș’ (< mgh. *szekeres* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR*, *II*, p. 344; cf. MÂNDRESCU 1892, *sechiraș,* p. 101; cf. EWUR, p. 693-694; cf. TRDW și DER, s.v. *sechiraș*), notat într-o socoteală din Transilvania: *Com[iș]ei, stegari,* ***sichireaș*** *o(t) tun, satargii, Marco vr[aci], croitorul […],* ***sichireaș*** *o(t) leagăne, lafa lor talere 2147* (DÎ, XXIX, 244/13).

148. *sicluș*, s.m., ‘veche monedă evreiască’ (< mgh. *siklus* < lat. *siclus*; cf. EWUR, p. 726–727), înregistrat izolat în PO: *Luo acel bărbat un cercel de aur, care cumpăniia giumătate de*

[758] Cf. DLR, s.v., unde se dă sensul ‘cutie, sertar’, considerat ,,învechit și popular” față de cel ,,actual”.
[759] Aceste și alte contexte vezi în GAFTON 2010b, p. 92-93.
[760] Vezi GAFTON 201b, p. 93.
[761] Zonele menționate se caracterizează, așadar, printr-un ,,amestec al sensurilor” (*ibidem,* p. 93).
[762] *Ibidem*, p. 93.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

***sicluș** și doao podoabe a mînurilor pre mînule ei, care 10 **sicluș** de aur cumpăniia* (*Gen.*, 24, 22 - cf. mgh. *syclus*, cf. lat. *siclos*)[763], unde vezi și var. *șicluș, siclus, sicloș*. CADE, SD nu-l înregistrează.

□ Neologismul savant a putut pătrunde în textul românesc fie direct din originalul maghiar (cf. *siclus*), fie din izvorul latin (cf. *siclus*). În primul caz, împrumutul maghiar este preluat într-o formă care a supus deja unui tratament fonetic termenul latinesc. În cel de-al doilea caz, forma putea fi alterată de traducătorul familiarizat cu procedeul de transcriere ungurească, cf. și *teteluș* (M. Roques, PO 1925, p. XXXVII). În această situație din urmă, termenul maghiar joacă rolul unei medieri formale, ceea ce se constată, de altfel, și în cazul altor termeni savanți[764]. Pe de altă parte, procesul de adaptare pare să nu fi fost finalizat nici măcar în diferitele întrebuințări ale autorului, termenul prezentînd oscilații formale. Acestea se pot datora împrumutării spontane, autorul încercînd să dea un răspuns imediat la o dificultate de traducere.

149. *siriu*, s.n., ‘unealtă’, ‘instrument’, ‘mijloc, leac’, ‘sculă’, ‘armă’ (< mgh. *szer*, în special din compusul *szer-szám* ‘instrumentum, machina, utensile’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, *siri* 1, p. 698–699), notat cu cîteva ocurențe în PO: *Ia, derept acea, **siriul** tău, cucura, arcul și pasă la cîmp și prinde vînat mie* (*Gen.*, 27, 3 – cf. mgh. *szerszam*, cf. lat. *arma*), *Gloiul unsureei și **siriul** de bună miroseală* (*Ex.*, 31, 11), la pl. *siriure*, cu var. *siruri: A cortului încă toate **siriurele*** (*Ex.*, 27, 19)[765], *masa cu **siriurele** sale* (*Ex.*, 31, 8), *Feace și toate **sirurile** oltarului* (*Ex.*, 38, 3)[766]. CADE, SD, nu-l înregistrează.

◙ Termenul nu a avut, probabil, circulație largă în graiul viu al poporului, astăzi fiind dispărut (PAMFIL, 1958, p. 24). Sub forma *sir* (< mgh. *szer*), acesta se regăsește și în secolul următor în Banat și Transilvania de sud-vest, unde vezi și sensul specializat ‘instrument muzical’ (DLRLV, s.v.).

---

[763] Sensul este explicat într-o notă marginală a versiunii maghiare, în *Gen.*, 23: „*Syklus, ezüst penznec neme vant a Sidoknal*” („*Sicluș, monedă de argint a evreilor*”, trad. n.), alături de alte precizări care lipsesc din traducerea românească.

[764] Spre exemplu, în cazul termenilor românești *efa* și *gomer*. În *Ex.*, 16, 32–33 se precizează faptul că *gomerul* servește la măsurarea manei, după care se introduce termenul ierarhic superior, *efa*, în: *Gomerul iară a dzeacea parte de efa era* (*Ex.*, 16, 36). Corespondentele acestuia sînt: *epha*, în textul maghiar (*A Gomer kedig az Ephanac tizedic resze*), și *oephi* în versiunea latină (*Gomor autem decima pars est oephi*). Cu toate că propoziția pare să urmărească modelul latin (vezi topica), nu este exclus ca termenul în discuție să fi intrat în textul românesc mijlocit de cel maghiar, de care, de altfel, se apropie mai mult ca sonoritate. Este de remarcat și faptul că termenul nu este consemnat în nici un alt text din perioada în care se înscrie *Palia* (cf. INDICE XVI, p. 151). Într-un mod asemănător, și termenul românesc *gomer*, pare să redea cuvîntul maghiar *gomer* și nu cel latin *gomor*.

[765] În alte locuri, etimonul maghiar este tradus prin *unealtă* (*Ex.*, 31, 9) sau prin *fătpuri de aur* (*Ex.*, 35, 22).

[766] Spre deosebire de majoritatea cazurilor, în care termenului românesc îi corespunde în textul maghiar etimonul, aici *siriu* redă mgh. *eszköz*, cu același sens.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

150. *sîrgui*, vb., ‘a (se) grăbi, a zori’ (der. din *sîrg* < mgh. *szorog* + *-ui*; cf. N. Drăganu, DMV, p. 164; SD < mgh. *szorgol-ni*, cf. și sl. *usrūdiie*; în CADE necun.; cf. EWUR, p. 700-701; cf. DER, s.v. *sîrg* < sl. *usrŭdje,* cf. sb. *srgati se,* explicarea prin mgh. *sürgős* ‘grăbit’ este incertă), notat în COD. TOD.: ***Săr’guĭa-se****, ačasta uşe să trécă* (f. 23, r^0) și într-o scrisoare moldovenească: *Iar de-**ai hi** domiata **sîrguit** să fii pînă acmu venit…* (DÎ, XCIII, 1^r/17, [1593]). Este mai bine reprezentat în secolul următor (vezi LEGI MOLD., unde și loc. *de sîrg* ‘îndată, imediat’).

151. *somsid*, subst., ‘vecin’ (< mgh. *szomszéd* ‘id.’; cf. EWUR, p. 704), înregistrat într-o scrisoare ardelenească: *Și ce vrem audzi noi vă vrem da a ști ca **somsidzilor** noștri* (DÎ, CXII, 1^r/11, jud. Maramureș, [1593]).

◙ Aria de răspîndire a cuvîntului în secolele XVI-XVII este limitată la zona nord-est transilvăneană. Termenul cunoaște încă atestări la începutul secolului al XX-lea în Maramureș (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 296).

152. *sucui*, vb., ‘a obișnui’, ‘a avea obiceiul să...’ (der. rom. < mgh. *szok-ik, szok-ni* ‘consvesco’, MNYSZ, + *-ui*; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 709–710), atestat sporadic în PO: *Cum omul cu priiatnicul său **au sucuit** a grăi* (*Ex*., 33, 11 – cf. mgh. *szokot*). CADE, SD, nu-l înregistrează.

◙ Maghiarismul este puțin cunoscut în limba română veche, atestat doar în graiurile bănățene-hunedorene, unde a pătruns, probabil, pe cale cultă (vezi în PO, sub influența textului maghiar). În secolul următor, termenul cunoaște o repartizare bănățeană, crișeană și sud-vest transilvăneană, fiind regăsit și în variantele *soclui, suclui,* avînd și cîteva derivate: *sucă, sucluitură* ‘obicei’, *sucuit* ‘obișnuit’ (DLRLV, s.v.). Astăzi se mai aude regional în Transilvania, mai cu seamă în graiul din Bihor (cf. ALR, II, h. 140; PAMFIL 1958, p. 241).

153. *șinor*, s.n., ‘cordon’, ‘laț’, ‘șiret’, ‘șnur’ (< mgh. *sinór, zsinór* ‘chorda, taenia’, ‘schnur’, MNYSZ; cf. EWUR, p. 729–730), atestat în PO, în sintagma *șinor de mătase: Și leagă aceaia cu **șinor** de mătase galbină* (*Ex*., 28, 37 – cf. mgh. *sinor*). Vezi și var. *șînor* în CADE, SD, s.v. *șnur*.

154. *șireag*, s.n., ‘mulțime’, ‘trupă’, ‘rînd de soldați’, ‘armată’, ‘neam’ (< mgh. *sereg* ‘turma, agmen, exercitus, cohors, legio’, MNYSZ - intrînd în numeroase compuse pentru sensuri specializate; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 181-182; cf. EWUR, p. 731-732), consemnat izolat în PO, cu sensul ‘mulțime, armată’, în: *Și **șireagul** împărțind el, slugile lui loviră pre ei noaptea* (*Gen*., 14, 15)[767], ‘(apartenență la un) neam’, în: *Toată gloata fiilor lu Israil afară purceaseră*

[767] În alt loc, etimonul ung. din: *Meny és a Föld minden **Seregeuel*** este redat prin: *cu toată **podoaba** lor* (*Gen*., 2, 1).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

den pustinea Sinului, cineşi după ***şireagul*** *său* (*Ex.*, 17, 1); la pl. *şireagure* ‘mulţime de oameni’: *Derep-ce era bune toate aceale* ***şireagure*** *carele înainte tîlniiu* (*Gen*., 33, 8). Vezi var. *şir, şiră, şirag* în CADE, SD.

■ Etimologia multiplă poate fi adusă în discuţie în cazul termenilor *şir / şireag*. Rădăcina *şir*, atît de mult folosită, cu ramificaţii atît de bogate (vezi *şiră, înşira, înşirui, şiroi, deşira* etc.), atestate din primele texte româneşti, este, fără îndoială, de origine veche. Asupra etimonului însă s-au purtat discuţii. Deşi acesta se potriveşte ca înţeles cu mgh. *sor* (cf. O. Densusianu, *ILR, I*, p. 239, 240, 241, vezi şi SD; cf. şi TRDW), nu se poate explica de ce [o] > [i] (cf. GRAUR 1963, p. 148). Din punct de vedere formal, pentru *şireag* putem însă accepta mgh. *sereg* şi, deşi în maghiară sensul primar este acela de ‘armată’ (‘*agmen, caterva, exorcitus, classis, cohors, legio*’, cf. MNYSZ, s.v.), intrînd în compuse care implică acest sens (*hadi-sereg* ‘armată’, *katona-sereg* ‘trupă, armată’, *lovag-sereg* ‘cavalerie’, *gyalog-sereg* ‘infanterie’), prin extensiune, putea dezvolta ideea ‘mulţime’ încă pe terenul limbii maghiare. Astfel, potrivirea formală şi semantică sînt argumente în favoarea originii maghiare. Vezi şi DER, s.v. < *şir* + *-eag* sau < mgh. *sereg*.

155. ***şogor***, s.m., ‘cumnat’ (< mgh. *sógor* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 104-105; cf. EWUR, p. 737; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), atestat într-un zapis din Transilvania: *S-au alegăduitu Pop Tămaş din Rogoz cu* ***şogoru*** *seu Mihai Dumitru* (DÎ, CXIII, 638/12, *Zapis*, *Jud. Maramureş, [1593]).

◊ Deseori, unui sens de bază i se asociază, pe terenul limbii române, o nuanţă depreciativă, mutînd termenul de la o valenţă neutră în sfera conotaţiei. Acesta este (şi) cazul substantivului *şogor*. Sensul său originar este ‘cumnat, rudă prin alianţă’ cu care este atestat încă în secolul al XVI-lea. Pe terenul limbii române, acesta a dezvoltat şi nuanţele referitoare la ‘înrudire mai îndepărtată’ sau la ‘cei care fac curte uneia şi aceleiaşi femei’ (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 104).

◙ Repartiţia din secolul al XVI-lea cuprinde regiuni din nord-estul Transilvaniei, fiind atestat într-un document din Maramureş. Astăzi termenul cunoaşte o răspîndire în Transilvania, Banat (ALR, I, vol. II, h. 263; ALR, II, SN, vol. VI, h. 1577, cf. GHEŢIE - MAREŞ 1974, p. 297), în Crişana (cf. PĂTRUŢ 1953, p. 215) şi jud. Harghita unde denumeşte ‘soţul mătuşii’ (ALR, I, vol. II, h. 166).

156. ***şoim***, s.m., ‘pasăre răpitoare – falco peregrinus’ (< mgh. *sólyom* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 182-183; cf. EWUR, p. 738-739; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), înregistrat într-un inventar moldovenesc: *on* ***şoimi*** *arğit* (DÎ, CI, 1^{v}/11, [1594]).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

□ Adaptarea împrumuturilor terminate în sau cuprinzînd un /ly/ reprezintă un caz interesant. Deseori, trecerea [ly] > [ĭ] se punea pe seama unei evoluţii petrecute pe terenul limbii române, cunoscînd faza intermediară [l'ĭ], asemenea cuvintelor moştenite. Or, [ĭ] din cuvintele de origine maghiară nu poate intra în aceeaşi categorie cu cele provenite din [l] palatal pe teren românesc deoarece „trebuie să cercetăm dacă nu ne-au fost date chiar aşa cu [ĭ] de limba maghiară, din dialectele estice ale acesteia" (cf. BĂRBULESCU 1925, p. 125). Astfel, fenomenul trecerii [l'i] > [ĭ] se află şi în limba maghiară, de pildă mgh. *holt* 'mort'> **hol't* > rom. *hoit,* unde trecerea unui [l] simplu la [i] nu este admisibilă decît dacă presupunem existenţa unei forme intermediare cu [l'] (cf. KIRÁLY 1990, p. 180-182).

157. *șoltuz*, s.m., 'capul municipialității, primar' (< mgh. *soltész,* cf. MÂNDRESCU 1892, p. 183; cf. ROSETTI 1931, p. 146; cf. DER, s.v. < germ. *Schultheiss,* prin intermediul mgh. *soltész*), consemnat într-un zapis moldovenesc: *Lamba părcălabul și Grijca Bătrînul și Costin* ***șoltuzul*** *și popa Tumșa…* (DÎ, LXXX).

158. *șpan*, s.m., 'vice-comitele unui comitat (în Ungaria)', 'guvernator', 'supraveghetor', 'ispravnic' (< mgh. *spán, ispán* 'quaestor, praefectus, praetor, quaesitor', MNYSZ; cf. EWUR, p. 742; cf. DER, s.v.), atestat la pl. *șpani* în PO: *Mearseră afară derpt acea țiitorii de cinste și* ***șpanii*** (*Ex*., 5, 6) și în corespondența ardelenească: *[au venit neéte boiari]… și [S]tan* ***șpanul*** (DÎ, CXI, 2, *Înștiințare,* [1587]), ***Șpan*** *o(t) Maramoreș* (DÎ, CXII, 1[r]/1, *Scrisoare,* [1593]).

159. *talpă*, s.f., 'parte a corpului', 'piedestal' (< mgh. *talp* 'basis, fundamentum', MNYSZ, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a,* cf. și pl. *talp-ak,* Ac. *talp-at*; cf. EWUR, p. 761-762; cf. TRDW, s.v.; în DER, s.v., de origine incertă, cf. mgh. *talp,* sb., bg. *talpa*), cu o vechime considerabilă în limba epocii, înregistrat în: COD. MAR.: ***talpa*** *picioru[lu]i va fi de unu cotu* (f. 142 r[0]r1); mai frecvent la pl. art. *talpele,* în: PH: *supt* ***talpele*** *picioareloru tale* (97[r]/1); PS: *Lărgit-ai urmele méle suptu mere, și nu ostămpiră* ***talpele*** *méle* (17, 37); în CB: *Întăriră-se lui* ***talpele*** *și gleznele sale* (FA, 3, 7)[768]; în EV., L (cf. INDICE XVI, p. 230); în PS.C.: *Nu ustenirâ* ***talpele*** *méle* (17, 81); în CS: *den* ***talpe*** *pînă în capu* (V, 55[v]/9); 'piedestal', cu o frecvență ridicată în PO, în *Ishod* 26-40 passim: *Amu supt toată tabla doo* ***talpe*** (*Ex.,* 26, 21), *16* ***talpe*** *de argint* (*Ex.,* 26, 25), *cinci* ***talpe*** *de arame* (*Ex.,* 26, 37) etc. Alte sensuri vezi în CADE, SD.

[768] În FA, 12, 8: *Încinge-te și postîmpeaște întru* ***talpele*** *sale,* termenul maghiar este, poate, întrebuințat cu sensul 'sandalion', dacă traducătorul a înțeles termenul slavon de redat. Este însă greu de știut dacă ungurismul avusese și acest sens în epocă (GAFTON 2001a, p. 248).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

■ Considerații semantice au dus la trecerea substantivului *talpă* printre elementele moștenite, în ideea că acesta face parte din terminologia corpului omenesc. Or, formal nu se poate explica din latină, neexistînd un etimon latinesc cu care să corespundă termenul românesc și care să redea sensul menționat. Dintr-un alt motiv, de data aceasta de ordin fonetic (*-ă* final „neetimologic"), același substantiv s-a trecut printre elementele pătrunse în română prin mijlocire slavă (cf. DRĂGANU 1933, p. 596). La fel de eronată este și ipoteza conform căreia această formă ar fi fost refăcută după forma de plural (cf. BYCK – GRAUR 1933, p. 39), întrucît în română nu există varianta **talp* de la care s-ar fi format pluralul *talpe*, ulterior refăcînd *talpă.* Românescul *talpă* derivă perfect din ungurescul *talp* atît sub aspect formal (dintr-o formă flexionară a etimonului), cît și sub aspectul înțelesului.

160. ***tar****,* s.n., 'povară', 'greutate', 'sarcină' (< mgh. *tár* 'supellex, utensilium, congeries', MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *tărhat*, p. 107; cf. EWUR, p. 763-764; cf. TRDW, s.v. < sl. *tovarŭ*; cf. DER, s.v. < mgh. *tár* sau < sl. *tovarŭ*), larg răspîndit în textele românești vechi, notat, cu var. *tarr* 'povară, jug' în PH: *Rrupe-vrem legăturile loru și lepăda-vem de la noi* ***tarrul*** *loru* (1^{v}/3); 'încărcătură, sarcină' în CV: *Cu multă deșerrție nu numai* ***tarrului*** *corabiei, ce și sufletelor noastre va se fie nutarea* (43^{r}/10-14)[769]; în CB: *Puneți* ***tarul*** *spre cerbicea ucenicilor* (FA, 15, 10); în texte coresiene, precum: în CT, în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 230), 'povară, greutate' și în PS.C.: *Că* ***tarŭ*** *greu păsarâ spre mine* (37, 8); în FRAG. TOD.: *Și tot* ***tarul*** *tău elu-l va purta* (4^{r}/5); în PO: *Să vei vedea asinul celuia cui tine uraște cum supt* ***tar*** *dzace, să nu-l încungiuri* (*Ex.*, 23, 5)[770]. Vezi și der. adj. *tăroasă* 'femeie gravidă', 'însărcinată', în sintagma *fu tăroasă*, cu o frecvență ridicată în PO: *Și Liia fu* ***tăroasă*** *și născu un fecior* (*Gen.*, 29, 32)[771]; der. vb. *a întăroșa,* după modelul *a însărcina,* în PO: *ea* ***au întăroșat*** (*Gen.*, 38, 24). Sensuri derivate vezi în CADE, SD. var. *tarr*

■ Pornind de la constatarea că *tar* se întrebuințează cu sensul 'sarcină, greutate' în PO și la Coresi, iar mgh. *tár* nu are acest sens, ci numai 'magazin, depozit', Ion Bălan ajunge să conchidă că termenul românesc nu poate fi împrumutat din maghiară[772]. Alteori ocurența în PO a formelor *terh, terhet* 'greutate, povară' acolo unde apare rom.

[769] Redat prin *tar* și la Coresi în *Apostolul,* precum și în CB (FA, 27, 10). Acest sens, într-un alt loc, este notat cu *sarrcira* (CV, 13^{r}/1-3).
[770] Unde redă ung. *terhöt, teröh*. În alt loc, cu același sens, pentru ung. *tereh* avem *tovară* (*Gen.*, 49, 15).
[771] Construcția apare și mai înainte (*Gen.*, 4, 1), redînd ung. *fogada és szüle*.
[772] „Cum a ajuns la români, e greu de știut" (în PO 1582-1982, p. 17). În schimb, în mod curios, autorul înșiră printre termenii „asupra cărora nu se îndoiește nimeni că sînt de origine ungurească" cuvîntul *zălog* (*ibidem*, p. 16) care însă este de origine slavă.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

tar a adus în discuție aceste forme ca posibile etimoane[773]. Asocierea se dovedește însă, de asemenea, nepotrivită, de data aceasta, din motive fonetice. Astăzi nimeni nu mai pune la îndoială originea maghiară a termenului *tar,* ușor explicabil sub aspect fonetic, iar sensurile menționate puteau fi derivate pe teren românesc, eventual chiar sub influența lui *tereh / teher*.

◙ Termenii de proveniență nordică au căpătat o oarecare circulație în limba comună datorită, în parte, pătrunderii lor în tipăriturile coresiene. Acesta poate fi și cazul lui *tar,* care în secolul al XVI-lea cunoaște o largă răspîndire în Banat-Hunedoara, în Moldova de nord, în sud-vestul și nordul Transilvaniei, fiind înregistrat, în veacul următor, pe lîngă aceste regiuni, și în Oltenia (cf. DLRLV, s.v.), iar azi în regiunile de peste munți (cf. GHEȚIE 1982, p. 336, 368; vezi și *idem* 1975, p. 194, 226, 231, 252, 256). Spre deosebire de acesta, der. *tăroasă* cunoaște în secolul al XVI-lea o repartiție restrînsă în Banat-Hunedoara (atestat doar în PO) unde astăzi însă nu se mai întîlnește. Răspîndirea actuală cuprinde zonele Maramureș, Bistrița-Năsăud, Mureș, Cluj, Sălaj, Bihor (ALR, I, vol. II, h. 206; cf. și GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 297).

161. *tăgădui*, vb., 'a nega', 'a dezminți' (der. rom. < mgh. *tagad-ni* 'infitior, diffiteor, nego', MNYSZ, cu prefixe verbale pentru sensuri specializate[774], + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 183-184; cf. EWUR, p. 766-777; cf. DER, s.v.), înregistrat în CV, la refl., 'a refuza, a se sustrage': *Nu **me tăgăduiiu** eu se nu spuiu voao toată voia lu Dumnedzeu* (11[r]/3-4)[775], *Că nemică nu **me tăgăduiiu** de ceale ce era cu folosu* (10[r]/3-6)[776]; 'a ține în ascuns': ***A se tăgădui** lui de aceastea nu credzu* (CV, 41[r]/2-3)[777]; 'a se feri, a se codi' în PS (cf. I. A. Candrea, *Introducere* la PS, p. CCXXXIV); 'a nega, a minți' în CB: *Vîndu-și satul și **tăgădui** dem-preț* (FA, 5, 1-2)[778]; în PO: *Și Sara **tăgădui** și așa dzise: n-am rîs, că se teame* (*Gen*., 18, 15). Derivate vezi în CADE, SD, s.v.

◊ Păstrînd semnificația de bază a etimonului maghiar *tagad-ni,* verbul rom. *a tăgădui* și-a sporit nuanțele semantice pe terenul limbii române. Cuvîntul este consemnat în textele românești vechi cu sensul etimologic 'a nega, a (dez)minți' (CB, FA, 5, 1-2; PO, *Gen*., 18, 15). Prefixat, verbul unguresc capătă nuanțe deosebite, printre care aceea de 'a refuza' (cf. *meg-tagad*), cu care este înregistrat și împrumutul românesc în limba

[773] S. C. Mândrescu stabilește aceste forme drept etimon pentru rom. *tărhat* de unde ar fi rezultat *tăroasă* (în MÂNDRESCU 1892, p. 107). Or, *tăroasă* este un derivat românesc din *tar*.
[774] Vezi *meg-tagad* 'a refuza, a renega', *ki-tagad* 'a dezmoșteni', *le-tagad* 'a nega (spusele cuiva)' etc.
[775] La Coresi, *n-am cruțat*.
[776] Notat *m-am supus* la Coresi.
[777] Cf. *ascunse-se lui* la Coresi.
[778] Ungurismul este folosit și în CP.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

română veche (CV, 11^{r}/3-4). Acest din urmă înțeles apare însă mai nuanțat decît în maghiară. Ideea ‘refuz’ în contextele din CV se asociază cu ‘sustragerea’, redată în alte texte vechi prin *a cruța*[779] sau a *se supune*[780]. Sensul primitiv cuprinde și o notă semantică care se referă la ‘a (se) îndepărta’, căci atunci cînd se neagă sau se refuză (o idee, convingeri, afirmații etc.) se încearcă a ține la distanță acel ceva/cineva. Prin ideea ‘depărtare’ se pot explica și sensurile dezvoltate în română: ‘a ține în ascuns’ (CV, 41^{r}/2-3), ‘a se feri, a fugi de…, a se codi’ (PS)[781]. Uzurile din limba română de azi cuprind sensurile ‘a contesta o afirmație, a nu recunoaște ceva; a nega; a dezminți’ și (rar) ‘a refuza’ (cf. DEX '98, DLRM, s.v.). Derivatele subst. *tăgadă, tăgăduială* valorifică același sens etimologic, însemnînd ‘negație, contestație’, iar adj. *tăgăduitor, tăgăduicios* ‘îndoielnic’.

◙ Termenul are o largă repartiție în secolul al XVI-lea, incluzînd Banatul - Hunedoara (notat în PO și în unele texte rotacizante), o parte a Transilvaniei de sud (atestat în CB și la Coresi). Ulterior cuvîntul nu a mai fost semnalat decît la scriitori moldoveni și în graiurile nord-moldovenești de azi (GHEȚIE 1982, p. 129; vezi și der. regresiv *tăgadă*, atestat în secolul al XVII-lea în Mold., cf. DLRLV, s.v.).

162. *tămădui*, vb., ‘a se vindeca, a se lecui’, ‘a zidi’ (der. rom. < mgh. *támad-ni* ‘oborior, exsurgo’; ‘entspringen, aufstehen’, MNYSZ, + *-ui*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 185; cf. EWUR, p. 769-770; cf. DER, s.v.), înregistrat în PH: *Înrimă curată* ***tă/măduiaște*** *întru menre* (43^{v}/12), *Și* ***se tămăduiască-se*** *păreții* (43^{v}/20), *Trimite-veri aburul lor și* ***se vor tămădui*** (87^{v}/30); și în CP: *Rugă ei cum* ***să se tămăduiască*** *și să lăcuiască în pridădirea credințeei* (*Sp*. la *Iuda*)[782]. Vezi și der. subst. *tămăduire*: *Se fie iarba la* ***tămăduire****, aceaea ainte de covrag și secă* (PH, 112^{v}/6), adj. *tămăduit*: *<Și> oameri* ***tămăduiți*** *lăuda-vor Domnulu* (PH, 84^{r}/19). Vezi CADE, s.v.

◊ Diversificarea sensurilor dobîndite pe terenul limbii române se prezintă cu totul special în cazul împrumutului maghiar *a (se) tămădui*, care a dezvoltat o sferă semantică deosebită de cea a etimonului său. Deși explicarea trecerii de la un sens la altul se împiedică de unele obstacole, prăpastia care desparte înțelesurile verbului unguresc de cele ale cuvîntului românesc este doar aparentă. Sensul primitiv din limba maghiară a lui *támad-ni* este ‘a se ridica, a răsări’, de unde putea fi derivat înțelesul

[779] La Coresi, unde vezi și „nu m-am dat în lături de la...”.
[780] O. Densusianu interpretează acest context (*nu me tăgăduiiu,* CB = *nu m-am supus*, CP) prin sensul ‘a se feri, a fugi de...’ (în *ILR, II*, p. 307).
[781] Vezi și ROSETTI 1931, p. 148.
[782] Redat în CB prin *nevoiască-se*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

uzual de azi ‘a se ridica împotriva cuiva, a se răscula’. În limba română veche, cuvîntul este însemnat cu înțelesul ‘a (se) vindeca, a (se) lecui’, care poate reprezenta o continuare a sensului etimologic, cu completarea ‘a se ridica *dintr-o boală*’[783]. Explicarea sensului ‘a crea’ cu care se găsește notat în PH (sub 43^{v}/12 sau 87^{v}/30)[784] oferă mai puțină certitudine. Acesta pare a reproduce sensul etimonului ‘a se ivi, a lua naștere’ (cf. *ered, keltezik,* Czuczor-Fogarasi, s.v.), cu care termenul putea fi circulat regional, cu toate că alte atestări ale acestui sens nu avem. Termenul se mai găsește consemnat în secolul al XVI-lea și cu sensul ‘a zidi’[785] (PH, 43^{r}/26-43^{v}/1) care poate duce mai departe sfera semantică dezvoltată în maghiară de ‘a sprijini (în ridicare)’ (cf. *felemelkedve megtámogat, alátámaszt jelentéskör*, Tótfalusi, s.v.). În limba română actuală, contextele semnalate în care apare verbul includ ideea ‘boală’. Astfel, în întrebuințările lui tranzitive și reflexive, sensurile uzuale ‘a (se) vindeca, a (se) lecui’ (cf. DER, s.v.) cunosc nuanțele ‘a se îndrepta, a reveni la starea normală (după o boală)’, ‘(despre răni) a dispărea în urma unui tratament’, ‘(despre stări sufletești apăsătoare) a înceta de a se mai manifesta’ (cf. NODEX, s.v.). Ultimele două (‘a dispărea’, ‘a înceta’) se află chiar în contradicție cu sensul etimologic care presupune, dimpotrivă, un ‘moment inițial’. Legate de ideea ‘a dispărea’ pot fi discutate și sensurile înregistrate de dicționare: ‘a fura’ (cf. SD, s.v.) și ‘a scăpa’ (cf. CADE, s.v.), explicabile prin extensiune. Derivatele substantivale *tămăduială, tămăduire* păstrează nota semantică veche ‘vindecare’, iar subst. *tămăduitor* ‘lecuitor’ este notat în cărțile bisericești și cu sensul figurat ‘Mîntuitor (Isus)’[786]. În contextul sărbătorii Paștilor, termenul mgh. *(fel)támad(ás)* are semnificația ‘învierea’, ‘înălțarea’ Domnului, continuînd, așadar, sensul primitiv ‘ridicare’ (din morți).

163. *tărcat*, adj., ‘pestriț’, ‘cu pete de diferite culori’ (< mgh. *tarka* ‘variegatus, varius, versicolor’, MNYSZ, din forma de Ac. *tarkát*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 106-107; cf. EWUR, p. 772-773; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), consemnat în PO: *Rădicară ochii tăi și priveaște, areții suie pre* ***tărcate*** *și pistruie și pre șute* (*Gen.*, 31, 12).

◙ Pătruns de timpuriu în graiurile ardelenești, termenul cunoaște în secolul al XVI-lea o repartizare în Banat-Hunedoara (vezi PO), de unde s-a răspîndit și peste Carpați.

[783] Din variatele semnificații pe care le are mgh. *támadni*, cea care se apropie cel mai mult de rom. *tămădui* este ‘a se ridica’ de unde în rom. ‘a se *ridica* dintr-o boală, a se vindeca’ (MÂNDRESCU 1892, p. 185). În aceeași ordine de idei, O. Densusianu observă că „ung. *támadni* ‘a apărea, a se ridica’ = rom. *tămăduire* ‘a fi în convalescență, a se recupera, a se vindeca’” (în *ILR, I*, p. 242).
[784] Față de *creabantur* în *Vulgata*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 307.
[785] Cf. și *Studiu lingvistic* la PH, p. 66.
[786] „Căci el este *tămăduitorul* sufletelor rănite” (MÂNDRESCU 1892, p. 185).

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

Astăzi cuvîntul circulă îndeosebi în graiurile populare din Ardeal și în literatura populară românească (cf. DLR, s.v.; cf. și PAMFIL 1958, p. 241).

164. *tău*, s.n., ‘iaz, lac’ (< mgh. *tó* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 185-186; cf. EWUR, p. 775-776; cf. DER, s.v.), notat în PH: *Tremeți izvoarrele în **tăure**, pre mijloc de codri străbat apele* (86^{v}/10).

□ Încadrarea termenului se înscrie în seria împrumuturilor cu mgh. *-ó, -ő* > rom. *–ău,* însă, în acest caz, finalul *–ău*, care nu este cu totul neobișnuit limbii române (cf. posesivele *tău, său*), nu funcționează drept un sufix.

◙ Pe baza atestărilor vechi, termenul se poate include printre fenomenele de tip nordic. În secolul al XVI-lea, acesta cunoaște o repartiție în nord-vestul țării, iar în cel următor în Moldova, Banat, Crișana și în Trans. sud-vest, cunoscînd și sensul figurat ‘prăpastie, abis, genune’ la Dosoftei (cf. DLRLV, s.v.).

165. *tîlhar*, s.m., ‘nelegiuit, bandit, infractor, hoț’ (< mgh. *tolvaj* ‘id.’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 184-185; cf. EWUR, p. 791-792), consemnat în EV. și în texte coresiene, precum: în CT, L, CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 232), în CP: *Cu lacomii sau cu **tîlharii*** (*1Cor*., 5, 10)[787]; în CS: *Acește sîntu […] menciunoșii, și **tîlharii** ceia ce despartu frați de frați* (IV, 24^{v}/1-4), *otrăvitorii și **tîlharii*** (IV, 30^{v}/8), *O, amar, voao, **tîlharilor!*** (V, 49^{r}/4); într-o scrisoare din Moldova sub var. *tilhar*: *Če me purtat pîră mini 9 luna, ca on **tilhar** den județ den județ* (DÎ, C, 83^{v}/4, [1594]); notat și în secolul următor în acte, unde vezi și var. *tlăhar* (DRB, 135/20), cu derivate, precum adj. *tlăhărescu,* vb. *a tălhui* ‘a tîlhări’ (LEGI MOLD., pr. XIII: 114), *tălhușag* ‘tîlhărie’ (în *ibidem*, gl. 26:3). Vezi și CADE, SD, s.v. var. *tălhar*.

□ Deși etimonul unguresc a fost unanim acceptat încă de timpuriu[788], explicarea formei s-a confruntat cu unele dificultăți ridicate de terminațiile diferite. Această diferență a fost explicată fie prin „schimbare de sufix” (TREML 1934, p. 52), fie prin derivare pe teren românesc de la vb. *a tîlhui*, căci „nimic nu se opune ca numele de agent să fie derivat de la verb”, cf. *a hătui* > *hăitar* (GRAUR 1963, p. 156). O explicație plauzibilă ar putea fi aceea, conform căreia fonemele tematice ale etimonului maghiar au fost raportate la sufixe românești (cf. și rom. *melegar* < ung. *melegágy,* MÂNDRESCU 1892, p. 89). Astfel, în mgh. *tolvaj* complexul sonor final putea fi luat drept un sufix care, raportat la *-oi, -oaie*, a fost schimbat cu sufixul de agent *-ar*, considerat mai corespunzător, rezultînd *tîlhar* în română (cf. KIS 1975, p. 70).

[787] Redat în CB prin *răpitorilor*.
[788] Nu și la A. Scriban pentru care cuvîntul românesc l-a dat pe cel unguresc, în SD, s.v.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

◊ Ungurescul *tolvaj* ‘hoț’ constituie etimonul a două lexeme diferite în limba română, legate printr-o semnificație comună. Termenul maghiar a dat în română substantivul *tîlhar*, cu același conținut cu cel al etimonul său și interjecția *tulai!* (cf. MÂNDRESCU 1892, p. 111), utilizată ca o exclamație care exprimă spaimă, mînie ‘valeu! vai! ajutor!’. Primul termen se întrebuințează pe tot teritoriul lingvistic românesc, iar cel din urmă în zonele unde contactul cu ungurii a fost mai strîns și mai durabil. Este cît se poate de firesc că interjecția, inițial, a însemnat numai ‘ajutor împotriva hoților!’, pe urmă, lărgindu-și sfera semantică, ea a ajuns să fie utilizată în orice moment de disperare, cînd se petrece o nenorocire: foc, jaf, omor etc.

◙ Atestările vechi trimit la o repartiție în Ardeal, îndeosebi în sudul regiunii, și în Moldova unde se atestă și în secolul următor, cunoscînd și der. subst. *tîlhăret* ‘tîlhărime’, *tîlhărit* ‘tîlhărie’ și vb. *a tîlhui* ‘a tîlhări’, vezi și *tîlhușag* (< mgh. *tolvajság*) (cf. DLRLV, s.v.).

166. *tîlni*, vb., ‘a găsi în mers pe cineva’, ‘a se încrucișa’, ‘a se întretăia’ (< mgh. *talál-ni* ‘invenio, reperio’, ‘occuro, convenio’, ‘tango, attingo’, MNYSZ; cf. EWUR, *întîlni*, p. 471-472; cf. TRDW și DER, s.v. *întîlni*), notat în PO: *Cum v-am zis așa grăiți lu Isav, cînd vă **veți tîlni** cu el* (*Gen.*, 32, 19 – cf. mgh. *talalyatoc*), *Să **vei tîlni** înainte boul sau asinul rătăcit* (*Ex.*, 23, 4 – cf. mgh. *talalandod*), vezi și în sintagma *Se tîlnește într-una* (*Ex.*, 28, 27; 39, 20)[789].

◙ În secolul al XVI-lea, termenul cunoaște întrebuințări îndeosebi în nord-vestul țării, iar în cel următor este atestat în Moldova, unde vezi și der. subst. *tîlniș* ‘întîlnire’, iar der. *tîlnitură* ‘întîlnire’ în Banat (cf. DLRLV, s.v.).

167. *tîrnaț*, s.n., ‘pridvor’, ‘tindă’, ‘prispă’ (< mgh. *tornác* ‘porticus, protectum, coenaculum’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 109; cf. EWUR, p. 792; cf. DER, s.v.), notat cu cîteva ocurențe în PO: *Pocroavele **tîrnațului** cu stîlpurile și cu talpele, dverul spre ușa **tîrnațului** // cuniele cortului [!] și ale **tîrnațului** cu funile lui* (*Ex.* 35, 17-18)[790], *Feace și **tîrnațul** cortului de către amiazădzi* (*Ex.*, 38, 9) (scris *tărnaț* în PO 1968).

◊ Cîmpul semantic al *casei* s-a îmbogățit cu împrumutul maghiar *tîrnaț* care are cîteva sensuri pe care le-a primit pe terenul limbii române. În maghiară, *tornácz* are o semnificație specifică, desemnînd ‘un spațiu, o încăpere construită din lemn, piatră sau sprijinită pe stîlpi de fier care se află înaintea casei sau legată de ea, cu un acoperiș, avînd una dintre laturile deschisă’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Această construcție

[789] Termenul românesc se întrebuințează și independent de text, aici redă mgh. *összue ér*, iar sub *Gen.*, 32, 20, acesta este corespondentul exprimării perifrastice mgh. *leszec szömbe vele*.
[790] Etimonul ung. *Tornatz* precedă cuvîntul românesc, în *Ex.* 27, 16, unde este redat prin *pridvor*.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

tipică scaunelor secuiești și-a găsit corespondentul românesc în ‘pridvor’, sens cu care se întrebuințează maghiarismul, alternînd chiar cu sinonimul său în textele românești vechi (vezi PO). În limba română literară contemporană, a ieșit învingător termenul de origine slavă, împrumutul maghiar păstrîndu-se, în special, în Transilvania și nordul Banatului, unde vezi și ‘foișor; prispă’. De asemenea, *tîrnaț* cunoaște înțelesurile ‘locul dinaintea pragului’ (Mold.), ‘prispă, tindă’ (Oltenia), iar var. *atîrnaț* ‘cerdac’ a fost înregistrată în Argeș (cf. PAMFIL 1958, p. 241).

◙ În limba română veche, maghiarismul are o repartiție îndeosebi bănățeană-hunedoreană, fiind specific textelor calvino-românești, atestat în secolul al XVII-lea în Banat, Crișana și în Trans. sud-vest cu sensul ‘pridvor, foișor; prispă’ (cf. DLRLV, s.v.). În limba română veche, termenul este atestat și în unele regiuni de peste Carpați (cf. TDRG, s.v.). Inițial cunoscut în regiuni mai restrînse, termenul și-a extins aria de răspîndire în limba română actuală. Astfel, cuvîntul astăzi circulă în Transilvania (ALR, II, vol. I, h. 234), în nordul Banatului, în Crișana și în vestul Maramureșului (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 298). Dacă se au în vedere și celelalte sensuri derivate pe terenul limbii române, aria de răspîndire se poate lărgi, cuprinzînd unele graiuri din Moldova[791], unde denumește ‘locul dinaintea pragului’, din Oltenia, unde desemnează ‘prispă, tindă’ și din Argeș, unde forma *atîrnaț* înseamnă ‘cerdac’ (PAMFIL 1958, p. 241).

168. *ului*, vb., ‘a mărturisi (credința), a exprima’ (< mgh. *vallani*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 828–829; cf. DER, s.v., de origine necunoscută, der. din mgh. *vallani* nu pare suficientă), specific textelor cu surse maghiare, consemnat în MO: ***Să uluim*** *acmu credință dereaptă în care credință se botează acest poroboc* (255^{v}/6),

◙ Termenul cunoaște o repartiție în Banat-Hunedoara (cf. GHEȚIE 1982, p. 32), fiind înregistrat îndeosebi în texte calvino-românești din secolele XVI-XVII. În secolul al XVII-lea, sensul ‘a mărturisi’ este atestat în Banat, Crișana și în Transilvania de sud-vest, iar înțelesul ‘a cerceta’ în Banat (DLRLV, s.v.). De asemenea, verbul cunoaște și derivate, precum: *uluită*, cu var. *oluit, uluitură* ‘mărturisire’, și *oluitor* ‘anchetator’, ultimele două atestate numai în Banat (cf. *ibidem*).

169. *uluită*, s.f., ‘mărturisire, exprimare’ (der. rom. de la *a ului* < mgh. *vallani*, cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 828–829, s.v. *a ului*; cf. și Ion Gheție, *Studiu*

[791] G. Ivănescu (în IVĂNESCU 1944-1945, p. 170) motivează prezența a asemenea ungurisme în Moldova prin originea ardeleană a unora dintre moldovenii de nord.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

lingvistic la FRAG. TOD., p. 325), înregistrat în FRAG. TOD., în: *A duhului svîntu dă-ne darurile, pre* ***uluită*** *dă-ne hrăborie* (2^{r}/21), unde se datorează sursei maghiare.

◙ Repartizarea termenului cuprinde graiurile bănățene-hunedorene, fiind atestat și în secolul al XVII-lea în Banat, Crișana și în Trans. sud-vest (DLRLV, s.v.).

170. ***uriaș***, s.m., ‘gigant’, ‘om de statură extraordinar de mare’ (< mgh. *óriás* ‘gigas’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 187; cf. EWUR, p. 830-831; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), consemnat în *Psaltiri*: cu var. *uriiaș* în PH: *Nu se va scuate împăratul cu multă puteare,* ***uriiașul*** *nu se va scoate cu multul vîrtuției sale* (27^{r}/16); în PS: *Bucură-se ca* ***uriașul*** *alérgă cale* (18, 6), *Și* ***uriiașul*** *nu se spășește cu multă sila* (32, 16); în PS.C.: *Și* ***uriĭașulŭ*** *nu se spășește cu multă tăriĭa sa* (32, 32); și în PO: *Și era în acealea dzile* ***uriași*** *sau putearnici spre pămînt* (*Gen.*, 6, 4), *bătură [!] pre* ***uriiași*** (*Gen.,* 14, 5), *ferezeii și* ***uriașii*** (*Gen.,* 15, 20). Vezi și var. *urieș* în CADE s.v.

171. ***uric***, s.n., ‘moștenire’, ‘loc, posesiune de veci’, ‘hrisov’, ‘act de moștenire’ (< mgh. *örök,* în special din *örök-ség* ‘aeternus, perennis’, ‘hereditarius possessio’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, *uricaș*, p. 114; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 542; cf. EWUR, p. 831-832; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), termen familiar în epocă, înregistrat în PS ‘hrisov’: *Tu ești ce tocmit-ai* ***uricul*** *mieu mie* (15, 5); ‘moștenire’ în PO: *Și deade lor* ***uric*** *în pămîntul Eghipetului* (*Gen.*, 47, 11), *Și voiu da ție cel pămînt și semințeei tale după tine pre* ***uric*** *de vecie* (*Gen.*, 48, 4); cu sensul ‘dreptul de înhumare într-un loc,’ în sintagmele *uric de îngrupare* (*Gen.,* 23, 4) și *uric de îngrupăciune* în PO (*Gen.*, 23, 20), la pl. *uricure* (PO, *Gen.*, 48, 6); ‘document, zapis’ în GB (430^{r}/3); notat și în documente moldovenești, unde vezi și pl. *urice* (DÎ, LXXII, 10^{v}/4). Vezi CADE, SD, s.v. *uric* 1.

◊ Maghiarismul poate fi discutat în legătură cu datinile moștenirii, inițial referindu-se la obiceiul de a răsplăti meritele militare prin moșii în dar cu satele aferente (TAMÁS 1943, p. 343). Astfel, termenul *uric* a pătruns în română cu sensul etimologic ‘moștenire’, ‘loc, proprietate funciară feudală, care se transmitea prin moștenire’. Această posesiune ‘de veci’ putea fi dobîndită prin privilegiu ereditar, prin donație domnească sau prin cumpărare. Prin extensiune, substantivul a ajuns să desemneze chiar ‘actul, hrisovul de proprietate’, ‘înscrisul de confirmare a unei moșteniri’ (cf. DER, s.v.). Acest sens din urmă se regăsește în Moldova unde este notat și der. *uricar* ‘scriitor de urice’. Mai recent, termenul *uric* a mai fost însemnat și în expr. *șăd de uric* ‘stau de mult acolo, de cînd s-au pomenit’ și *de uric* ‘pe vecie’ în sudul Transilvaniei (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 299). Acestea pun în valoare semnificația adjectivală a etimonului *örök* ‘veșnic’. De altminteri, comun adj. *örök* ‘veșnic’ și subst. *örök*

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

‘moștenire (de orice natură)’ și care explică trecerea de sens este semnificația ‘menținere neîntreruptă a unei stări’ (cf. *bizonyos állapotnak folytonos tartása,* Czuczor-Fogarasi, s.v.).

◙ Termenul se înscrie printre fenomenele de tip nordic (cf. și DIMITRESCU 1973, p. 59), fiind comun nordului Ardealului și Moldovei. În secolul al XVI-lea, cu sensul ‘moștenire’ cunoaște o răspîndire îndeosebi în Banat-Hunedoara, iar cu cel de ‘act de proprietate veșnică’ în Moldova, în special în zonele din nordul regiunii. Cu înțelesul ‘loc, posesiune de veci ce se poate transmite prin moștenire’, termenul este consemnat și în secolul al XVII-lea, avînd o repartiție în Moldova, Banat, Crișana și Trans. sud-vest, iar cu cel de ‘act de proprietate veșnică sau donație’ în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). În același veac se atestă și loc. adv. *de uric* ‘pentru totdeauna’ în Crișana și Trans. sud-vest. De asemenea, termenul cunoaște și derivate, precum: subst. *uricar* ‘funcționar de cancelarie care se ocupă cu scrierea uricelor’, întîlnit în Moldova și în documente din Țara Românească (Tîrgoviște, 1538, cf. BOGDAN 1946: 115); adj. *uricaș* ‘moștenitor’ în Banat, Crișana și Trans. sud-vest, iar ‘veșnic’ în Trans. sud-vest; vb. *a urici* ‘a moșteni’ în Banat (cf. DLRLV, s.v.). Astăzi cuvîntul se mai aude în expresii, precum *șăd de uric* ‘stau de mult timp’ la Hațeg și *de uric* ‘pe vecie’ în sudul Transilvaniei (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 299).

172. *utăluitoriu*, s.m., ‘cel care urăște, urător’ (der. din vb. *a utălui* < mgh. *utál-ni*; cf. I. A. Candrea, *Introducere* la PS, p. XCII; < mgh. *utáló;* cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 345; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 114; cf. EWUR, p. 833; cf. TRDW și DER, s.v. *utălui*), notat în PS: *Se vrea **utăluitoriul** mieu spre mere mare-cuvînta, ascunde-me-vrea di-nsu* (cf. *ILR, II,* p. 217), unde vezi și vb. *a utălui* (cf. INDICE XVI, p. 237). CADE, SD nu-l înregistrează.

173. *vamă*, s.f., ‘taxă pentru mărfuri’ (< mgh. *vám* ‘id.’, dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *-(j)a*; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 187; cf. EWUR, p. 835; cf. DER, s.v.), cu atestări în texte literare, precum: în EV., CT, CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 238); în CV: *Cerrcetînd-o nu cu nevoie, ce cu vre<re>; nu cu **vamă**, ce cu milă* (81^{v}/8-9)[792]; și în special în acte oficiale ardelenești: *pentru **vama** negoțului* (DÎ, XIX, 263^{r}/3), *Să se știe harmițedurele ce sînt **vame** de pre negoațe* (DÎ, XIX, 263^{v}/6) și moldovenești: *Că cearețidu<mi>le-voastre **vamă** de pre acei boi* (XCVII, 1^{r}/13). Vezi și der. *vameș* (cf. mgh *vámos*) ‘încasator de biruri’, în EV., CT, CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 238), în documente moldovenești (DÎ, CI, 11^{r}/5), la pl. *vameși* (DÎ, LXXXVIII, 1^{v}/17), și ca nume propriu în CB: *Matei **Vameșul*** (*Sp*. la FA).

[792] Într-un alt loc (32^{v}/3), CV notează *mită,* corespondentul ungurismului la Coresi.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

174. *varmegie*, s.f., ‘comitat’ (< mgh. *vármegye* ‘id.’, cumpus din *vár* ‘cetate’ + *megye* ‘district, județ’; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 116-117; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 837-838; cf. TRDW și DER, s.v. *varmeghie*), însemnat în PO, cu var. *varmigie*: *Achirie, potropopul **varmigiei** Henedoriei* (*Prefață*) și în acte ardelenești: *de către slavită **varmegie** trimis* (DÎ, CXIII, 639/7), unde vezi și pl. *varmeghii: cele cinci **varmeghii** carele sînt Banatul…* (DÎ, XLVIII, 246^{v}/12).

◙ Termenul cunoaște în secolul al XVI-lea repartiția în Transilvania de nord-est (Maramureș) și în Banat-Hunedoara (vezi PO). Atestările din secolele XVII-XVIII provind numai din Transilvania (vezi *varmeghie* în Trans. sud-vest, cf. DLRLV, s.v.). În Maramureș a fost semnalat încă la începutul secolului al XX-lea, azi este însă dispărut din limbă (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 300). Locul acestuia a fost luat de alte cuvinte o dată cu noua împărțire administrativă teritorială (cf. PAMFIL 1958, p. 241).

175. *vândăgi*, vb., ‘a trage’, ‘a smuci încolo și încoace’, ‘a hărțui, a sîcîi’ (< mgh. *vondogál* ‘tracto, wiederholt ziehen’, MNYSZ; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. PAMFIL 1958, p. 241; EWUR, p. 845; etimologie reluată și în ARVINTE–GAFTON 2007, p. 390), atestat izolat, cu sensul ‘a precipita, a arunca’, ‘a împresura’, în PO: *Și **vândăgindu**-i pre ei Domnedzeu înecă-i în mijloc de unde* (*Ex.*, 14, 27).

◙ Termenul putea să fi avut o circulație restrînsă în graiul vorbit de românii bănățeni (PAMFIL, 1958, p. 241), din moment ce etimonul său unguresc nu se găsește în același loc cu termenul românesc, cel din urmă corespunzînd, în text, secvenței maghiare: *szoritabe öket az WR*. Însă faptul că acesta nu este notat în nici un alt text din epocă și nici nu cunoaște circulație în limba actuală (cf. DIMITRESCU 1973, p. 67) face mai plauzibilă clasificarea lui printre elementele culte.

176. *viciui*, vb., ‘a murmura, a cîrti’ (der. rom. < mgh. *vicsog-ni, + -ui;* cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. Ion Gheție, *Studiu lingvistic* la PH, p. 63; MÂNDRESCU 1892, EWUR nu-l înregistrează), consemnat în PH: *Și **viciuiră** în satele sale, nu ascultară glasul lui Dumnedzău* (91^{r}/25). CADE, SD nu-l consemnează.

177. *vidic*, subst., ‘regiune, district’ (< mgh. *vidék* ‘id.’; cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 345; cf. EWUR, p. 852), înregistrat într-o scrisoare moldovenească: *lui Ianăș, ce ține **vidicul** dumilor-voastre pre acolea* (DÎ, XCVII, 1^{r}/6).

178. *vig*, s.n., ‘trîmbă, val de țesătură’ (< mgh. *vég* ‘finis, extremitas’, MNYSZ; cf. MÂNDRESCU 1892, p. 118-119; cf. EWUR, p. 853; cf. TRDW, s.v.; cf. DER, s.v.), într-un catastif din Moldova: *1 procoveț de ivanghelie de acelaș **vigu** și pre margine adamască vearde* (DÎ, LXXII, 7^{r}/3, [1588]); ‘scop, țel’, asemenea etimonului, în CC$_1$: *elu e **vig** și cap și fire legiei* (cf.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

ILR, II, p. 345); iar, cu totul izolat, ‘fel’, probabil, din vocabularul negustorilor, notat în CP: *ce semeni el nu iaste trupului să fie semănat, ce e în (=un) grăunț de grîu sau de alt* ***vig*** (cf. *ILR, II,* p. 345). Vezi și CADE, SD, s.v.

◊ Din bogăția de nuanțe semantice pe care le cunoaște etimonul *vég*[793], limba română a reținut în *vig* o parte mai restrînsă, în general cu referire la materiale textile. Împrumutul este atestat în secolul al XVI-lea într-un catastif moldovenesc cu sensul ‘trîmbă, val de țesătură’, sens notat și în secolul următor în Moldova. Legate de acesta sînt și înțelesurile actuale ‘sul de pînză, de stofă, de postav’, notate în Banat, Transilvania și Oltenia (cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 301). În maghiară, termenul notează și sensurile ‘capăt, sfîrșit’[794], ‘limită, hotar’, ‘rezultatul, consecința unor fapte premergătoare’, ‘stingere din viață’ sau ‘scopul ultim’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). Toate acestea se concentrează, de fapt, în jurul nucleului semantic ‘sfîrșit’. E drept că acest sens de bază a fost semnalat și în limba română veche, întrebuințarea lui este însă, mai degrabă, ocazională. La fel de restrînsă este și notarea sensului ‘scop, țel’. Dicționarele românești înregistrează, aproape exclusiv, pentru *vig* (vezi și var. moldovenească *gig,* cf. SD, s.v.) înțelesul ‘val de pînză sau de orice altă țesătură’ (cf. CADE, s.v.).

◙ Pe baza atestărilor, repartiția termenului cuprinde în secolul al XVI-lea Moldova de nord și unele regiuni din Ardeal (cf. GAFTON 2000, p. 85). Acesta se reține și în secolul următor în Banat, Crișana și Trans. sud-vest, unde notează sensurile ‘sfîrșit, capăt’ și ‘scop’ (cf. DLRLV, s.v.). Cu sensuri specializate cuvîntul are o răspîndire actuală mai largă cuprinzînd Banatul, Transilvania, și Oltenia (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 301).

179. ***viteaz***, adj., ‘luptător’, ‘cavaler’ (< mgh. *vitéz* ‘miles, soldat’, ‘fortis, strenuus’, MNYSZ; < vsl. *vitenzĭ,* bg. srb. *vitez,* rus *vitĕazĭ*; cf. EWUR, p. 860; cf. DER, s.v. < sl. *vitezĭ* sau, mai probabil, din bg., sb. *vitez,* cf. mgh. *vitéz*), consemnat în PO: *Celui domn de steag şi vestit* ***viteaz*** *Gesti Freanţ* (*Prefață*); în documente ardelenești: *Să nu fie închinat înnaintea căpitanulu<i> şi a* ***viteajilor*** (DÎ, XXXVI, 251^{v}/1-2); în CP (FA, 24, 1-4); ‘retor’[795] în CV: *Deştinseră arrhiereii Anania şi cu bătrîrii şi cu* ***viteaziul*** *Terrtilu oarecarele* (29^{r}/1-4). Vezi și der. subst. *vitejie: la papa şi la toţ mai marii de bărbăţie şi de* ***vitejie*** (DÎ, XXXII, 239^{r}/10). Sensuri derivate vezi în CADE, SD, s.v.

[793] Vezi cele 11 nuanțe înventariate la Czuczor-Fogarasi, s.v.
[794] Nuanțele asociate fiind: sfîrșitul unui punct / corp cu privire la așezarea lui în spațiu, întreruperea continuității cantitative a unui corp, încheierea unei unități temporale, încheierea unei activități etc.
[795] Cf. *Studiu lingvistic* la CV (p. 201), unde termenul este plasat printre elemente slave.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)

■ Termenul s-ar putea explica prin etimologie multiplă, acesta putînd proveni din sl. *vitenzĩ* sau din mgh. *vitéz,* la rîndul lui împrumutat din limbile slave. Astfel, cu înțelesul ‘nobil, proprietar de pămînt, cu atribuții militare către domn’, cu care a intrat în limbă, termenul poate fi de origine slavă (vezi GHEȚIE 1982, p. 108). Nimic nu ne împiedică însă să îl considerăm un împrumut maghiar în zonele de contact direct cu maghiarimea (vezi cazul lui PO). De asemenea, poziția cuvîntului românesc putea fi, eventual, (re)întărită prin etimonul maghiar, într-un caz, sau de cel slavon, în celălalt caz.

◊ Sensul actual al lui *viteaz* ‘care dă dovadă de curaj’ a rezultat din valorificarea și amplificarea unei anumite valori, a unei nuanțe pozitive. Substantival, împrumutul desemna, la origine, o anumită clasă din rîndul ostașilor sau ‘stăpîn de pămînt care primea din partea domnului unele sarcini militare speciale’. Prin înnobilare, substantivul se întrebuințează în limba română veche și echivalent cu ‘soldat al lui Hristos’ (CV, 57, 3)[796], iar în urma unei confuzii a traducătorului, *viteaz* capătă semnificația ‘orator’ în *Praxiul* coresian (cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 311). Apoi, cutezanța prin care se caracterizeau cei dintr-o ‘categorie de militari din Maramureș și de la Curtea Moldovei’ - sensul originar (cf. IVĂNESCU 2000, p. 506) - putea fi extinsă, mai întîi, asupra celor din ordinul ostășesc, indiferent de apartenența lor administrativă, pe urmă asupra celor din orice altă categorie socială, termenul funcționînd azi și ca adjectiv ‘curajos, cutezător’.

[796] Cf. O. Densusianu, *ILR, II*, p. 311.

BDD-B6-08 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:05:55 UTC)